

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
BUXORO INNOVATSIYALAR UNIVERSITETI**

D.O.G'afurov

**TASAVVUF TA’LIMOTIDA OILA VA
NIKOH ORQALI KOMIL INSONNI
SHAKLLANTIRISHNING FALSAFIY
ASOSLARI**

Monografiya

**“BUKHARA HAMD PRINT” nashriyoti
Buxoro – 2026**

UO‘K 657.004.4(075.8)

KBK 65.052

G‘ 23

G‘afurov, D.O.

Tasavvuf ta’limotida oila va nikoh orqali komil insonni shakllantirishning falsafiy asoslari [Matn] : monografiya / D.O.G‘afurov. – Buxoro: “BUKHARA HAMD PRINT” nashriyoti, 2026. – 140 b.

Mazkur tadqiqot tasavvuf ta’limoti vakillarining ma’naviy merosining falsafiy-tarixiy jihatlarini yoritishga bag‘ishlangan. Muallif ta’limotning nafaqat ilohiyot, balki dunyoviy ilmlar borasidagi teran qarashlarini tahlil qilar ekan, uning oila va nikoh muqaddasligi hamda komil inson tarbiyasiga oid g‘oyalari Markaziy Osiyo xalqlari dunyoqarashini shakllantirishda muhim omil bo‘lganini asoslab beradi. Monografiyada oilaning inson tarbiyasidagi o‘rni, ilm-fan va yuksak axloqning falsafiy mohiyati alohida tadqiq etilgan.

Mas’ul muharrir:

G.N.Navro‘zova – BSTU, “Ijtimoiy fanlar va jismoniy madaniyat” kafedrasi professori, f.f.d.

Taqrizchilar:

A.A. Huseynova – BuxDU professori, f.f.d.

J.J.Shodiyev – BSTU, “Ijtimoiy fanlar va jismoniy madaniyat” kafedrasi dotsenti, f.f.d.(DSc).

Monografiya Buxoro innovatsiyalar universiteti Ilmiy kengashining 2026-yil 3 apreldagi 7-son yig‘ilish bayonnomasiga asosan nashrga tavsiya etilgan.

ISBN 978-9943-13-728-8

© D.O.G‘afurov, 2026
© “BUKHARA HAMD PRINT” nashriyoti, 2026

KIRISH

Jahonda kechayotgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlar ta'sirida inson ma'naviy-axloqiy qadriyatlari tizimida yuzaga kelayotgan o'zgarishlar shaxs, oila va jamiyat barqarorligi masalalarini har qachongidan ham dolzarb qilib qo'ymoqda. Sharq falsafiy tafakkurining muhim tarkibiy qismi bo'lgan tasavvufiy meros insonparvarlik mohiyati bilan inson madaniy-ma'naviy taraqqiyotini ta'minlash, axloqiy qadriyatlar majmuini boyitish, "ma'naviy qashshoqlik" va "axloqiy tanazzul"ga olib boruvchi illatlardan himoya qilishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, bugungi kunda zamonaviy yosh avlodni intellektual rivojlantirishda buyuk mutafakkirlarning inson kamoloti, oila farovonligi va mustahkamligi, farzand tarbiyasi jamiyat ijtimoiy-ma'naviy rivojlanishiga oid qarashlarini hozirgi davr yangiliklari bilan uyg'unlashtirib borish zaruratini saqlab qolmoqda.

Dunyo ilmiy-falsafiy merosi taraqqiyotida Sharq allomalari va mutafakkirlarining ilmiy, ma'rifiy-axloqiy, tasavvufiy-falsafiy ta'limotlari, xususan, inson ma'naviyati, dunyoni bilish, o'zlikni anglash va inson ijtimoiy mohiyatiga oid fundamental tadqiqotlar olib borilmoqda. Jumladan, insoniyat sivilizatsiyasiga munosib hissa qo'shgan tasavvuf allomalari merosidagi yaratuvchi va inson, olamning yaralishi, insoniyat jamiyati barqarorligi, nikoh va oila, ikki olam saodati g'oyalarining ilmiy jihatlarini o'rganish bugungi kunda ilmiy-nazariy ahamiyat kasb etmoqda. Shu ma'noda, Mahdumi A'zam merosida ilgari surilgan oila farovonligi, farzand tarbiyasi, nikohning muqaddasligi, ruhiy ma'naviy uyg'unlik, e'tiqod mustahkamligi, bag'rikenglik, o'zaro totuvlik hamda hamjihatlikni targ'ib qilish borasidagi falsafiy qarashlarini tadqiq qilish bugungi ilm-fanning zaruriy tadqiqot ob'ektiga aylanmoqda.

O'zbekistonda so'nggi yillarda ilmiy va ma'naviy merosni chuqur o'rganish va joriy etish, diniy va milliy qadriyatlarni tiklash yosh avlodni ezgu an'analar ruhida tarbiyalashga qaratilgan keng islohotlar amalga oshirilmoqda. Zero, "bugungi tez o'zgarayotgan dunyo insoniyat oldida, yoshlar oldida yangi-yangi, buyuk imkoniyatlar ochmoqda. Shu bilan birga, ularni ilgari ko'rilmagan turli yovuz xavf-xatarlarga ham duchor

qilmoqda. G‘arazli kuchlar sodda, g‘o‘r bolalarni o‘z ota-onasiga, o‘z yurtiga qarshi qayrab, ularning hayotiga, umriga zomin bo‘lmoqda. Bunday keskin va tahlikali sharoitda biz, ota-onalar, ustoz-murabbiylar, jamoatchilik, mahalla-ko‘y bu masalada hushyorlik va ogohlikni yanada oshirishimiz kerak. Bolalarimizni birovlarining qo‘liga berib qo‘ymasdan, ularni o‘zimiz tarbiyalashimiz lozim”. Shu jihatdan olganda, islom dinining insonparvarlik mohiyati targ‘ibotida ulkan hissa qo‘shgan tasavvuf ta‘limoti namoyandalarining ayniqsa, Maxdumi A‘zamning umuminsoniy qadriyatlar asosida shakllangan falsafiy-tasavvufiy qarashlarining oila muqaddasligi, inson kamoloti, jamiyat barqarorligi uchun konstruktiv ahamiyatga ega g‘oyalarini ilmiy-nazariy tadqiq etish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Xojagiy Ahmad Kosoniy merosi Sharq va G‘arb olimlarini qiziqtirib kelgan. Amerika Qo‘shma Shtatlarining Michigan universiteti tadqiqotchisi Victoria R. Gardner Maxdumi A‘zam asarlarining naqshbandiya tariqatida tutgan o‘rni haqida tadqiqot olib borgan. Buyuk Britaniyaning manbashunos olimi Algar Hamid o‘zining “Dahbidiya” nomli tadqiqotida naqshbandiya tariqati piri Maxdumi A‘zam hamda u kishining avlodlari faoliyatiga yuqori baho bergan. Fransiyalik tasavvufshunos olim P. Alexandre esa, Maxdumi A‘zamning tariqat odobi va nafs haqidagi tasavvufiy qarashlarini tadqiq etgan.

Shu bilan birga rus tadqiqotchilari V.V. Bartol’d, V.L. Vyatkin, N. Veselovskiy, A.A. Semyonov, V.V. Duboviskiylar Maxdumi A‘zamning Markaziy Osiyo xukmdorlari sulolasiga tarbiyaviy ta‘siri to‘g‘risida ma‘lumotlar bergan.

Mustaqillik yillarda mutasavvifning ilmiy merosini o‘rganishga katta e‘tibor berildi. Xojagiy Ahmad Kosoniyning hayoti, ilmiy merosi va tasavvufiy qarashlari to‘g‘risida B.Valixo‘jaev, A.Xo‘jaev, N.Yo‘ldoshev, B.To‘raev, A.Zohidiy, G.Navro‘zova, S.Karimov, K.Kattaevlar tomonidan ilmiy tadqiqotlar amalga oshirildi.

Tadqiqotchilar E.Zoirov “Maxdumi A‘zamning ijtimoiy-siyosiy va falsafiy qarashlari”, Xurshid Samadov “Maxdumi A‘zam Kosoniyning ma‘naviy merosi va uning yoshlar tarbiyasiga ta‘siri”, A.Nuriddinov

“Maxdumi A’zam Kosoniyning ijtimoiy-axloqiy qarashlarining ahamiyati” mavzusidagi tadqiqotlarida Maxdumi A’zamning “Risolayi vujudiya” asari tahlili asosida borliq, inson, xudo va ularning o‘zaro munosabatlariga oid falsafiy qarashlarining mohiyatini ochib berishgan, mutasavvifning “Odob-us-solikin”, “Odob-us-siddiqin”, “Nasihatus-solikin”, “Odob-ul-ulamo”, “Mir’ot-us-safo”, “Risolai ilmiya” asarlarida bayon etilgan ijtimoiy-axloqiy va ma’naviy qarashlarini tahlil qilgan.

Tasavvuf ta’limotida Xojagon tariqati O’rta Osiyoda vujudga kelgan so‘fiylik tariqatlari orasida eng yirik va eng nufuzlisi sifatida O‘zbekistonda ilmiy jihatdan tadqiq etilgan bo‘lib, tasavvuf ta’limotining mazmun-mohiyati, falsafiy tahlilini o‘rganishda ayniqsa V.Bartold, Ye.Ye.Bertels, Frans Rouzentel, Dj.Trimingem ilmiy tadqiqotlari ahamiyatlidir.

Xorijiy mutaxassis olimlar tomonidan umuman tasavvuf ta’limotlari, tariqatlar tarixi, ularning rivojlanish geografiyasi va mohiyati xususida qator tadqiqotlar e’lon qilingan. Xususan, Majid Faxri, Muhammad Doro Shukuh, A.D.Кныш, Usmon Turar, Ernct Karl, G.Ye.fon Gryunebaum kabi olimlar tomonidan olib borilgan monografik tadqiqotlar tasavvuf ta’limotining irfoniy, diniy-falsafiy mohiyatiga qaratilgan bo‘lib, ma’lum darajada mavzu doirasidagi Xojagon ta’limotining genezisini ochib berishda muhimdir. G‘arblik sharqshunos, islomshunos, tasavvufshunos va faylasuf olimlardan H. Suter, G. Sarton, R. Donald, M. Ulmann, C. Brockelmann, A. Jourdain, E. Renan, S. Munk, T. J. De Boer, O’leary De Lacy, Cruz Hernandez, W. M. Watt, H. Corbin, Adam Mes, T. J. Uinter, Gustav fon Gryunebaum, A. Shimmel, Ya. Rishard, N. Hir, U.Rudolf, R. Nallino, M.Xotamiy va boshqalarning tadqiqotlarida mazkur masalalar yoritilgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi mamlakatlarida V.V.Bartold, I.Yu.Krachkovskiy, A.D.Knish, Ye.Ye.Bertels, A.V.Smirnov, M.T.Stepanyans, P.G.Bulgakov, B.M.Kedrov, A.Sh.Kamilov, G.P.Matvievsckaya, B.A.Rozenfeld, S.M.Prozorov, M.M.Rojanskaya, Ye.A.Frolova tomonidan amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar tasavvuf

ta'limoti vakillarining oila va nikoh munosabatlarining ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini tadqiq etishda muhim o'ringa ega.

Yurtimiz olimlari I.Mo'minov, M.Boltayev, M.Baratov, M.Xayrullayev, O.Fayzullayev, H.Aliqulov, R.Nosirov, B.To'rayev, Q.Nazarov, G.N.Navro'zova, B.B.Namozov, E.X.Zoyirov, N.O.Safarova, S.Karimov, O.Sharipova, G.S.Yunusovalarning ilmiy ishlarini alohida ta'kidlab o'tish maqsadga muvofiq. Falsafa fani doirasida maxsus dissertatsiya tadqiqotlarida R.Shodiyev Markaziy Osiyo tasavvuf maktablarining genezisini; Abdulxoliq G'ijduvoni ta'limotining Naqshbandiya ta'limoti bilan aloqadorligini ochib berishda G.Navro'zovaning Naqshbandiya tariqatining mazmun-mohiyatini va komil inson g'oyasi, A.Xuseynovaning Naqshbandiya tariqati namoyondasi Abdurahmon Jomiyning irfoniyligi, tasavvufiy qarashlari kabi tadqiqotlari, shuningdek, N.Safarovaning Markaziy Osiyodagi ilk tariqat Xojagon tasavvufiy ta'limotining diniy-falsafiy, irfoniyligi mohiyatiga qaratilgan izlanishi mavzu doirasidagi muammoni tadqiq etishda ma'lum darajada ilmiy-nazariy ahamiyatga ega.

Markaziy Osiyo tasavvuf ta'limoti va namoyandalari merosini o'rganishda S.T.Ismoilov Naqshbandiya tariqatining tasavvuf ta'limotidagi o'rnini; X.Raxmatova Xoja Ahror Vali ta'limotining ijtimoiy-falsafiy g'oyalarini, E.Zoyirov Maxdumi A'zam ijtimoiy-siyosiy qarashlarini maxsus dissertatsiya ishlarida ilmiy-nazariy jihatdan tadqiq etganlar.

Adabiyotshunoslik fanlari doirasida N.Komilov, I.Haqqul, D.Salohiy, S.Sayfulloh, O.Jo'raboyevlarning izlanishlari mavzu doirasidagi tariqatlar orasidagi o'zaro g'oyaviy bog'liqlik masalalarini tadqiq etishda metodologik ahamiyatga egadir.

Yuqorida keltirilgan tadqiqotlar klassifikatsiyasi shuni ko'rsatadiki: birinchidan, tadqiqotlarda umuman tasavvuf, alohida tariqatlarning irfoniyligi, falsafiy, aksiologik jihatlari tadqiq etilgan;

ikkinchidan, tasavvuf ta'limotida oila va nikoh munosabatlari falsafiy tahlili bo'yicha yaxlit kompleks ilmiy tadqiqot amalga oshirilmagan. Dissertatsiya mavzusi doirasidagi muammo ilk bor tadqiq

etilishi bilan ahamiyatlidir. Dissertasiyani yozish jarayonida nomlari ko'rsatilgan va boshqa bir qator o'zbek hamda jahon faylasuf olimlarining ilmiy izlanishlari nazariy manba sifatida xizmat qildi.

I BOB. TASAVVUF TA'LIMOTIDA OILA-NIKOH MUAMMOLARINI O'RGANISHNING NAZARIY VA USLUBIY ZAMINLARI

§ 1.1. Oila-nikoh munosabatlari yuzasidan olib borilgan ilmiy izlanishlarning qiyosiy tahlili

Sharq falsafiy tafakkurining muhim tarkibiy qismi bo'lgan tasavvufiy meros, xususan oila va nikoh masalalariga oid g'oyalar tarixiy taraqqiyotning turli bosqichlarida Sharq va G'arb olimlarining diqqat-e'tiborida bo'lib kelgan. Mazkur sohada amalga oshirilgan ilmiy izlanishlarni qiyosiy tahlil qilish tadqiqotning nazariy-uslubiy zaminlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xorijiy mutaxassis olimlar tomonidan umuman tasavvuf ta'limotlari, tariqatlar tarixi, ularning rivojlanish geografiyasi va mohiyati xususida qator tadqiqotlar e'lon qilingan. Xususan, Majid Faxri, Muhammad Doro Shukuh, A.D.Knish, Usmon Turar, Ernct Karl, G.Ye.fon Gryunebaum kabi olimlar tomonidan olib borilgan monografik tadqiqotlar tasavvuf ta'limotining irfoniy, diniy-falsafiy mohiyatiga qaratilgan bo'lib, ma'lum darajada mavzu doirasidagi Xojagon ta'limotining genezisini ochib berishda muhimdir. G'arblik sharqshunos, islomshunos, tasavvufshunos va faylasuf olimlardan H. Suter, G. Sarton, R. Donald, M. Ulmann, C. Brockelmann, A. Jourdain, E. Renan, S. Munk, T. J. De Boer, O'leary De Lacy, Cruz Hernandez, W. M. Watt, H. Corbin, Adam Mes, T. J. Uinter, Gustav fon Gryunebaum, A. Shimmel, Ya. Rishard, N. Hir, U.Rudolf, R. Nallino, M.Xotamiy va boshqalarning tadqiqotlarida mazkur masalalar yoritilgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlarida V.V.Bartold, I.Yu.Krachkovskiy, A.D.Knish, Ye.Ye.Bertels, A.V.Smirnov, M.T.Stepanyans, P.G.Bulgakov, B.M.Kedrov, A.Sh.Kamilov, G.P.Matvievskeya, B.A.Rozenfeld, S.M.Prozorov, M.M.Rojanskaya, Ye.A.Frolova tomonidan amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar tasavvuf ta'limoti vakillarining oila va nikoh munosabatlarining ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini tadqiq etishda muhim o'ringa ega.

Yurtimiz olimlari I.Mo'minov, M.Boltayev, M.Baratov, M.Xayrullayev, O.Fayzullayev, H.Aliqulov, R.Nosirov, B.To'rayev, Q.Nazarov, G.N.Navro'zova, B.B.Namozov, E.X.Zoyirov, N.O.Safarova, S.Karimov, O.Sharipova, G.S.Yunusovalarning ilmiy ishlarini alohida ta'kidlab o'tish maqsadga muvofiq. Falsafa fani doirasida maxsus dissertatsiya tadqiqotlarida R.Shodiyev Markaziy Osiyo tasavvuf maktablarining genezisini; Abdulxoliq G'ijduvoni ta'limotining Naqshbandiya ta'limoti bilan aloqadorligini ochib berishda G.Navro'zovning Naqshbandiya tariqatining mazmun-mohiyatini va komil inson g'oyasi, A.Xuseynovning Naqshbandiya tariqati namoyondasi Abdurahmon Jomiyning irfoni, tasavvufiy qarashlari kabi tadqiqotlari, shuningdek, N.Safarovning Markaziy Osiyodagi ilk tariqat Xojagon tasavvufiy ta'limotining diniy-falsafiy, irfoni mohiyatiga qaratilgan izlanishi mavzu doirasidagi muammoni tadqiq etishda ma'lum darajada ilmiy-nazariy ahamiyatga ega.

Markaziy Osiyo tasavvuf ta'limoti va namoyandalari merosini o'rganishda S.T.Ismoilov Naqshbandiya tariqatining tasavvuf ta'limotidagi o'rnini; X.Raxmatova Xoja Ahror Vali ta'limotining ijtimoiy-falsafiy g'oyalarini, E.Zoirov Maxdumi A'zam ijtimoiy-siyosiy qarashlarini maxsus dissertatsiya ishlarida ilmiy-nazariy jihatdan tadqiq etganlar.

Adabiyotshunoslik fanlari doirasida N.Komilov, I.Haqqul, D.Salohiy, S.Sayfulloh, O.Jo'raboyevlarning izlanishlari mavzu doirasidagi tariqatlar orasidagi o'zaro g'oyaviy bog'liqlik masalalarini tadqiq etishda metodologik ahamiyatga egadir.

Yuqorida keltirilgan tadqiqotlar klassifikatsiyasi shuni ko'rsatadiki: birinchidan, tadqiqotlarda umuman tasavvuf, alohida tariqatlarning irfoni, falsafiy, aksiologik jihatlari tadqiq etilgan;

ikkinchidan, tasavvuf ta'limotida oila va nikoh munosabatlari falsafiy tahlili bo'yicha yaxlit kompleks ilmiy tadqiqot amalga oshirilmagan. Dissertatsiya mavzusi doirasidagi muammo ilk bor tadqiq etilishi bilan ahamiyatlidir. Dissertatsiyani yozish jarayonida nomlari

ko'rsatilgan va boshqa bir qator o'zbek hamda jahon faylasuf olimlarining ilmiy izlanishlari nazariy manba sifatida xizmat qildi.

Xojagon - naqshbandiya ta'limotini bir tizimga solgan, silsila va amaliyoti, shuningdek, tasavvuf ta'limotining nazariy muammolari bo'yicha asarlar yaratgan mutasavvif, naqshbandiylikning ijtimoiy-siyosiy ta'sirining ortishi, kengayishi va tarqalishida favqulodda sa'y-harakat va qat'iy iroda ko'rsatgan ulug' zot, orifiy ilmlar sohibi Sayyid Ahmad ibn Mavlono Jaloliddin Kosoniy haqida juda ko'p tadqiqotlar amalga oshirilgan. Mutasavvifning katta orifiy ilm sohibi bo'lganligini naqshbandiya tariqatining nazariy va amaliy muammolarini tadqiq etishga bag'ishlangan 30 dan ortiq asarlari ham tasdiqlab turibdi.

Xojagiy Ahmad Kosoniy tarjimai holi va ilmiy merosi tarixning barcha davrlarida quyidagicha tasnif etilgan:

- 1.Xojagiy Ahmad Kosoniyning tarjimai holiga oid asarlar;
- 2.Xojagiy Ahmad Kosoniyning ilmiy merosiga bag'ishlangan asarlar;
- 3.Xojagiy Ahmad Kosoniyning sultonlar bilan munosobatlari haqidagi asarlar.
- 4.Xojagiy Ahmad Kosoniyning naqshbandiya tariqatida tutgan o'rni to'g'risida yozilgan asarlar.

Qosim ibn Muhammadning "Anis-at-tolibin" asari mutasavvifning tarjimai holiga bag'ishlangan ilk manba hisoblanadi. U pirning eng yaqin shogirdlaridan biri bo'lgan. Asarda Xojagiy Ahmad Kosoniyning yaqinlari va asarlaridan keltirilgan. Manbada Xojagiy Ahmad Kosoniyning Qoraxoniylar Burxoniddin Qilichgacha bo'lgan shajarasi keltirilgan.

Do'st Muhammad Folizkor "Silsilai-as-siddiqiyin va anis-ul-oshiqiyn" ("Siddiqlar silsilasi va oshiqlar suhbatdoshi") risolasida Xojagiy Ahmad Kosoniy tarjimai holini mufassal va kengroq qilib bergan. Asar muallifining yozishicha, u Xojagiy Ahmad Kosoniyning muridi bo'lgan va ustozining mas'uliyatli vazifalarini bajarib kelgan.

Mutasavvifning tarjimai xoli va ilmiy merosi to'g'risida "Jome'-ul-maqomot", "Ravoyihul-quds", "Tuhfatul-zo'irin", "Tazkirai azizon", "Hidoyatnoma" kabi asarlarda ham ma'lumot keltirilgan.

"Jome'-ul-maqomot" Xojagiy Ahmad Kosoniy yashagan davri, uning tarjimai holi haqida yozilgan bo'lib, pirning nevarasi Abul Baqo ibn Bahouddin ibn Maxdumi A'zam yozgan (1617-1618y.).

Abu Tohirxo'ja Samarqandiy "Jome'-ul-maqomot" kitobida Xojagiy Ahmad Kosoniyga shunday baho bergan: "Hazrat Maxdumi A'zam janoblarining maqomot, holat va karomatlari shundaykim, bu nodonning qalami uni taqrir va tahlil qilishga ojizlik qiladi. U kishining maqomatlari haqida mashhur kitob bo'lib, unda ham u zotning holatlari qisqa yozilgan". Abu Tohirxo'ja bu ulug' zotning karomatlarini tavsiflashda o'zining ojizligini, hatto "Samariya" kabi mashhur asar ham Xojagiy Ahmad Kosoniyning fazilatlarini to'la yoritishda kamlik qilganini ta'kidlaydi.

Badriddin Kashmiriy (vaf. tax. 1620) "Rauzat ar-Rizvon", "Rauzat ul-jamol" asarlarida Xojagiy Ahmad Kosoniy risolalaridan foydalangan va unga sharhlar bergan.

Sulton Ahmad Haziniy al-Hisoriy asarlarida ham Xojagiy Ahmad Kosoniy bayon etgan fikrlarga keng sharhlar bitilgan. Ma'lumki, Haziniy 1567-68 yillarda Hajga safar qilib, so'ng umrining oxirigacha Usmoniylar saltanatiga qarashli ulkan shahar va viloyatlarda (Suriya, Qohira, Istanbul) yashab, o'sha yerlarda Xojagiy Ahmad Kosoniy g'oyalarini targ'ib etdi.

Nodir manba hisoblangan "Ravoyihul – quds" ning "Maxdumi A'zam" bobida ushbu ma'lumotlar berilgan: "Nomi muboraki Eshon Sayyid Ahmadi Kosoni va ba Mavlono Xojagiy Mahdumi A'zami Dahbediy ishtixori dorand va nisbati sharifiy nafisi Eshon ba Xazrati Shayx Burxoniddin Qilich qadasolloxu sira merasad va gavhari nasli asili Eshon az sadafi kosirul – sharafi shahidi Dashti Karbalo-Abu Abdullox imom Xusayn raziolloxu anxu mayobad va mepayvand...". Mazmuni: "Ul zotning muborak nomlari Sayyid Axmad Kosoniy bo'lib, Mavlono Xojagiy Maxdumi A'zam ismi ila mashhurdirlar va Xazratning nafisu

sharaflı nisbatlari Shayx Burxoniddin Qilichga borib, ul zotning asl nasab gavhari esa Karbalo Dashtining shahidi Abu Abdulloh imom Husayn (ya'ni, Payg'ambar nabiralari) raziollohnıng sharaflı sadafiga yetadi”.

Mutasavvıflarning ibratlı hayot yo'llari, turmush tarzlari va karomatlari haqida manoqib asarlarning o'ziga xos o'rni hamda tarbiyaviy ahamiyati beqiyos.

Shuningdek, Muhammad Mufti Ohangaroniy, Muhammad Muso ad-Daxbediy, Muhammad Rahim, Mulla Abdulhakim Samarqandiy, Abu Tohirxo'ja va boshqalarning asarlarida Maxdumi A'zam haqida turli ma'lumotlar mavjud.

Sayidnazar Xoja Xo'qandiyning “Manoqibi Xo'ja Is'hoqi Valiy” asarida Maxdumi A'zamning hikmatlari, farzandlari hamda naqshbandiya ta'limotida tutgan o'rni haqida ma'lumotlar bergan.

Movarounnahrda yashagan shayxlar tarjimai hollariga bag'ishlangan asarlar ichida xorazmlik muallif Muhammad Tohir Eshonning “Silsilai xojagon – naqshbandiya” yoxud “Tazkirai Tohir Eshon”, deb nomlangan qo'lyozma asari o'ziga xos o'rin egallaydi. Bu asar uning muallifi tomonidan olib borilgan ko'p yillik izlanishlar samarasi bo'lib, unda XVIII asr o'rtalarigacha Movarounnahrda, jumladan Buxoroda yashagan 321 shayxning tarjimai holi aks etgan va unda Mahdumi A'zamning naqshbandiya tariqatidagi faoliyati haqidagi ma'lumotlar ham berilgan.

Xojagiy Ahmad Kosoniynıng tarjimai holi, ilmiy merosi xorijlik sharqshunos olimlar tomonidan ham tadqiq etilgan. V.V.Bartol'd va V.L.Vyatkin “Jome'-ul-maqomot” asari haqida ma'lumot berib, XVI asrning birinchi yarmi tarixini o'rganadiganlar uchun bu manbaning naqadar muhimligini ta'kidlab o'tgan.

So'nggi yillarda O'zbekiston tasavvufshunosligida Xojagiy Ahmad Kosoniynıng hayoti, ilmiy merosi va tasavvufiy qarashlarining mohiyati haqida qator tadqiqotlar amalga oshirildi. Chunonchi, Maxdumi A'zamning tarjimai holi, ta'limoti bo'yicha avlodlaridan taniqli olim Baxtiyor To'raevning “Sayid Ahmad ibn Mavlono Jaloliddin Xojagiy Kosoniy Mahdumi A'zam” risolasi va “Siyrati va merosi” nomli

hammualliflikdagi tadqiqoti diqqatga sazovordir. Ushbu maqolalarda mutasavvifning siyrati, pand-nasihatlari haqidagi ba'zi ma'lumotlar berilgan. I.Suvonqulov, Abdulhakim Shar'iy Juzjoniy, Ilyosxon G'oziy, Jo'raxon Avliyoxon va boshqalarning amalga oshirgan tadqiqotlari ma'lum ilmiy qimmatga ega.

Tadqiqotlar orasida Xojagiy Ahmad Kosoniyning avlodlaridan Komilxon Kattaevning ilmiy, ijodiy faoliyatini alohida ta'kidlab o'tish lozim. Olimning "Mahdumi A'zam va Dahbed", "Shayx Xudoydodi Vali", "Shayx Maxdumi Xorazmiy", "Mahdumi A'zam tarixi va mukammal dahbediylar tariqati", "Sulton Burxoniddin Qilich va uning eng mashhur avlodlari tarixi", "Maxdumi A'zam Dahbediy va uning mashhur avlodlaridan meros qolgan qadimiy nodir kitoblar katalogi", "Risolai Boburiya" kabi monografik asarlari diqqatga sazovordir. Ushbu tadqiqotlarda Dahbed tarixi, Maxdumi A'zamning hayot va faoliyati hamda dahbedlik hojalar silsilasiga mansub tarixiy shaxslar haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Xojagiy Ahmad Kosoniy haqida jiddiy kuzatishlar olib borgan sharqshunos olim B. Bobojonov mashhur piri murshid hayoti va faoliyati ijtimoiy-siyosiy qarashlari bo'yicha tadqiqotlar olib borgan. Uning fransuz tilida chop etilgan, "Dastlabki shayboniylar davrida naqshbandiylik" nomli maqolasida Mahdumi A'zamga shayboniylarning munosabati haqida mulohazalar bildirilgan.

Xojagiy Ahmad Kosoniy ta'limotini o'rganishda Erkin Zoirovning "Maxdumi A'zamning falsafiy va ijtimoiy-siyosiy qarashlari" monografiyasini alohida ta'kidlash lozim. Mutasavvifning "Risolai vujudiya" asarini tarjima etib, bu asardagi g'oyalarni tahlil etib, falsafaning asosiy muammolari-ontologiya va gnoseologiyaga doir jihatlarini ochib bergan. Tadqiqotda Xojagiy Ahmad Kosoniyning "O'z vujudini bilgan, uni boshqara oladigan, undagi nafsoniy istaklarni ilohiy sifatlarga aylantira olgan, dehqon kabi har bir hujayrasini hosildor qilgan shaxs vujud dehqonidir", - degan g'oyasini keltirib, buning hozirgi kunda yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati ko'rsatilgan.

Tadqiqotchi Xurshid Samadovning “Maxdumi A’zam Kosoniyning ma’naviy merosi va uning yoshlar tarbiyasiga ta’siri” monografiyasida mutasavvifning oila, jamiyatda tinchlikni saqlash, ogohlik va insonning ma’naviy barkamolligi, yoshlar tarbiyasi haqidagi ijtimoiy-falsafiy g’oyalari ochib berilgan.

Tarixiy obidalar, qabrtoshlardagi bitiklar hamda qadimiy kitoblarda bu tabaqaning nasabnomalari yozilgan bir qancha manbalarni misol keltirish mumkin. Jumladan, V.V.Bartoldning ustozi bo’lmish profesor N.Veselovskiyning “Dagbit” nomli asarida keltirilgan ilk shajara va qabrtosh yozuvlari Yevropa ilm ahlining Maxdumi A’zam tarixiga qiziqishini boshlab bergan.

Prof. A.A. Semyonov Maxdumi A’zamning muridi Mavlono Lutfulloh Chustiyning ijtimoiy–siyosiy faoliyati haqida fikr yuritgan. Amerikalik tadqiqotchi De Weese Devin ham naqshbandiya-kubroviya ta’limotining ba’zi kelishmovchi-liklari haqida aytib o’tgan. Unda Maxdumi A’zam va u yashagan davr piru murshidlik odoblari hamda Mavlono Lutfulloh Chustiy bilan kubraviya tariqati namoyandalari o’rtasidagi kelishmovchilik bo’yicha so’z ketadi.

Rossiyalik mashhur sharqshunos olim professor O.F.Akimushkin Xojagiy Ahmad Kosoniyning “Tanbiyat as-salotiyn” (“Sultonlarga nasihat”) asari rus tiliga tarjima qilinib, uning tahlili asosida mutasavvif ijtimoiy-siyosiy qarashlarining xalq bilan muloqotga oid jihatlari yoritilgan.

Shuningdek, xorijiy mamlakatlarda, Turkiya va AQShda Maxdumi A’zam hayoti va ilmiy merosiga oid ayrim tadqiqotlar amalga oshirilgan. Amerikalik olim Viktoriya Gardner o’z tadqiqotlarida XVI asr Markaziy Osiyodagi diniy va tasavvufiy hayot, tasavvuf allomalarining ijtimoiy-siyosiy hayotdagi o’rni hamda ularning ma’naviy meroslarini tahlil qiladi. Ushbu tadqiqot asosan naqshbandiylik ta’limotining XVII asrdagi vakillaridan Xojagiy Ahmad Kosoniy va uning ilmiy merosi xususida bo’lsada, lekin shu davrda yashagan yassaviy shayxlaridan Shayx Xudoydod Valiy faoliyati to’g’risida ma’lumotlarni keltirib o’tadi. Xususan, tadqiqot-chi Shayx Xudoydod Valiyning Xojagiy Ahmad

Kosoniy bilan bir davrda yashagan Yassaviya shayxlaridan biri ekanligini eslatib o'tsada, u haqida to'liq ma'lumot bermaydi. Buni tadqiqot ob'ekti boshqa shaxs faoliyatiga qaratilganligi bilan izohlash mumkin. Shuningdek, Amerika olimi Dee Wees Devin tadqiqotlarida esa Xojagon Naqshbandiya tariqati va yassaviya tariqatining o'zaro aloqadorligi, ularning kelib chiqishi va mohiyati, umumiy va xususiy jihatlari to'g'risida to'xtalib o'tadi. Turk tadqiqotchisi Najat Tusun naqshbandiya ta'limoti tasavvufiy g'oyalarni tadqiq etib, Xojagiy Ahmad Kosoniy asarlaridan misollar keltirgan.

Shvesiyalik tadqiqotchilar Jak Le Goff va Sen Fransua Assasi Xojagiy Ahmad Kosoniyning ijtimoiy-siyosiy g'oyalarini tahlil qilib, O'rta Osiyoda shayxlar va sultonlar bilan bog'liq muammolarni Xojagiy Ahmad Kosoniy asarlari orqali tahlil qilgan. Tadqiqotchi V.V.Duboviskiy tasavvuf ta'limotining XVIII-XIX asrdagi ijtimoiy-siyosiy holati to'g'risidagi tadqiqotida Xojagiy Axmad Kosoniy va uning keyingi avlodlari Sharqiy Turkiston (Qashqar)dagi "oq tog'lik" hamda "qora tog'lik" xojalar haqida ma'lumot berib o'tgan.

Muhammad Sodiq Qashqariyning "Tazkirai xojagon" (Xojalarning sarguzashtlari tavsifi) asarida, Mahdumi A'zam xalq tomonidan hurmat bilan kutib olingan va qashqar xonlaridan yer mulk olgan. U O'rta Osiyoga qaytib kelgan va 1542 yil Samarqandda vafot etgan, -degan xulosaga kelgan.

Ammo mazkur tadqiqotlar tarix, sharqshunoslik, manbashunoslik fanlari predmeti va talablari nuqtai nazaridan yozilgan bo'lib, Xojagiy Ahmad Kosoniy tasavvufiy qarashlarining falsafiy va ijtimoiy axloqiy tahliliga yetarli darajada e'tibor berilmagan. Dissertatsiyada tahlil qilinishi lozim bo'lgan masalalarni yoritishda yuqorida qayd etilgan tadqiqotlar o'rganildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 23 iyundagi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida "O'zbekistondagi Islom madaniyati markazini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3080-sonli hamda 2017 yil 24 maydagi "Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ'ib qilish tizimini

yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2995-son qarorlarida belgilangan vazifalar ijrosini ta'minlashda, shuningdek, mavzuga oid boshqa ma'naviy-ma'rifiy ishlarni amalga oshirishda mazkur tadqiqot ishi ma'lum darajada ahamiyatga ega bo'ladi, deb o'ylaymiz.

Xojagiy Ahmad Kosoniy naqshbandiya tariqatining nazariy-axloqiy masalalari, ijtimoiy hayotning dolzarb muammolaridan bahs yurituvchi o'ttizdan ortiq risolalar yozgan. Ushbu risolalarning doirasi va qo'lami keng. Shu bilan birga ularning yetakchi va asosiy yo'nalishi tasavvufning falsafiy-ijtimoiy va axloqiy qarashlari bilan belgilanadi.

Xojagiy Ahmad Kosoniy risolalarida orifiy, tasavvufiy muammolar, shuningdek, falsafa, siyosat, davlatni boshqarish, odob-axloq, oila, otalar bilan farzandlarning o'zaro munosabatlari, keksalik, olim va oriflarning ijtimoiy ahvoli kabi mavzular keng yoritilgan. Xojagiy Ahmad Kosoniy risolalarida o'ziga xos falsafiy tizim mavjud bo'lib, u ilohiy va dunyoviy hayotni bir-biriga bog'lab tashkil etilgan naqshbandiya tariqatining "Diling Alloh bilan, qo'ling ish bilan band bo'lsin" degan shioriga amal qiladi.

§ 1.2. Oila va nikohning kelib chiqishi hamda falsafiy turkumlanishi

Oila va nikoh munosabatlarining kelib chiqishi, ularning falsafiy asoslari va turkumlanishi insoniyat tarixining barcha davrlarida donishmandlar va mutafakkirlar diqqat markazida bo'lib kelgan. Mazkur fasl oila-nikoh tushunchalarining tarixiy genezisini hamda ularning falsafiy nuqtai nazardan turkumlanishini tahlil etishga bag'ishlangan.

Butun jamiyatning dahlsizligi aynan oilaning jipsligi bilan bog'liq. Demak, qaysiki, jamiyatda oilalar mustahkam emas ekan, bu jamiyat harbiy qudrati va boyligidan qat'iy nazar halokatga mahkumdir. Oila poklikka va soflikka, ikki tomonlama muhabbatga, sadoqat va vafodorlikka asoslanishi kerak. Bu farzandlar tarbiyasi uchun muhim omil hisoblanadi.

Oila – jamiyatning eng kichik zarrasi bo'lib, jamiyat ana shu kichik zarralardan tashkil topadi. Er va xotin–ikki tirik vujudning, ikki olamning

o'zaro ittifoqidan paydo bo'lgan uchinchi bir olam—bu oiladir. Agar oila tinch-totuv, ahil bo'lsa, olam tinch va obod. Aks holda, turmush do'zaxga aylanadi, oila zindonning o'zi bo'ladi, buning jabrini esa, er va xotinning o'zigina emas, balki farzandlari, yaqinlari ham tortadi.

Oilaviy muhabbat odamlar orasida keng tarqalgan eng mustahkam muhabbatdir. Shuning uchun ham u kishilar hayotiga ta'sir ko'rsatish jihatidan odamning eng muhim va eng hayotbaxsh tuyg'usidir. O'z uyida baxtli bo'lgan kishigina chinakam baxtlidir. Xarob uydagi baxtsiz odamlardan tashkil topgan jamiyatning halokatga mahkumlighi shundan kelib chiqadi. Har bir insonning oila oldida, oilaning jamiyat oldida mas'uliyati bor. Bu ikki ijtimoiy tushunchani bir-biridan ayirish qiyin. Soddaroq qilib aytganda, oilasida halovati yo'q, odamning xizmat joyida ham halovati bo'lmaydi.

Oilaga munosabat masalasi qadim davrlardan donishmandlarimizning diqqat e'tiborida bo'lgan. Zardushtiylikning mukaddas kitobi "Avesto"da keltirilgan oila va shar'iy nikoh odoblari, ota-onalar va farzandlar munosabati, ularning burch va vazifalari, uylanish va kelin tanlash xususidagi g'oyatda qimmatli fikrlar bugunda xam o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Shuningdek, "Avesto"da oila-nikoh munosabatlari, oilaviy burch va farzand tarbiyasi xususida bir qator fikrlar bayon qilingan. Unda qarindoshlarning o'zaro oila qurishi qat'iy man etilgan. Qavm va urug' qonini toza, avlodni benuqson saqlash uchun shunday qilingan. Unda ko'p bolali oilalarga davlat hisobidan nafaqa tayinlash lozimligi, bir yo'la 2-3 ta tuqqan ayollar mukofot olishga sazovor ekanligi uqtiriladi.

Dunyoga mashhur olim, ma'rifatparvar Abu Nasr Farobiy inson kamoloti, baxti, ta'lim va tarbiyasi, axloqi, dinga munosabati haqidagi qarashlarini mashhur "Fozil odamlar shahri" va "Baxt-saodatga erishuv xaqida" asarlarida bayon etadi. Farobiy keraksiz urf-odatlardan (hozir xam oilaviy xayotda, er-xotin munosabatlarida uchraydi) voz kechish, baxt-saodatga erishish yo'llari hakida gapirib, shunday deydi: "Rahbarlar (er yoki xotin) yomon odatlarni o'zida ifodalovchi o'tmishni xam o'zgartirmog'i kerak. Aks xolda o'tmish talablariga rioya etib, uning

kayfiyati saqlansa, turmushda hech kanday yengillik, o'zgarish va o'sish ham bo'lmaydi". Shuningdek, "Baxt saodatga erishuv yulida nimaiki (bilim, odob-axloq, kasb-hunar) yordam bersa, uni saqlamoq, mustaxkamlamoq, nimaiki zararli bo'lsa, uni foydali narsaga aylantirishga harakat qilmoq zarurligini ta'kidlaydi".

Buyuk sarkarda Amir Temur ham oila qurish masalalariga davlat yumushlaridek juda jiddiy e'tibor bergan. Sohibqiron, xususan, kelin tanlash haqida quyidagi fikrlarni bildirgan: "O'g'illarim, nabiralarim va yaqinlarimni uylantirmoq tashvishida kelin izlamoqqa e'tibor berdim. Bu ishni davlat yumushlari bilan teng ko'rdim. Kelin bo'lmishning nasl-nasabini, yetti pushtini surishtirdim. Xos odamlar orkali sog'lik-salomatligini, jismonan kamolotini aniq-ladim. Kelin bo'lmish nasl-nasabi, odob-axloqi, sog'lom va baquvvatligi bilan barcha qusurlardan xoli bo'lsagina el-yurtga katta to'y-tomosha berib, kelin tushurdim".

Ahmad Donishning "Navodir ul-vakoe" ("Nodir vokealar") nomli asarida inson muayyan yoshga yetgandan keyin unda oila qurish, uylanishga zarurat paydo buladi. Albatta, bu davrda inson oila, oilaviy baxt, er-xotinlik, farzandlik, ota-onalik burchlari xakida tushunchaga ega buladi. Darxakikat, donishmand ayolni sevmok, xurmat kilmok xar bir erkak (er)ning vazifasi ekanligini aytib utadi. Oilaviy baxt insonlarning orzu-istaklari, maksadlariga yetishib yashashdir. Ahmad Donish oilaviy baxt ko'proq xotinlarga bog'liq, chunki erkak uchun soliha xotindan ortiqroq xech bir ne'mat yo'qdir, oiladagi inoqlik, totuvlik, saranjomlik ular qo'lidadir, degan fikrlarni xamda oila qurish motivlarini kengrok yoritib beradi va uylanish shartlari hamda nikoh odoblari haqida to'xtalgan.

Agar hayotimizning barcha maqsad-mazmuni oiladagi shaxsiy baxtimizdan iborat bo'lganida, shaxsiy baxtimiz birgina oiladagi muhabbatda o'z ifodasini topganida edi, hayot deganlari chindan ham qop-qorong'u sahroga aylanib qolgan bo'lardi. Inson uchun yurakning ma'naviy olamidan tashqari hayotning yana bir buyuk olami – ijtimoiy faollik olami ham bor. Buni inkor etish yoki chetlab o'tishga urinish mutlaqo mumkin emas. Shuning uchun ham ming yillar davomida bu

masaladagi manbalarga g'oyat jiddiy munosabatda bo'lganlar. Payg'ambarlar ummatlarini pok va halol oila qurishga da'vat etganlar. Bu masalada insoniyat tarixi davomida yashab o'tgan donishmand faylasuflarning diqqat-e'tiborlaridan ham chetga qolmagan. O'tmish ustozlarning fikrlari biz uchun hamisha qadrli. Ammo, ular o'z davrlaridan kelib chiqib, oilaga turlicha talablar qo'yganlar.

Naqshbandiya tariqatining nazariyotchisi Xojagiy Ahmad Kosoniy ilmiy merosida oila, nikoh va farzand tarbiyasi masalalariga alohida e'tibor qaratgan. Mutasavvifning oila va farzand tarbiyasiga oid asarlari O'rta Osiyo xalqlari hayoti ma'naviy va ahloqiy rivojlanishida ijobiy ta'sir ko'rsatgan. Xususan, ushbu masalalar mutasavvifning "Asror-un-nikoh", "Battixiya", "Ganjnoma", "Guli Navro'z" kabi risolalarida o'z aksini topgan.

Lekin "Asrorun – nikoh" asari bevosita oila va farzand tarbiyasi masalalarni yorituvchi asardir. Asarda islom dini va shariatining nikoh to'g'risidagi shart-sharoit va siru asrorlariga hamda nikohning muqaddasligi, barcha yaxshi-yomon ishlar oiladan boshlanishi, nikohdan oldingi va keyingi ma'naviy poklik kabilar to'g'risida fikr yuritilgan. "Ammo ba'd bu nusxani ta'lif etishning sababi shu erurkim, bu kambizoat zaif odamlarga nazar tashlab ko'rdiki, ularning ko'pchiligini jahlu nodonlik yuzasidan musulmonlarni Amri sharifga rahnamolik qilish yo'lida mubolag'a ishlatganliklari uchun nihoyatda ko'p ta'nayu malomatlar qilganlar va o'zlarini zararlantirganlar". Risolaning so'z boshida bu asarning yozilishiga sabab bo'lgan kim, o'sha davrda jamiyatning kichik bo'g'ini hisoblangan oilada ma'rifatsizlik va madaniyatsizlik munosabatlar yuz berayotganligi tufayli mazkur masalaga muallif ilk risolasini bag'ishlagan. Xojagiy Ahmad Kosoniy o'z davrini tahlil qilar ekan, soxta shayxlar va "chalamulla" lar tomonidan oddiy xalq vakillariga oila, nikoh masalalari bo'yicha Qur'on oyatlari va hadislarida keltirilgan dalillarni noto'g'ri talqin qilinishi natijasida odamlar o'rtasida nikohga oid savollar ko'payib, aksariyat hollarda johillik alomatlari kuzatilayotganligini aytib o'tadi.

Bayt:

Bipo'sh domani ave ba zoti mani mast,
Ki obro'i shariat bad - in qadar naravad.

Mazmuni:

Mening mast zotimga avf (kechirish) etagini yopgin,

Toki shariat obro'si bu darajada ketmasin. Bu misralardan ma'lum bo'ladiki, oila va nikoh masalasida shariatni noto'g'ri izohlaganlar.

Risolani o'qiganlar uchun oila va nikoh masalalariga oid oyatlar va hadislarni mazmun-mohiyatini to'g'ri tushunib olishlari imkoni paydo bo'ladi. Xojagi Ahmad Kosoniy yashagan davrda shariat ahli bilan tariqat ahli o'rtasida jiddiy ziddiyatlar mavjud bo'lgan shariat ahli bu jamiyatdagi ijtimoiy masalalarni shariat nuqtai nazaridan baholagan va ma'qullagan. Ammo, tariqat vakillari tomonidan bu jarayonda shariat vakillaridan farqli ravishda masalaga chuqurroq yondashganlar. Shuning uchun ham Xojagiy Ahmad Kosoniy tariqat vakillarini Haq subhonahu ta'olodan yetishgan toifa sirasiga kiritgan va haqiqatni aytishini, bu ularning ilmining samarasi va natijasi ekanligiga ishora qiladi.

Maxdumi A'zam risolasida: "avliyo-yu anbiyolarning xatti-harakatlarining siri nikohda, bo'lishi mumkin. Zeroki, ularning yor yasaganliklari undan keyindur, bu kishining yaqini bo'lishi yoxud har kishi o'z juz'iyoti (ikkinchi qism) jihatidan bo'la olar edi," degan fikrlar o'z isbotini topgan. *Kulli min haysu linna kull mo'htoj ast ba juz.* Shunday naql borkim, Hazrati Haq subhonahu ta'olo Odamni yaratdi va uni bihishtga kirgizdi, u bo'lsa, xotirjam emas, balki o'zining hamjinsini talab qilar edikim: *Kulli jins an-yamilu alo jinsa-mazmuni:barcha jinslar o'z hamjinsiga muhtoj.*

Kunad hamjins bo hamjins parvoz,

Kabo'tar bo kabo'tar boz bo boz.

Mazmuni:

Hamjins hamjins ila qiladi parvoz,

Kabutarla kabutar uchadi, boz bilan boz.

Xojagiy Ahmad Kosoniy fikricha, oila borasida Alloh tomonidan berilgan benihoya sirlar mavjud bo'lib, shulardan biri Hazrati Haq subhonahu ta'olo dunyoni yaratib, toki dunyo ma'mur (obod) bo'lishi

uchun Hazrat Odam alayhissalomni yaratdi. Faqatgina Odam alayhissalomning o'zi bilan dunyo obod bo'lmashligini inobatga olib, Hazrati Havoni ham yaratdi va unga juft etdi, ularni xalqning kasrati va ko'payishi uchun yubordi hamda nikohga amr etdi.

“Nikoh” so'zi arab tilidan olingan bo'lib, “qo'shilish”, “kirishish”, “bog'lanish” ma'nolarini bildiradi. Er-xotin o'rtasini bog'lovchi bitimga “nikoh” deyiladi. Chunonchi, birga turmush qurishlari uchun shar'iy to'siq bo'lmagan ayol bilan erkakning bir-biridan lazzat olishlarini halol yo'lga soluvchi bitim nikohdir.

Nikoh ahdi (shartnomasi) bitimlarning eng yaxshisi sanaladi. Zero, nikoh ikki inson o'rtasini mehr-muhabbat rishtasi bilan bog'laydi. Nikoh zurriyot qoldirishga birinchi qadam, jinsiy a'zoni buzqlikdan saqlash yo'lidir.

Qovushishdan maqsad kullning juz'ga yetishishidir, yoki juz'ning juz'ga yetishishi. Chunki, bu toifa kullning ko'rinish joyi bo'lganlar. Ularni olamning a'zosidan har juz'ga ko'p yetishishi qovushishdur, har narsaga boqsa shuni ko'radi.

In ast kamoli mard dono ba yaqin,
Dar har chi nazar kunad Xudoro binad.

§ 1.3. Oila va nikoh tushunchalarining ijtimoiy-axloqiy mohiyati va o'ziga xos jihatlari

Oila va nikoh tushunchalarining ijtimoiy-axloqiy mohiyati ularning shaxs va jamiyat hayotidagi o'rnini, axloqiy tamoyillarini belgilab beruvchi muhim omil hisoblanadi. Bu fasl oila va nikoh tushunchalarining ijtimoiy va axloqiy mazmunini, ularning o'ziga xos jihatlari yoritishga bag'ishlangan.

Garchi dar daryoi vaslash g'arqaam,
Tam' dar obi sabo' ham bastaam.

Hazor bahr kashidam, hano'z yak qatra,
Agar ba dasti man aftad, ba jon xaridoram.

Chist az in xubtar, dar hama ofoqi kor,
Do'st rasad nazdi do'st, yor ba nazdiki yor.

Mazmuni:

Budir dono erkakning yaqindan donoligi,
Har narsaga boqsa u Xudoni ko'rgay.

Agarda qovushish daryosiga g'arqman,
Ko'za suviga ham umid bog'laganman.

Ming dengiz tortganman, to hozirgacha
Agar bir qatrasi tushsa, jonim bilan xaridorman.

Nima bundan yaxshiroq, hamma ishq olamida,
Do'st oldiga do'st yetar, yor yorining oldiga.

Ularning a'zosi olam ekanligi ma'lum bo'ldi, ularning buyukroq va oliyroq juz'ga ko'p yetishi yaxshi ekan, zeroki, odam avlodidan bo'lgan, olam a'zosidan hech juz' ayollardan buyukroq va oliyroq, latifroq va sharifroq emas. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf "Baxtiyor oila" asarida nikohni sharaflil, muborak ahd, deb ta'kidlaydi. Alloh taolo uni bandalari foydasi, ezgu maqsadlarga erishishlari uchun joriy qilgan.

Nikohdan ko'zlangan muhim maqsad zurriyot qoldirish, haromdan saqlanishdir.

1. Zurriyot qoldirish.

Uylanishni istagan kishining birinchi maqsadi Yaratganga ibodat qiladigan, haqqiga duo qiladigan, insonlar o'rtasida nomini saqlaydigan solih farzand ko'rish bo'lishi lozim.

2. Haromdan saqlanish.

Uylanishdan eng asosiy maqsad shahvatni qondirishgina bo'lmay, zinodan, boshqa buzuvchiliklardan saqlanish hamdir. Shahvatni to'g'ri qondirish bandani haromdan saqlaydi. Inson butun fikrini shahvatni qondirishga qaratib, takror-takror zino qilishga berilsa, maqsadi o'zini zinodan saqlash bo'lmasa, uning hayvonlardan qanday farqi qoladi?!

Shunday ekan, oila qurish va nikohdan erkakda ham, ayolda ham to'g'ri maqsad bo'lishi kerak. Bu maqsad haromdan saqlanish uchun shahvatni halol yo'l bilan qondirishdir. Ammo uylanishdan murodi faqat jinsiy qo'shilish havasi bo'lgan, bundan boshqa fikri yo'q odamlar uchun uylanish faqat shahvoniy hirsni oshiradi. Ular o'zlarining halol ayollari bilan qanoatlanmaydilar, balki haromga og'ib ketadilar.

Xojagiy Ahmad Kosoniy zino haqida quyidagi fikrni "u qanday erkakdirki, ikki - uch kunlik shahvat talabida tab'u nafs yuritish taqozosiga ko'ra, o'zini abadiy azob - uqubatlarga giriftor etadi va u shaxs dunyovu oxiratda uning dushmanidir, uning o'z dushmanini tavba qildirish yo'li bilan rozi qilishdan o'zga chorasi yo'q", deb yozgan.

Islom jamiyati tom ma'nodagi poklik jamiyatidir. Hamma tomon, hamma narsa pok bo'lishi kerak. Bu jamiyatda zino harom sanaladi. Shuningdek, zinoga sabab bo'ladigan narsalar ham haromdir. Zino insonning ruhiy tinchligini yo'qotadigan razolatdir.

Ammo gunoh sanalgan shahvat shariat taqozosi bilan emasdir, ya'ni nikohsiz bo'lsa yoki bemavrid sodir bo'lsa, shuningdek fisqu – fasodlar va uyatsizlarning shioridir. Bu shahvatdan Xudo, Rasul va ja'mi musulmonlar bezordirlar, bunday shahvatning sababi harom va yomon taomlarning iste'mol qilinishining ko'pligidandur.

Bayt:

Shahvat az xo'rdan buvad, kam kun zi xo'r,

Yo nikohe kun, gurez az sharu sho'r.

Chunki xo'rdi mekashad so'i harom,

Birinchi bob bo'yicha xulosalar

– Tasavvuf ta'limotida oila va nikoh masalalari Sharq va G'arb olimlarining diqqat-e'tiborida bo'lib kelgan, lekin yaxlit kompleks ilmiy tadqiqot doirasida hali to'liq o'rganilmagan;

– Oila va nikoh munosabatlarining genezisi insoniyat tarixining qadimgi davrlariga borib taqaladi va "Avesto" hamda boshqa qadimgi manbalarda chuqur falsafiy talqin etilgan;

– Sharq mutafakkirlari Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Amir Temur, Ahmad Donish, Sa'diy Sheroziylar oila va nikoh masalalariga axloqiy-tarbiyaviy nuqtai nazardan yondashganlar;

– Oila va nikoh tushunchalarining ijtimoiy-axloqiy mohiyati ikki tirik vujudning ittifoqi orqali jamiyatning eng kichik birligi vujudga kelishini, undan kelib chiqib jamiyat barqarorligini ta'minlashni anglatadi;

– Nikoh muqaddas bitim sifatida zurriyot qoldirish, haromdan saqlanish hamda mehr-muhabbat asosida oilaviy hayotni qurish maqsadida amalga oshiriladi;

– Mazkur masalalar bo'yicha tasavvuf ta'limotidagi qarashlarni nazariy va uslubiy jihatdan yaxlit tadqiq etish bugungi kun ilm-fanining muhim vazifalaridan biri sanaladi.

II BOB. OILA VA NIKOH HAQIDAGI IRFONiy-FALSAFIY QARASHLARNING TASAVVUFiy NUQTAI NAZARDAN O'RGANILISHI

§ 2.1. Dastlabki tasavvufiy tariqatlarda oila, nikoh va farzand kamoloti masalasi

Tasavvuf ta'limotining dastlabki bosqichlarida vujudga kelgan tariqatlar oila, nikoh va farzand kamolotini ma'naviy-axloqiy taraqqiyotning ajralmas qismi sifatida talqin etganlar. Markaziy Osiyoda ilk tasavvufiy maktablar va ularning oila munosabatlariga oid qarashlari mintaqaviy va jahon miqyosidagi madaniy-ma'naviy taraqqiyotda muhim o'rin egallaydi.

Markaziy Osiyoda turli ilmiy-diniy izlanishlar avj oldi, mintaqada ilm vakillari tomonidan keng ilmiy muhokamalar uyushtiriladigan bo'ldi, madrasa-ilmgohlar faoliyat boshladi, kitob ko'chirish, turli tillardan arab tiliga ilmiy-diniy kitoblar tarjima qilish taraqqiy etdi, maxsus tarjimonlar maktabi paydo bo'ldi, asarlar yozishga ishtiyoq kuchaydi.

“XV-XVI asrlarda Markaziy Osiyoda keng tarqalayotgan tasavvuf ta'limotining Mavlono So'fiy, Xo'ja Muhammad Porso, Mavlono Ya'qub Charxiy, Xo'ja Ubaydulloh Ahror, Mahdumi A'zam kabi yirik vakillari naqshbandiya tariqatiga oid qator risolalar yaratish bilan birga, jamiyatnig ma'naviy poklanishi va rivojlanishi yo'lida faol xizmat qildilar, taniqli arboblardan bilan muloqotda bo'lib, ularga ta'sir o'tkazdilar”.

O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A.Karimov “Namangan diyorining ma'naviy qiyofasini Maxdumi A'zam Kosoniy, Boborahim Mashrab, Isxoqjon Ibrat, Sharif So'fizoda, Usmon Nosir kabi buyuk zotlar belgilaydi,” degan fikrlari ayni haqiqatdir.

2017 yil 15 iyun kuni Toshkent shahrida “Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash–davr talabi” mavzusida bo'lib o'tgan anjumanda Sh.M.Mirziyoyevning “Mamlakatimizning deyarli barcha hududlarida dinimiz ravnaqi yo'lida beqiyos xizmat qilgan buyuk aziz-avliyolar, alloma zotlar xotirasiga barpo etilgan yodgorlik majmualari, ilmiy markazlar faoliyat

ko'rsatmoqda. Ularning qoshida islom dinining alohida yo'nalishlari bo'yicha ilm olishga, mutaxassis bo'lishga tayyorlab boradigan ilmiy maktablar tashkil etsak, nima deysizlar?", degan murojaatlari anjuman ishtirokchilari tomonidan ko'tarinki kayfiyatda qabul qilindi.

Prezident Sh.M.Mirziyoyevning "Kelgusida chuqur bilimli imom-xatiblar, islomshunos mutaxassislar, ulamolar tayyorlashda, eng muhimi, farzandlarimizni buyuk ajdodlarimizning bebaho merosi ruhida, sog'lom e'tiqod ruhida tarbiyalashda bu maktablar tayanch bo'lib xizmat qiladi. Imom Buxoriy bobomiz yodgorlik majmuasida bo'lganimda bu masalaning naqadar muhim va dolzarb ekanini ayniqsa chuqur his etdim", degan fikrlari tasavvuf ta'limotining bugungi kunda jamiyatda yoshlarimiz tarbiyasida muhim ahamiyatga ega ekanligi o'z tasdig'ini topmoqda.

Shu maqsadda Samarqandda–Imom Buxoriy ilmiy markazida hadisshunoslik, Imom Moturidiy markazida kalom ilmi, Farg'onada–Marg'inoniy ilmiy markazida islom huquqi, Buxoroda–Bahouddin Naqshband markazida tasavvuf, Qashqadaryoda–Abu Muin Nasafiy markazida aqida ilmi maktablarini tashkil etish, kelgusida chuqur bilimli imom-xatiblar, islomshunos mutaxassis-lar, ulamolar tayyorlashda, eng muhimi, farzandlarimizni buyuk ajdodlarimizning bebaho merosi ruhida, sog'lom e'tiqod ruhida tarbiyalashda bu maktablar tayanch bo'lib xizmat qilishini amalda isbotlashimiz kerak.

O'rta Osiyoning tarixga boy mavzalaridan biri Dahbed bo'lib, o'z vaqtida bu maskan butun islom olamida ma'lum va mashhur bo'lgan. Islom dinining dunyoda nihoyatda keng tarqalgan oqimi tasavvuf bo'lsa, eng ulug' oltin silsila nakshbandiyadir.

Dahbed maktabi XVI asrda Markaziy Osiyoda vujudga kelgan bo'lib, naqshbandiya ta'limotini dunyoga tarqalishiga muhim rol o'ynagan. Maktabning asoschisi naqshbandiya tariqatining nazariyotchisi Maxdumi A'zamning to'liq ismi Sayyid Ahmad Xojagi ibn Sayyid Jaloliddin Kosoniy Dahbediydir. U Farg'ona vodiysining Koson shahrida tavallud topgan. "Maxdumi A'zamning otasi ilmli, ma'rifatli sayidzodalardan bo'lib, el-yurt orasida katta obro'-e'tibor qozongan kishi bo'lgan.

Shu sababli ularning ismi yoniga Mavlono soʻzini qoʻshib – Mavlono Jaloliddin deb murojaat qilishgan. Xullas, Maxdumi Aʼzam xonadonida saqlanib qolgan shajaranoma va ishonchli tarixiy manbaalarga koʻra, Kosoniyning nasabi paygʻambarimiz Muhammad Mustafo (s.a.v.) shajarasiga 22 avlodli xalqa orqali ulanadi. Sayidlar avlodiga butun musulmon olamida hurmat-eʼtibor kuchli boʻlgan, shu bois Maxdumi Aʼzam tugʻilib oʻsgan xonadon ham el orasida tabarruk xonadonlardan biri sifatida eʼzozlangan. Taniqli sharqshunos olim Ashirbek Moʻminovning tadqiqotlariga koʻra, Maxdumi Aʼzam onalarining ajdodlari Ahmad Yassaviyga borib taqaladi”, - deb yozadilar faylasuf olim B.Toʻraev “Maxdumi Aʼzam–mutafakkir” nomli risolasida.

Maxdumi Aʼzam ilk taʼlimni Koson maktablaridan birida olgan. Keyin Axsikatdagi Xoja Muborak madrasasida oʻqishni davom ettiradi. Kosoniyning domlasi Mulla Ziyo oʻz shogirdining aʼlo darajadagi qobiliyatini eʼtiborga olib, unga “ilm uz-zohir” va “ilm ul-botin” dan yaxshi taʼlim beradi.

“Maxdumi Aʼzam yashagan davr Markaziy Osiyodagi katta siyosiy, maʼnaviy va iqtisodiy inqirozlar davri boʻlgan. Chunki bir tomondan, temuriylarning ichki ziddiyatlari ushbu saltanatning parchalanishiga sabab boʻlgan boʻlsa, ikkinchi tomondan, mayda-mayda xonliklarga boʻlinib ketayotgan mamlakatda turli xil bir-biriga zid keluvchi qonunlar amal qilardi. Buning oqibatida qadimgi Ipak yoʻli orqali Magʻrib va Mashriqqa otlangan tijoratchilar turli xil balo-ofatlarga duch kelardi. Bunday ogʻir sharoit tijoratchilarning tinkasini quritar va ular Oʻrta Osiyo hududidan chetlashib, boshqa yoʻllar orqali manzillariga borishga harakat qilishardi. Bu esa oʻz navbatida Markaziy Osiyoning jahon taraqqiyotidan chetlanib qolishiga sababchi boʻldi”, -deb yozadi faylasuf Baxtiyor Toʻraev.

XV asrning ikkinchi yarmi va XVI asrning birinchi yarmida Markaziy Osiyoda toju taxt uchun kurashlar qanchalik avj olsa-da, temuriylar sulolasi tarixiy inqirozdan oʻzlarini saqlay olishmadi va Movarounnahr hamda Xurosonda hokimiyat tizgini shayboniylar sulolasiga oʻtadi.

Bunday og‘ir ahvolga qaramasdan ilmu fan va madaniyat o‘z yo‘li bilan rivojlanaverdi. Temuriylar davrida ham, shayboniylar hukmronlik qilgan paytda xam Samarqand, Buxoro, Hirot, Toshkent, Xiva va boshqa shaharlarda ko‘pdan ko‘p saroylar, masjidu-maqbaralar, hammomu bozorlar, madrasayu kutubxonalar bunyod etildi. Madrasalarda ilohiyotdan tashqari riyoziyot (matematika), mantiq, handasa (geometriya), fiqh (qonunshunoslik), ilmi nujum (astronomiya), falakiyot, tib, odob, hikmat, kalom, tabiiyot va boshqa fanlar o‘rganilar edi.

XVI asrning boshiga kelib Xojagiy Ahmad Kosoniy tariqat ahlining yetuk mutasavvif, sohibi karomat darajasiga yetadi. Kosoniyning sohibi karomat bo‘lganliklari haqida xalq o‘rtasida turli rivoyatlar shu kungacha saqlanib qolgan. Mutasavvifning: “Insonning vazifasi Allohi taolo tomonidan uning izmiga berilgan tiriklik olamini yashnatishdan, bu dunyo ne‘matlaridan kelgusi avlodlarni xam bahramand qilishdan iboratdir”, degan ibratli fikrlari hozirgi kunda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Xojagiy Ahmad Kosoniy “Risoi samo‘iya” (Musiqqa haqida risola) da ushbu fikrni bayon etgan: “Din va muqaddas kitoblar inson uchun, insonni ma‘naviy kamolotga yetaklash uchun berilgandir. Inson din uchun emas, balki din inson uchun yaratilgandir”, deb fikr bildirgan. Xojagiy Ahmad Kosoniyning inson qalbi va ongiga ijobiy ta‘sir etadigan hayotiy g‘oyalar tizimini o‘zida mujassam etgan bo‘lib, millat, xalq va jamiyatni birlashtiruvchi ta‘limot vazifasini o‘taydi. Mutasavvifning insonparvarlik va umuminsoniy g‘oyalar bilan sug‘orilgan tasavvufiy qarashlari respublikamiz fuqarolarini tinch va totuv yashashiga ko‘maklashadi, diniy mutaassiblik, ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashda, milliy g‘oyaning mafkuraviy negizini tushunishda, barkamol avlodni tarbiyalashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

B.To‘raev fikricha, “Markaziy Osiyoda temuriylarning toj-taxt talashishlari oqibatida parchalanib ketgan yirik saltanatning inqirozi davrida yashagan Maxdumi A‘zam bu saltanatning qayta tiklashga harakat qilgan shayboniylarning birlashtiruvchi harakatiga siyosiy jihatdan ko‘mak beradi, bo‘linib ketayotgan xonliklar va amirliklar o‘rtasidagi nizolarni kelishtirishga ko‘p kuch sarflaydi, hamda

shayboniylar bilan temuriylarni bir-biriga yaqinlashtirib, ular orasiga o'zaro murosayu madoraga keltirish harakatida shayboniylar va temuriyzodalar bilan yakkama-yakka va birgalikda muloqotlar olib boradi. Ularning bir Vatanning farzandlari, bir dinga iymon keltirgan insonlar ekanligiga urg'u bergan holda, bu sulolalarni o'zaro kelishtirishga, yarashtirishga intiladi".

Xojagiy Ahmad Kosoniy: "Inson hukmiga in'om etilgan olamni yashnatish" lozimligini uqtirib o'tadi. Bu g'oyalar Dahbediya maktabi namoyandalarining o'sha davrdagi ijtimoiy-siyosiy muhitdagi eng ilg'or aqidalardan bo'lib, insonning yer yuzasidagi tartib va osoyishtalikka shaxsan mas'ul ekanligini alohida ta'kidlovchi, insonning uning izmiga berilgan olamni yashnatishga, gullatishga, takomillashtirishga undovchi, har bir yoshni faollikka chaqiruvchi da'vati edi.

Aynan bugungi kunda respublikamizda amalga oshirilayotgan bunyodkorlik ishlari, yoshlarimizning ma'naviya-tini rivojlantirish ularni har tomonlama mustaqil fikrlaydigan malakali yetuk mutaxassis, vatanparvar bo'lishlari uchun amalga oshirilayotgan ishlarimizning zamirida ham buyuk bobolarimiz yaratgan ta'limotlarning amaliy ko'rinishidir.

Xojagiy Ahmad Kosoniyning tariqat ilmidagi favqulodda iste'dod va qobiliyatlari tufayli o'z davrining zabardast ulamolari tomonidan e'tirof etilib, "Maxdumi A'zam" unvoniga musharraf bo'ladilar. "Mahdum" - xizmat qiluvchi odam. Odatda u piru ustozlarga beriladigan taxallus, chunki ularga o'z muridlari va shogirdlari xizmat qilishadi. Bu taxallusni ba'zi joylarda piru ustoz va ulamolarning o'g'illariga nisbatan ham ishlatadilar.

Naqshbandiya tariqatining nazariyotchi piri murshidi Xojagiy Ahmad Kosoniy va ushbu tariqatning yirik namoyandasi Maxdumi A'zam Hofiz al Basir, kubraviya tariqatining piru muridi Hazrati Maxdumi Xorazmiylar shunday muborak va sharaflı nom bilan sharaflanganlar.

"A'zam", ya'ni ulug' degan ma'noga ega. Tasavvuf va fiqhshunoslik ilmlari bobida uch buyuk zot "A'zam" (Ulug') unvonini

olishgan. Bular Imomi A'zam, G'avsul A'zam va Xojagiy Ahmad Kosoniy.

Dahbed maktabi va uning faoliyati nafaqat Markaziy Osiyoda balki uzoq G'arbda ham keng o'rganilgan. Rus tadqiqotchisi professor N.Veselovskiyning "Dagbed" nomli tadqiqotida Maxdumi A'zamning qabrtoshlaridagi bitiklardan ko'chirilgan to'liq shajarasi keltirilgan.

Dahbediya maktabiga nafaqat mutasavviflar balki, hukmdorlar ham mansub bo'lgan. Samarqand hukmdori Jonibek Sulton Shayboniy Xojagiy Ahmad Kosoniyning kamolotlari va shuhratlaridan xabardor bo'lgach, Samarqandga taklifi qiladi va Kosoniy XVI asrning 20-yillarida Samarqandga ko'chib keladilar. Jonibek Sultonning farmoniga binoan Xojagiy Ahmad Kosoniyga Miyonkol mavzeidan joy ajratib beriladi. Manbalarga ko'ra, Xojagiy Ahmad Kosoniy bu joyni obod qilib, o'nta tol daraxtini bir-biriga yaqin o'tkazgan. Mavzeining nomi ana shu munosabat bilan Daxbed (o'nta tol) deb ataladi. Maxdumi A'zam umrining qolgan qismini ijodiy faoliyat va shogirdlar tarbiyasi bilan o'tkazadi. Buyuk mutasavvif ilmiy faoliyati bilan bir qatorda Daxbed qishlog'ida 90 tanob (22,5 gektar) yerda katta bog' yaratib, dunyoning turli go'shalaridan keltirilgan o'simliklarni parvarishlab, yangi meva navlarini yaratgan. Xojagiy Ahmad Kosoniyning sa'yi-harakatlari tufayli "Daxbediy qovun", "Daxbediy anjir" navlari yaratildi. Xojagiy Ahmad Kosoniy o'simlikshunoslik va nabotot ilmiga oid "Risolai battixiyya" (Qovun haqida risola), "Guli navro'z" ("Navro'z guli") kabi risolalarni yozgan. "Risolai battixiyya"da hosilni yig'ib olishni o'ylashdan oldin yerga urug' sepishni o'ylashi kerak bo'lgan dehqon kabi, har bir musulmon hayot vaqtidayoq boqiy dunyo (narigi dunyo) haqida o'ylashi kerakligi to'g'risida fikr yuritadi. Bundan tashqari qovun yetishtirish sohasidagi o'z tajribalarini nihoyatda ravon bayon etgan. "Guli navro'z" risolasida esa Muhammad alayhissalomning "Bahor shabadasini g'animat biling, chunki u daraxtlaringizga qanchalik foyda bersa, badanlaringizga ham shuncha foyda berur", degan hadisleri tahlil etilgan. Xojagon-Naqshbandiya ta'limoti vakillaridan yetti pirlarning barchasi ham tasavvuf ilmi bilan birgalikda turli xil kasb-hunarlarida ham faol

bo'lganlar. Abdulxoliq G'iduvoniy "Manoqibi Xoja Abdulxoliq G'ijduvoniy" asarida "Taqvoni o'zingga shior qil!", "Ota-onaning haqqini ado qil", "Ilm olishdan bir qadam ham uzoq bo'lma", "Halol yeginki, halol yaxshiliklarning kalitidir. Haromdan qochgin, aks holda Haq taolodan uzoq tushgaysan" kabi vasiyatlari keng sharhlangan bo'lib, hozirgacha yoshlar tarbiyasi uchun juda ahamiyatlidir.

Xojagon ta'limotining yirik shayxi Mahmud Anjir Fag'naviy, hozirgi Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi Anjir Fag'naviy qishlog'ida tavallud topgan. Hozirda ham bu muborak manzil Anjirbog' deb ataladi. Shayxning asl ismlari Mahmuddir. Mahmud arab tilidan olingan so'z bo'lib, "maqtalgan, yaxshi" degan ma'noni bildiradi. Uning ismiga qo'shib aytiladigan Anjir Fag'naviy iboralari tug'ilgan joyi va bog'iga nisbatan berilgandir.

Muhammad Boboyi Samosiy xojagon-naqshbandiya tariqatidagi ulug' avliyo, sohibkaromat valiyulloh hisoblanadilar. U kishi Buxoro viloyati Romitan tumandagi Samos qishlog'ida tug'ilganlar, payg'ambarimizdan meros bo'lib o'tgan o'z tirikchiligi uchun mehnat qilishni sharaf bilganlar, ustozlari kabi faqirlik maqomini tutib, benazir bog'bon bo'lganlar. Shu sababdan Muhammad Boboyi Samosiy dehqonlarning piri sanaladilar.

Xojagiy Ahmad Kosoniy shariat va tariqat ilmiga oid, axloq va ilohiyot masalalariga doir o'ttizdan ortiq diniy, falsafiy, axloqiy, ilmiy va adabiy risolalarni yozib qoldirgan.

Mutasavvif "Asror-un-nikoh" risolasida muridlarni kuz shabadasi singari daraxtlarning yaprog'ini xazon qilib ularni g'aflat tomon yetaklovchi noqobil "pirilar" ning bexosiyat nafaslaridan ogoh bo'lish lozimligini uqtiradi. Maxdumi A'zam har bir jamiyatning kelajagini uning qo'ynida o'sib, ulg'ayayotgan yoshlarning yetarli va to'liq parvarish olishga bog'liq degan g'oyani ilgari surgan. Bu masalada loqayd yoki etiborsiz bo'lishning oqibati halokat ekanligidan ogoh etganlar. Bu esa Dahbed maktabining qanchalik ahamiyatli ekanligini ko'rsatib beradi. Xojagiy Ahmad Kosoniyning izdoshlari, muridlari va muxlislari juda ko'p bo'lgan. Manbalarda Maxdumi A'zamni oltmishta

avliyoni yetishtirgan murshid, (piri shasti) deb atashgan. Ko‘pchilik hukmdorlar, davlat arboblari, shoiru ulamolar, unga murid bo‘lishgan. Jumladan, mutasavvif shayxlardan Muhammad Islom (1494 – 1563), Mavlono Lutfulloh (967/ 1559 – 979/ 1571), Mavlono Poyanda (1601.v.e.), Shayboniy hukmdorlaridan Ubaydulloxon (1538.v.e.), Abdulazizxon (1550.v.e.), Jonibek Sulton (1529.v.e.), temuriylardan Zahiriddin Muhammad Bobur (1483 - 1530) unga murid tushishgan.

Tarixchi olim N.Y.Yo‘ldoshevning “Buxoro avliyolarining tarixi” asarida Poyanda Muhammad Axiy Fayziobodiyning faoliyati jo‘ybor shayxlari bilan chambarchas bog‘langan, deb ma’lumot berilgan. Aslida Poyanda hazrati Maxdumi A‘zamning eng yaqin muridlaridan biri bo‘lgan.

Hasanxo‘ja Nisoriyning “Muzakkir ul-ahbob”, Abul Baqo ibn Bahouddinning “Jome ul-maqomot”, kabi asarlarning dalolat berishicha, temuriy shaxzoda Zahiriddin Muhammad Bobur Mirzo Mahdumi A‘zamni pir deb bilgan va chuqur ixlos qo‘ygan. Bobur Mirzo Movarounnahrni butunlay tark etib, Hindistonda davlat tuzgan bo‘lsada, lekin piri murshidi bo‘lgan Mahdumi A‘zam bilan aloqasini kanda qilmaydi va bir karvon sovg‘alar bilan shu qit‘ani yozib yuboradi:

Dar havoï nafsï gumroh umr zoe’ kardaem,

Peshi Ahlulloh az atvori xud sharmandaem.

Yak nazar ba so‘i mo, ki az roxi vafo,

Xajagi ro mondaem, Xojagi ro bandaem.

Mazmuni:

Adashgan havoyi nafsimizdan umrimiz zoe’ ketdi,

Din ahl nazdida bu atvorimizdan sharmandamiz

Vafo yo‘lidan bizga ham bir nazar etingkim,

Podshohlikni qo‘yib, Xojagi (Kosoni) ga murid bo‘laylik.

Xojagi Ahmad Kosoni temuriy shaxzoda Bobur Mirzoning ushbu maktubiga javoban o‘zining mashhur “Risolai Boburiya” asarini yozib Bobur Mirzoning qo‘ygan savollariga javob beradi.

Shayboniy hukmdorlardan Ubaydulloxon ham Bobur Mirzo singari she’riyatda nihoyatda oliyfahm va shirin kalom edi. “Muzakkir ul-ahbob”

asarida keltirishicha, hukmdor Ubaydulloxon o'z piri hazrat Xojagiy Ahmad Kosoniyga ushbu ruboiyni yozib yuboradi:

Ahvoli nim, ey do'st, yake-du binam,
Hargiz, ki binam, Haq chunon ba o' binam
Mustag'riqi Haq chunon shudam darhola hol,
Haq go'yamu, Haq bishnavamu Haq binam
Mazmuni:

Yarim ahvolini, ey do'st bir-ikki ko'raman,
Nimani ko'rsam barchasini u bilan birga ko'raman.
Barcha holatda ham Haqqa shunchalar g'arq bo'libmanki,
Faqat Haq deyman, Haqni eshitaman va Haqni ko'raman.

(Haq deb Xudoga nisbatan aytilmoqda). Ubaydulloxonning bu ruboiysiga ham javob tariqasida Xojagiy Ahmad Kosoniy "Sharhi ruboiyoti Ubaydiy" risolasini yozadi. Umuman mutasavvifning risolalari to'plamidan "Ubaydiy" she'rlariga bag'ishlab yozilgan uchta risola alohida diqqatga sazovordir.

Ayni vaqtda Ubaydulloxon ham piri buzrukvori Xojagiy Ahmad Kosoniy oldidagi o'zining muridlik burchini oqlab, uning 27 risolasini alohida to'plam holiga keltiradi. Bu to'plam "Risolalar to'plami" ("Majma'-ul-rasoil") deb ataladi.

Abu Tohirxo'ja "Samariya" asarida "Samarqand shahri hokimi Sherdor va Tillakori madrasalarini qurdirgan Yalangto'shbiy ham dahbedliklar silsilasiga doxil bo'lib, uning o'g'li Hoshimning muridi edi", deb yozgan.

Yalangto'sh Baxodirning qabri Maxdumi A'zamning oyog'i ostida, sufa ustida mozor devorining ichida edi.

Xohi ki nuri didai ahli jahon shav
Boyad g'ubori domani dahbediyon shav
Pire ba chillagohi lahad oramidast,
Gardi ba girdi marqadi pokash juvon shav.
Mazmuni:

Jahon ahli ko'zining nuri bo'lishni istasang,
Dahbediyar etagining g'ubori bo'lg'in.

Lahat chillaxonasida orom olib yotgan pirning,

Pok mozori atrofidan aylansang yosharasan.

Xojagiy Ahmad Kosoniydan keyin naqshbandiya tariqatiga Jo'ybor shayxlari piru murshidlik qilgan va naqshbandiyaning O'rta Osiyo tarmog'ining markazi yana Buxoroga ko'chgan. Ma'lumki, naqshbandiya tasavvufiy ta'limoti va tariqati Buxoroda Bahouddin Naqshband tomonidan asoslangan. Uning xalifalari Alouddin Attor, Muhammad Porso va Ya'qubi Charxiylar uni rivojlantirganlar. Ya'qubi Charxiydan naqshbandiya ta'limotini olgan Xoja Ahror Valiy bu tariqatni Turkiya va Hindistonda yoyilishi, shu tufayli butun jahonga tarqalishiga sabab bo'lgan. Uning g'oyalarini Muhammad Qozi orqali Xojagiy Ahmad Kosoniy rivojlantirgan.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, birinchidan, Xojagiy Ahmad Kosoniy vafotidan so'ng naqshbandiya tariqatlarida xalifalar o'rtasida pirning maqomini olish, irshod huquqini qo'lga kiritishga intilish kuchaygan. Pirlik maqomini, irshod ijozatnomasini olish bo'yicha naqshbandiya tariqatining namoyandalari Xojagiy Ahmad Kosoniyning muridlari Xoja Islom Jo'yboriy va Mavlona Lutfulloh o'rtasida kurash kuchaygan bo'lishi mumkin.

Prof. A.A. Semyonov Xojagiy Ahmad Kosoniyning muridi Mavlono Lutfulloh Chustiyning ijtimoiy – siyosiy faoliyati haqida fikr yuritgan. Amerikalik tadqiqotchi DeWeese Devin ham naqshbandiya–kubraviya ta'limotining ba'zi kelishmovchiliklari haqida aytib o'tgan. Unda Mavlono Lutfulloh Chustiy bilan kubraviya tariqati namoyandalari o'rtasidagi kelishmovchilik haqida boradi. Ushbu tadqiqotlarda manbalarga asoslangan holda, Mavlono Lutfullohni turli shahar va viloyatlarda ma'lum ta'sirga ega bo'lgan shayxlarning pinhona va goho oshkora hujumi qurshovida qolganini ko'rsatib o'tganlar. Bu holatdan ma'lumki, Markaziy Osiyoda Maxdumi A'zam vafotidan keyingi davrda naqshbandiya maktablari ichidagi raqobat tobora keskinlashib borgan.

Manbalarni o'rganish natijasida shunday xulosaga kelishimiz mumkinki, Xoja Islom Samarqand, Karmana, Buxoro viloyatlarida,

Mavlono Lutfulloh esa, Toshkent, Farg'ona vodiysi, Hisor, Afg'oniston hududlarida naqshbandiya tariqatidagi faoliyatlarini olib borganlar.

Dahbediya maktabining XVIII asr vakillari to'g'risida tadqiqotchi Haydarxon Yuldashxodjaev "Musoxon Dahbediyning Naqshbandiya-mujaddidiya tariqati rivojida tutgan o'rni" (XVIII asr) mavzuidagi dissertatsiyasida alohida to'xtalib o'tgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil BMT Bosh Assambleyasi 72-sessiyasida" BMT Bosh Assambleyasining "Ma'rifat va diniy bag'rikenglik" deb nomlangan maxsus rezolyusiyasini qabul qilish taklifi" bilan murojaat qildi. "Bu hujjatning asosiy maqsadi–barchaning ta'lim olish huquqini ta'minlashga, savodsizlik va jaholatga barham berishga ko'maklashishdan iborat. Ushbu rezolyusiya bag'rikenglik va o'zaro hurmatni qaror toptirish, diniy erkinlikni ta'minlash, e'tiqod qiluvchilarning huquqini himoya qilish, ularning kamsitilishiga yo'l qo'ymaslikka ko'maklashishga qaratilgan", deb ta'kidladi Shavkat Mirziyoyev.

Musoxon Dahbediy Xojagiy Ahmad Kosoniy Dahbediy avlodlaridan bo'lib, Samarqanddan 15 km shimolda joylashgan Dahbed mavzesida dunyoga kelgan. Ilk tahsilini Samarqanddagi Tillakori madrasida olgan Musoxon Dahbediy keyinchalik Kubraviya tariqatidan ko'zga ko'ringan vakili Muhammad Rizo Qarnakiy hamda Naqshbandiya-Mujaddidiya tariqatidan Miyon Obid Jahonobodiy (vaf. 1738-39) qo'lida ta'lim oladi. Shayx Muhammad Obid Musoxon Dahbediyga to'rt tariqat: Naqshbandiya, Qodiriya, Suhravardiya va Chishtiyaga rahbarlik qilish ijozatini bergan. 1756 yillarda Musoxon Dahbediy va uning izdoshlari Hindistondan Samarqandga keladi. Shu tariqa Naqshbandiya ta'limotining markazi Hindistondan Markaziy Osiyoga ko'chadi. Musoxon Dahbed maktabining faoliyat doirasi butun Markaziy Osiyo, Sharqiy Turkiston, Xuroson, Hindiston o'lkalarini o'z ichiga qamrab olgan.

Musoxon Dahbediy Naqshbandiya-Mujaddidiya sulukining nazariy rivojiga katta hissa qo'shdi, Naqshbandiya tariqatini e'tiqod va amaliyot borasidagi turli xurofotlardan tozalab, asarlarida tariqat ta'limotini

Qur'on va sunna asosida qayta ishlab chiqdi. Naqshbandiya tariqati Movarounnahrda tashkil topib, shu makonda gurkirab rivojlangan bo'lsada, lekin XVII asrning ikkinchi yarmidan boshlab, uning markazi Hind diyoriga ko'chgan edi. Musoxon Dahbediy naqshbandiya tariqatini o'z diyori- Movarounnahrga qaytarib olib keldi va rivojlantirdi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Dahbed maktabi o'z vaqtida Markaziy Osiyodagi ijtimoiy-siyosiy hayotda muhim o'rin egallagan. Maxdumi A'zam merosidan bizgacha yetib kelgan risolalar globallashuv sharoitida yoshlarni g'oyaviy-tarbiyaviy immunitetini kuchaytirishda, oila farovonligi va nikoh tushunchalarini chuqur o'rganishda va jamiyatga tadbiq etishda foydalanish yo'llarini tadqiq etishda muhim ahamiyatga egadir.

Xulosa qilib aytish mumkinki,

- Xojagi Ahmad Kosoniy naqshbandiya tariqati nazariyotchisi sifatida Dahbed maktabi asoschisi bo'lgan.

- Xojagi Ahmad Kosoniy naqshbandiya-ahroriya ta'limotining namoyandasi sifatida XV-XVI asrlarda Markaziy Osiyodagi ijtimoiy-siyosiy vaziyatda muhim ahamiyatga ega shaxs sifatida nom qozongan.

- Xojagi Ahmad Kosoniy Dahbediya maktabi orqali naqshbandiya ta'limotini keng yoyilishiga katta hissa qo'shgan.

- Dahbediya maktabi o'z davrida ma'naviy, axloqiy, ijtimoiy muhitda ijobiy ahamiyat kasb etgan va tasavvuf rivojiga salmoqli hissa qo'shgan.

§ 2.2. Uyg'onish davri so'fiylari nazarida oila-nikoh muammolarining sharhi

Sharq Uyg'onish davri ilm-fan, falsafa va tasavvuf rivojining yuksak cho'qqilariga ko'tarilgan davrdir. Bu davrda yashagan mutasavvif olimlarning oila va nikoh masalalariga oid qarashlari Markaziy Osiyo xalqlarining ma'naviy-axloqiy hayotida chuqur iz qoldirgan. Bahouddin Naqshband, Xoja Ubaydulloh Ahror, Abdurahmon Jomiy, Jaloliddin Rumiy va boshqa allomalarning ta'limotlari bu jihatdan alohida diqqatga molikdir.

Mutasavvifning bizga qoldirgan boy ilmiy merosi O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutining qo'lyozmalar xazinasida quyidagi ashyoviy raqamlar ostida saqlanmoqda: 501, 1445, 2352, 2780, 3386, 4354, 6646, 9706, 10626, 11260. Bu qo'lyozmalarning ayrim nusxalari Maxdumi A'zamning avlodlari bo'lmish A'zamxon Kattaxon Eshon o'g'li Dahbediy, Komilxon Salohiddin o'g'li Kattaxo'ja Eshon nabiralarining shaxsiy kutubxonasida saqlanmoqda.

Xojagiy Ahmad Kosoniy risolalarining nomlanishi: Majmua ar-rasoil (Risolalar to'plami) bo'lib, qo'lyozma – (muallif dastxati bilan ko'chirilgan), tili: forsiy – arabiy, yozuvi – nasta'liq. Hajmi: 18//24 sm. Muqovasi: “mug'ziy” uslubda, jigarrang teridan, uch tamg'asi bor, 616 sahifadan iborat kitob yaxshi saqlangan.

XVI asrning ikkinchi choragida Samarqandda yozilgan bo'lib, boshqa hujjat va kitoblar qatori muallifning asosiy avlodlari orqali otadan bolaga o'tib meros sifatida yetib kelgan. Bu to'plam muallifning nabirasi Xoja Hoshim orqali oltinchi avlodi Musoxonxoja Dahbediyga yetib kelgan, keyin Musoxonxojadan uning to'rtinchi, asosiy avlodlaridan biri Kattaxonxoja Dahbediyga, keyin uning nabiralariga meros qolgan. Maxdumi A'zamning “Majmua ar-rasoil” asarining nusxalari dunyoning yirik qo'lyozma xazinalarida mavjud bo'lsa-da, ushbu nusxa qadimiy va muallif qo'li bilan yozilgan avtograf nusxaligi uchun ilm ahllari katta qiziqish bilan uni tadqiq etmoqdalar.

Jumladan, rossiyalik mashhur sharqshunos olim O.F.Akimushkin, AQSh Michigan universiteti professori Vika Gardner, tojikistonlik professor R.Xodizoda, O'zbekiston FA akademiklari B.Axmedov va B.Valixo'jaevlar ushbu noyob qo'lyozma kitobning avtograf nusxa ekanligini ta'kidlashgan.

“Majmua ar-rasoil” 28 risoladan iborat. 1994 yili Xojagiy Ahmad Kosoniy xotirasiga atalgan ilmiy konferensiyaga bag'ishlab O'zbekiston FA akademiklari Boturxon Valixo'jaev, Komilxon Kattaevlar tomonidan ushbu majmuaning “Zubdat ul-orifin” va “Tanbih as-salotin” nomli ikki risolasi o'zbek va tojik tillariga tarjima etilib chop etildi. 2006 yilda

taqiqotchil Erkin Zoyirov “Risolai Vujudiyya” (Vujud risolasi) va “Mir’ot us-safo” (Poklik ko‘zgusi), 2011 yilda Komilxon Kattaev “Risolai Boburiya”, 2017 yilda tadqiqotchil Xurshid Samadov tomonidan esa “Asror un-nikoh” (Nikoh sirlari) asarlari tarjima etilgan.

Tadqiqotimizda ushbu asarlardagi oila, nikoh, farzand tarbiyasi, inson genezisiga oid qarashlari tahlil qilinib, ularning hozirgi zamondagi ahamiyati ko‘rsatib o‘tilgan. Dissertatsiyada Maxdumi A‘zamning “Risolai shaybiyya” (“Keksalik risolasi”), “Sharhi al-valadu sirru abiyhi” (“Farzand otasining siridir” degan hadis sharhi) risolalarini imkon doirasida tarjima qilinib, tahlil etildi.

Maxdumi A‘zam merosi va uni o‘rgangan olimlar fikrlari qayta ko‘rib chiqilib, uning asarlari shartli ravishda quyidagicha tasniflangan.

I. Islom va tariqat ilmlariga bag‘ishlangan asarlar.

II. Tasavvuf va Naqshbandiya tariqati nazariy masalalariga qaratilgan asarlar.

III. Oila, nikoh, odob axloq, hadis sharhlariga doir asarlar.

IV. Ziroatchilikka oid asarlar.

V. So‘fiylik va saltanat egalari odoblari haqidagi asarlar.

Xojagiy Ahmad Kosoniyning asarlari haqidagi umumiy ma’lumotlarni quyida e’tiboringizga havola etamiz:

“Risolai vujudiyya” (“Vujud haqida risola”) - Borliqning umumiy masalalariga oid asarlar: - bu risolada muallif tavhid, vahdat ul-vujud, ya’ni Xudoning yagonaligi, mavjudligi haqida Hadisi Sharifdan ma’lumotlar keltirib, tasavvufiy g‘oyalar bilan bog‘lagan. Muallif asarni quyidagi jumlar bilan boshlaydi: “Bilgilki, vujud ikki xildir:

1) haqiqiy, boqiy va abadiy vujud-bu Haq taoloning vujudidir;

2) oraziy, majoziy va foniy vujud-bu qolgan mavjudotlarning vujudidir”.

“Risolai fanoiiyya” (“Fano haqida risola”) - risolada bu dunyoning o‘tkinchiligi, haqiqiy dunyo emasligi, bebaqoligi, haqiqiy dunyo – boqiy dunyoligi haqida, insonga umr ham o‘lchab berilganligi, shuning uchun dunyoga ortiqcha muhabbat qo‘ymaslik, bu dunyoda yaxshi, savob ishlar qilib, u dunyo sharofatiga erishish haqida so‘z boradi.

“Risolai battixiyya” (“Qovun haqida risola”) - Tabiat borlig‘iga oid asarlar: - Bu asar hosilni yig‘ib olishni o‘ylashdan oldin yerga urug‘ sepishni o‘ylashi kerak bo‘lgan dehqon kabi, har bir musulmon hayot vaqtidayoq boqiy dunyo (narigi dunyo) haqida o‘ylashi kerakligi to‘g‘risida fikr yuritadi. Bundan tashqari qovun yetishtirish sohasidagi o‘z tajribalarini nihoyatda ravon bayon etgan. Risola Hazrati payg‘ambar (s.a.v) ning Hadisi Shariflari “Qolannabi alayhissalom: “Ad–dunyo mazraatul–oxirat”-“Dunyo – oxiratning ekinzoridir” degan hikmat bilan mustahkamlangan.

“Guli navro‘z” (“Navro‘z guli”) – risolaga bunday nom berilishiga ikki sabab ko‘rsatiladi. Biri Muhammad alayhissalomning “Bahor shabadasini g‘animat biling, chunki u daraxtlaringizga qanchalik foyda bersa, badanlaringizga ham shuncha foyda berur”, degan hadislari, ikkinchisi – risolani Navro‘z gullari ochilgan bir paytda yozilganligi. Bu risola xalq bilan xukmdorlar o‘rtasidagi munosabatlar haqida bo‘lib, Mahdumi A‘zamning muridi hukmdor Abdullaxonning iltimosi bilan yozilgan.

“Risolai bukoiiyya” (“Yig‘i haqida risola”) - Inson borlig‘iga oid asarlar: Risolada yig‘ining mohiyati va turlari haqida mulohaza yuritiladi. Insoniyat tarixida birinchi bo‘lib Odam alayhissalom o‘z gunohidan tavba qilganligi va berilgan 1000 yil umrning 200 yilini nadomat yig‘isi bilan o‘tkazganligi haqida hikoya qilinadi. Muallif yig‘ining turlari haqida fikr yuritib, nadomat, judolik, xafalik va xursandlik yig‘ilari to‘g‘risida misol va hikoyalar keltiradi.

“Nafahotu us-solikin” (“Tariqat ahlining muattar bo‘ylari”) – risola Muhammad alayhissalomning quyidagi hadisi bilan boshlanadi: “Umringizning har tuni va kunida qalblaringiz sari Alloh tomonidan muattar bo‘ylar – ilohiy fayzu futuhlar yog‘ilib turadi. Ulardan bahramand bo‘linglar”. Unda muallif shu ilohiy fayzu futuh ikki maxsus va umumiy qismdan iborat ekanligini aytadi. Ya‘ni, payg‘ambarlar, avliyolar va ulamolarga xos fayzu futuh hamda qolgan barcha maxluqotdan umumiy keladigan fayzu futuh. Tariqat yo‘lidagi har bir

solik birinchi qismdagi ilohiy fayzu futuhga erishish yo'lida harakat qilayotgan shaxs hisoblanadi.

“Risolai shaybiyya” (“Keksalik risolasi”) – risolada inson umrining turli bosqichlari haqida ma'lumot berilib, ularning har birini tasavvuf nuqtai – nazaridan izohlaydi. So'ngra keksalik davrida inson aqli kamoliga yetishishi haqida mulohaza yuritiladi.

“Ganjnoma” (“Boylik haqida risola”) - Ma'naviy borliqqa oid asarlar:–risolada asosan insondagi ma'naviy boylik va qadriyatlar xususida so'z boradi. Maxdumi A'zam Qur'oni Karimning 2–surasi (Baqara)da zikr etilgan “Alloh taolo Odam alayhissalomga barcha ilmlarni o'rgatdi” degan oyati karimani sharhlab, muallif bu bilan Inson yaratilishi bilanoq Haq taolo uning qalbi ilmu–hikmat, fan, ma'rifat va barcha ma'naviy qadriyatlar xazinasini bo'lishligini iroda etganligi, shu fazilatlari sababli Inson farishtalardan ham ulug' ekanligini bayon qilgan.

“Sharhi savodi-l-vajh” (“Yuz qoraligi iborasining sharhi”) - risolada ma'naviy qashshoqlik inson uchun ikki dunyoda ham sharmandali hol va yuzi qoralik ekanligi hadislar misolida tasavvuf nuqtai nazaridan yoritilgan.

“Sharxi ruboiyoti Ubaydiy” (“Ubaydiy ruboiylariga sharhlar”) - risola 1533-1539 yillarda Movarounnahrda hukm surgan shayboniy hukmdor – Ubaydullohon ibn Mahmud Sultonning “Ubaydiy” taxallusi bilan yozgan ruboiylar to'plami asariga Maxdumi A'zamning yozgan sharhidir. Risolaning yana bir nomi “Sharhi g'azaliyoti Ubaydulloxon”dir.

“Zubdat us-solikin va tanbiyat us salotiyn” (“Soliklar sarasi va sultonlar tanbehi”) - Ijtimoiy borliqqa oid asarlar – risola “Agar sizlar shukur qilaversangizlar, men ham sizlarga ne'matlarimni yanada ziyoda qilaveraman”, - degan oyati karima va “Odamlarga manfaati tegadigan kishi ular ichida eng yaxshisidir” kabi hadislar mazmunini keng sharhlab beradi, so'ngra muallif soliklar bilan sultonlar o'rtalaridagi o'zaro munosabatlar qay tarzda o'rnatilishi lozimligi haqida mulohaza yuritadi.

“Me'roj ul – oshiqiyn” (“Oshiqlar me'roji”) – risola Isfandiyor Sultonning Xurosonga yurishi arafasida yozilgan. Sulton bu yurishning

muvaffaqiyatli va muborak bo'lishi uchun Bahouddin Naqshbandning ruhoniylaridan ilhom hosil qilish umidida bitilgan. Sulton va uning mulozimlari ushbu risolani o'qiganda adolati yanada ziyoda bo'lishligini muallif Tangri taolodan so'raydi. Muqaddimada Odam alayhissalom yer yuziga Alloh tarafidan xalifa etib yuborilganligining sir va hikmatlari bayon etilgan.

“Risolai Boburiyya” (“Bobur xatiga javob”) risolasi. Bu asar Xoja Ubaydulloh Ahror Valiyning “Risolai Volidiya”sining Zahiriddin Muhammad Bobur Mirzo tomonidan o'zbek tiliga o'girilgan tarjimasi haqida va Boburning Mahdumi A'zamga yuborgan xatiga javob tariqasida yozilgan.

“Risolai ahvolil – ulamo va umaro” (“Olimlar va hukmdorlar ahvoli haqida risola”) - risola olimlar va hukmdorlarning munosabatlari haqida bo'lib, uning markazida Hazrati payg'ambar (s.a.v) ning quyidagi Hadisi Shariflari ifodalangan: “Qolan – nabiyy alayhissalom: “Xayrul–umaro man zoral – ulamo va sharrul ulamo manzor–al– umaro – “Amirlarning eng yaxshilari olimlarni ziyorat qiladi; olimlarning eng yomonlari esa amirlarni ziyorat qiladilar”. Shu bilan birga bu risolada Mavlono Jaloliddin Rumiyning ham bu haqdagi fikrlari keltirilgan.

“Risolai ilmiyya” (“Ilm haqida risola”) - Ilmiy bilishga oid asarlar - bu risolada islom dinidagi ilmlar; tasavvufdagi ilmi hol va dunyoviy ilmi qol, shariat ilmlari, Hazrati payg'ambar(s.a.v)ning fazilatlarini, choharyorlar va imomlar hayoti haqida hamda to'rt mazhab imomlarining hayoti, ularning dunyoqarashlari to'g'risida fikr yuritilgan. Risolada tasavvuf silsilasining “qandil” (chiroq) Muhammad payg'ambar (s.a.v)dan Xoja Ahrorgacha va Mavlono Zohidgacha qo'ldan–qo'lga, pirdan shogirdga) berilishi yozilgan.

“Tanbihu-l-ulamo” (“Ulamolarni ogohlantirish”) – risola Maxdumi A'zamga zamondosh bo'lgan ba'zi shariat peshvolarining noo'rin va asossiz da'volariga javob tariqasida yozilgan. Tariqatning yo'lidan borayotgan haqiqiy va shunchaki ko'rinish uchun yurgan olimlar, fiqhshunoslar va boshqa soha ulamolariga nasihatlar berilgan.

“Mir’otu - s – safo” (“Soflik ko‘zgusi”) - Qalb orqali bilishga oid asarlar - risolada ma’naviy tozalikni sof ko‘zguga qiyoslansa-da, ko‘zgu ba’zi changlardan xoli emasligi ham eslatiladi. Tasavvufning asosiy g‘oyasi ham shu ko‘zguning sofliğini saqlagan holda uni xiralashtiradigan turli chirk va g‘uborlardan asrashdir.

“Risolai fathnoma” (“G‘alaba risolasi”) – Risolada muallifga mo‘jizaviy ravishda ayon bo‘lgan bashorat haqida gapiriladi.

“Risolai bayoni silsila” (“Naqshbandiya silsilasi haqida risola”) - Tasavvuf silsilasiga oid asarlar - risola naqshbandiya silsila sulukining ma’naviyati, uning Hazrati payg‘ambar (s.a.v) va Abu Bakr Siddiqdan boshlab Maxdumi A‘zamning piru ustozlarigacha bo‘lgan vakillari bayoniga bag‘ishlangan. Risola Shayboniylardan bo‘lgan Jonibek Sultonning iltimosiga ko‘ra yozilgan.

“Risolai adab us – siddiqiyn” (“Siddiqlar odobi haqida risola”) - ilohiy sevgi, ko‘ngildan Xudoga sodiqlik, luqmani pok tutib Haqqa yetishish haqidadir.

“Silsilai us-siddiqiyn” (“Siddiqlar silsilasi”) - risolada ahli tasavvufning Hazrati payg‘ambar (s.a.v) va Abu Bakr Siddiqdan boshlanib keladigan silsila – zanjirlari bayon qilingan. U ustozlari asarlaridan ilhomlanib yozilgan risolaga o‘xshaydi. Umuman, asarda siddiqlardan 19 tasining nomlari berilgan.

“Risolai murshidu–s–solikin” (“Soliklar murshidi haqida risola”) – Ustoz-shogirdlar an‘anasiga oid asarlar - risolada tariqat yo‘liga kirgan solikka taalluqli qonun – qoidalar, axloqu odob va asosiy to‘rt rukn sharhi berilgan.

“Voqelai haqqoniyya” (“Haqqoniy tush”) – risolada muallif o‘z tushida ko‘rgan voqea ta’birining o‘ngidan kelganini bayon qiladi.

“Risolai bayoni voqea” (“Voqea bayoni haqidagi risola”) - risola Boburga ulug‘ allomalar, pirlar tomonidan tasavvuf izdoshlarini to‘g‘ri (Haq) yo‘lga boshlash haqida aytgan o‘g‘itlari to‘g‘risidadir.

“Dar manoqibi Xoja Abduxoliq G‘ijduvoni” (“Xoja Abduxoliq G‘ijduvoni manoqibi”) - risolada “Xojagon” tariqatining asoschisi Xoja Abduxoliq G‘ijduvoniyning hayot yo‘llari, fazilatları va

dunyoqarashlarining bayoni berilgandir. Bu asarning yana bir nomi “Risola dar sanadi Xojagoni tariqat”dir.

“Risolai zikr” (“Zikr haqida risola”) - Zikrga oid asarlar - risolada eng yaxshi va asosiy zikr: “Lo iloha illohlloh” sharhi berilgan.

“Risolai samoiya” (“Musiqqa haqida risola”) - risola Naqshbandiya tariqatiga nisbatan farqli ravishda, boshqa silsila tariqatlarida namoyon bo‘ladigan zikrlar haqida (ya’ni, boshqa tariqatlarda uchraydigan zikri jahriya, zikri samoiya va hilvatda (uzlatda) o‘tirib zikr kabilar haqida) mushohadalar yuritilgan

“Risolai chahor kalima” (“To‘rt kalima haqida risola”) – risola naqshbandiya tariqatining 11 usulidan asosiylari sanalmish 4 tasi haqida batafsil tushuncha beriladi:

Xush dar dam – hushyorlik ila nafas olish;

Nazar dar qadam – qadamni qarab, bilib bosish;

Safar dar Vatan – Vatandan jilmay fikran safar qilish;

Xilvat dar anjuman – xalq ichida bo‘lishiga qaramay, o‘zini xilvatda (Alloh bilan xoli qolgandek) tutish.

“Munajat” – Islom dini va tasavvufning boshqa bir qancha allomalari qatori Maxdumi A’zam ham “Munajat” turkumida asar yozgan bo‘lib, bu asar asosan Xudoga aytilgan xamdu – sano va munajotlardan iboratdir.

“Asror un – nikoh” (“Nikoh sirlari”) - Oila va nikohga oid asarlar – risolada nikoh eru xotin oralaridagi bir ilohiy bog‘lanish ekanligi, shuning uchun ham uning qonun- qoidalariga rioya etish zarurligi haqida so‘z yuritilib, so‘ng nikohning shar’iy ahkomlari bayon etiladi. Unda nikohdan oldingi va keyingi ichki va tashqi poklikning siru – asrorlari oyat va hadislar asosida tasavvuf bilan bog‘lanadi.

“Nasihatu - s – solikiyn” (“Tariqat ahliga nasihat”) - Odob va axloqqa oid asarlar - Hazrati payg‘ambar(s.a.v)ning hadislar – “Qolan-nabi alayhissalom: Qalbul – mo‘minin arshullohil – a’zim” (Mo‘minlar qalbi Allohning ulug‘ arshidir) mazmuni jihatidan axloq qoidalari asosida hamda Alloh buyurgan ma’naviy qoniqishga kelish haqidagi risoladir.

Sharhi al-valadu sirru abiyhi (“Farzand otasining siridir” degan hadis sharhi)- risola tarbiya haqida, o‘g‘il o‘z otasiga o‘xshashga harakat qilganidek, murid ham o‘z piriga o‘xshashga harakat qilib, unga ergashish kerakligi haqidadir.

“Risolai odob us – solikin” (“Tariqat ahli odoblari”) – piru-murshidning va muridlarning odob-axloqi, vazifalari haqidagi risoladir.

Xojagiy Ahmad Kosoniyning boy ma’naviy merosi va shaxsiy ibratini kelgusi avlodlarni o‘tmish ma’naviy merosidan bahramand qilishda muhim ahamiyatga egadir. Uning risolalari Islom qoidalarini to‘g‘ri anglashda, yurtimizda pok axloqiy qadriyatlarning qaror topishida shubhasiz muhim o‘rin egalaydi.

Xulosa qilib aytish mumkinki,

- Xojagiy Ahmad Kosoniy Xoja Ahror Valiyning shogirdi Muhammad Qozi vositasida naqshbandiya tariqatiga kirgan va shu ta’limotni o‘rgangan.

- Xojagiy Ahmad Kosoniy naqshbandiya – ahroriya ta’limotining namoyandasi sifatida naqshbandiyaning O‘rta Osiyo tarmog‘ida faoliyat ko‘rsatgan. Uning yordamida naqshbandiya ta’limoti kamol topgan.

- Xojagiy Ahmad Kosoniy o‘ttizdan ortiq asarlari orqali naqshbandiya ta’limotini tizimga kiritgan va nazariyasini yaratgan.

- Xojagiy Ahmad Kosoniy Jo‘ybor shayxlariga naqshbandiya ta’limotini o‘rgatganligining mahsuli sifatida mazkur ta’limotni Jo‘ybor shayxlari Buxoroda rivojlantirgan.

§ 2.3. Tariqat vakillarining oila-nikoh munosabatlariga oid yondashuvlarining ijtimoiy mohiyati

Tariqat vakillarining oila va nikoh munosabatlariga oid yondashuvlari nafaqat shaxsiy ma’naviy-axloqiy kamolot, balki butun jamiyat barqarorligi va taraqqiyoti uchun muhim ijtimoiy mohiyat kasb etadi. Tasavvuf ta’limotida inson qalbi va ruhiy kamoloti masalasi asosiy tadqiqot ob’ekti hisoblanib, undagi axloqiy-ma’naviy tamoyillar oilaviy munosabatlarning sog‘lom asoslarini belgilaydi.

Inson fikri, so'zi va ishi bilan go'zaldir. Xuddi mana shu fazilatlarning mushtarakligi inson qalbi va amallarining go'zalligini belgilaydi.

Qalb bir narsani ag'darishni anglatadi. U bir xil turmay, u yoq-bu yoqqa ag'darilib turgani uchun ham "qalb" deb atalgan.

Islom ta'limotida qalb ikki xil: zohiriy va botiniyga bo'linadi. Zohiriy qalb ko'krakning chap tomonida joylashgan konus shaklidagi go'sht parchasidir. Botiniy qalb esa nuroniy, latif, biluvchi, insonni inson qiluvchi narsadir. Zohiriy qalb insonning zohirida-jismida jon vazifasini o'taydi. Botiniy qalb esa insonning aqliy, ruhiy-ma'naviy hayotida jon vazifasini o'taydi.

Qalb tanadagi barcha a'zolarining podshohi va yo'lboshchisidir. Agar qalb to'g'ri bo'lsa, boshqa a'zolar ham to'g'ri bo'ladi. Agar qalb egri bo'lsa, tana a'zolari ham egrilikda unga ergashadi. Bu borada Nabiy sollallohu alayhi vasallam shunday deganlar: "Ogoh bo'linglar, jasadida bir parcha go'sht bor. U isloh bo'lsa, jasadning boshqa a'zolari ham isloh bo'ladi. Agar u buzilsa, tananing boshqa a'zolari ham buziladi. Ogoh bo'linglarki, o'sha bir parcha go'sht qalbdir".

Demak, qalb tanamizdagi eng muhim a'zo ekan, uning kasalligini va o'sha kasallikdan qutilish yo'llarini bilishimiz lozim bo'ladi. Qalbning eng og'ir kasal bo'lishi, bu uning qotishidir. Qotgan qalbgacha hech qanday nasihat, va'z ta'sir qilmaydigan bo'lib qoladi. Qalb qotishining ko'p sabablari bor.

Tasavvuf ta'limotida inson qalbi va ruhiy kamoloti masalasi asosiy tadqiqot ob'ekti hisoblanib, unda bu masala juda chuqur va keng tahlil etilgan. Tasavvuf ta'limoti uchun bu nazariya emas, balki amaliy masala bo'lgan va tariqatlarda insonning kamolotga yetish yo'li va uslublari ixtiro etilgan.

Tasavvuf vujudga kelish vaqtidayoq – "Qalb va niyatlar xaqidagi ilm" sifatida tanildi. Hasan Basriy shu sohada ilk g'oyalarni aytgan. Qalbni tasavvuf ahli turlicha ta'riflaganlar. Tustariy, Balxiy, Nuriy, Hakim Termiziy kabi ilk so'fiylar qalbni inson vujudida yashirib qo'yilgan, qamalagan ilohiy sir deb ta'riflaganlar. U tufayli inson hatto

farishtalardan ham ustun maqomni egalladi. Qalbni “Arsh”, “Ilohiy sirlar xazinasini”, Allohni bilish vositasi, ilohiy mohiyatni qurish quvvatiga ega uzv, qalb ko‘zi – “basirat al-qalb” degan ta’riflar bilan tilga olib, izohlangan.

Jaloliddin Rumi ta’limoti insonni ruhiy va axloqiy kamol topishiga, jamiyatda esa sog‘lom va pokiza muhitni yuzaga keltirishiga beqiyos hissa qo‘shadi. U insonni o‘rganib, qalb qo‘ridagi eng nozik, eng go‘zal yashirin sirlarini oshkor qiladi.

Rumi insonning nafs, hirs sababli kelib chiqadigan yovuzliklarni tahlil qilib, ulardan qutulish, poklanish yo‘llarini bayon etadi. U odamlar bir-biridan boyligi, irqi, dini, nasli-nasabi bilan emas, balki komilikka intilishi bilan farq qiladi, deydi. Uning fikricha, inson komillikka o‘z mehnati, qobiliyatiga yarasha erisha oladi.

Tasavvuf ontologiyasi qalb borlig‘i, mohiyatini muhokama etsa, tasavvuf gnoseologiyasi qalb bilan qanday qilib xaqiqatni bilish mumkinligi va ma’rifatli bo‘lishi masalasini muhokama etadi. Qalbni qanday qilib poklash, yumshatish, tozalash, g‘ubor va kirlardan xoli qilish va uni ilohiy, laduniy ilmni qabul qilishga hozirlash, Ollohdan o‘zga narsalarga bog‘lanishlar, nafs istaklaridan qutulish masalalari muxokama etiladi.

Tasavvuf gnoseologiyasi va psixologiyasida qalb tushunchasi zikr bilan bog‘langan. Qalb zikri insonni ilohiy sifatlarni olishda ko‘maklashadi. “Qalb Ollohni joylashtira oladigan yagona mohiyatdir”, - deydi tasavvufshunos olim.

Bahouddin Naqshband ta’limotida qalb ikki xil ma’noda tushuntiriladi: birinchisi – tanada joylashgan, hayvonlarda ham bor bo‘lgan bir parcha go’sht parchasi, ya’ni yurak bo‘lsa, ikkinchisi – rabboniy ruh deb ataladigan latoif qalbdur. Qalb latif ilohiy ruh bo‘lib, olam haqiqatini idrok etishi, aqllar hayratda qoladigan narsalarni bila olishi, jism bilolmaydigan narsalar va sifatlarni anglashi kabi imkoniyati cheksiz darajada bo‘lgan borliqni bir ko‘rinishidir. Qalb rabboniy ruh ma’nosida asl haqiqatini biluvchidir. Naqshbandiya ta’limotida rabboniy

ruh deb ataluvchi latif qalb bilan jismoniy go'shtpora ko'rinishdagi yurak orasida maxsus bog'lanish borligi ta'kidlangan.

Yurak jismni harakatga keltiruvchi bo'lgan qon tomirlariga jon bersa, qalbga olti narsa xosligini Bahouddin Naqshband quyidagicha ta'kidlaydi: hayot va o'lim, sog'liq va kasallik, uyqu va uyqusizlik. Bularning mazmuni quyidagicha izohlanadi: qalbning hayotligi - uni hidoyat qiluvchi ekanligida bo'lsa, uning o'limi yo'ldan adashib, zalolatga botishidir; qalbning sog'ligi uning pokligi, kasalligi aloqalar, bog'lanishlar bilan o'ralashib qolishida; uyqu holati - qalbning g'aflatda qolishi, uning bedorligi - hushyorligidir. Naqshbandiya qalbning daqiq, nozik, latifligi ta'kidlanib, uni gunoh, yomon narsalardan asrash lozimligi uqtiriladi. Arzimas gunoh ham yomon oqibatlarga olib kelishi mumkinligi aytiladi.

Naqshbandiya tariqatining nazariyotchisi Xojagiy Ahmad Kosoniy "Mir'ot us-safo" ("Poklikning ko'zgusi") asari bevosita qalb va uni pokizaligi masalalariga bag'ishlangan.

Xojagiy Ahmad Kosoniy inson ilohiy borliq ekanligi va bu mohiyatini ochilishida qalb asosiy vositaligini ko'rsatadi. Xojagiy Ahmad Kosoniy risolada Alloh avval olamu Odamni yaratishi va odam farzandlarining qalbiga o'z ruhini joylashtirishi to'g'risida va bu qalb sohibi uning visoliga yetish uchun yurak oynasini (mir'otni) toza tutishi, uni sof tutishi to'g'risida so'z yuritgan.

Dil maqomi Haq, ashyo bud,

Gar Xudo xohi, Xudo on cho bud.

Mazmuni:

Dil shunday narsaki, Xudoning makoni,

Gar uni qidirsang, borgil ul tomon.

Xojagi Ahmad Kosoniy "Odamzod o'zida qanchalik yaxshi xususiyatlarini namoyon qilsa, Allohning irodasi ro'yobga chiqaraveradi va bu ishlarni Alloh, ko'zguda ko'rgandek kuzatib turadi", - deb insonning doimo pok ishlarni qilishi, harom narsalardan saqlanishi, eng asosiysi uning qalbi, vijdoni toza bo'lishi haqidagi fikrlarni ilgari surgan.

Tasavvufda real moddiy dunyo go‘zalligi inkor etilmaydi (garchi dunyo va uning boyligiga bo‘lgan salbiy munosabat sezilib tursa-da), balki real moddiy dunyo o‘z-o‘zicha qimmatli emas, deb qaraladi. Tasavvuf talqiniga ko‘ra, qadriyat va arzirli narsa, bu-ruh bilan, Iloh bilan bog‘liq narsadir. Hayot ham ruhning faoliyatidan iborat.

Tasavvuf buyuk bir romantik olamdir. Borliqni turfa ranglarda, shoirona xayoliy surat–timsollar tarzida, ilohiy nurning porlashida, doimiy harakatda va ijodda deb tasavvur etish – bir buyuk poeziya. Jami go‘zalliklar, yaxshiliklar, ezguliklar manbai – Mutlaq Iloh, Quadrat va kuch, harakat va faoliyat ham Undan. Dunyodagi jami husnu jamol– Uning jamolining aksi. Inson go‘zalligi Uning jamolining jilvasi, bu jamol olamda qancha ko‘p jilo etgan bo‘lsa, u shuncha ko‘p go‘zal bo‘la oladi. Inson ruhining go‘zallikka, nafosatga tashnaligi Iloh go‘zalligiga tashnalik natijasidir. Yana buning ichida moddiy go‘zallik va ma’naviy go‘zallik, g‘oya va fikr go‘zalligi ham ajralib, e’tiborga olinadi. Go‘zallikdan maqsad tafakkur go‘zalligi, ma’naviy go‘zallikni anglamoq, oliy javhar–Ruhi azaliyga monand narsalarning go‘zalligini qabul qilmoqlikdir.

Xojagiy Ahmad Kosoniy “Odob - us – solikin” (Soliklar odobi) nomli risolasida yuqoridagi fikrlarini rivojlantirib odamzotning yaratishdan Alloh u bilan dunyoni bezash, o‘zi istagan ezgu xislatlar, yaxshi xulqlarni odamzod qiyofasida aks ettirishdan hamda insonning o‘zligini tanishi va alal-oqibat o‘z yaratuvchisi-parvardigorini visoliga yetishishdan iborat degan fikrni ilgari surgan. Shu joyda taniqli tasavvufshunos olim Abdulhakim Shar’iy Juzjoniyning quyidagi fikrini keltirish o‘rinlidir: “Solik-so‘fiyning so‘nggi maqsadi o‘z vujudini ilohiy zotda mahv etishdan iboratdir”.

Xojagiy Ahmad Kosoniy Payg‘ambarimizning: “Arifkum binafsihi arifkum birobbihi va man a’rifa nafsihi faqad a’rifa robbihi”. Ya’ni, “har kishikim o‘zini tanibdi, bas, albatta u o‘z yaratguvchisini ham tanibdi” degan so‘zlarini quyidagicha tahlil etadi:

Jahd kun jahd, ki xudro bishnosi yaqin,
Ki ba g‘ayr az tu dam in dor nadida diyor.

Mazmuni:

O'zingni tanishlikka intilgin, sen intil,

Ki sendan boshqa olamni ko'rmagan bu diyor.

Shunday qilib, tasvvuf ta'limotida Olloh cheksiz ummon bo'lsa, inson uning bir qatresi, olloh oftob bo'lsa, inson bir qatim nur deb tasavvur qilinadi. Insonning nigohini bilimsizlik pardasi to'sib turar ekan, u o'zini abadiy borliqdan ayro alohida olam deb hisoblashi mumkin. Qalb ko'zi ochilganda esa zohiriy tafovutlar yo'qoladi va inson o'zining abadiy borliqdagi bir lahza ekanini anglab yetadi.

Xojagiy Ahmad Kosoniyning fikricha, olam va har neki bor oynalar olamidandir, chunki uning benazir aksu jamoli ularga tushgan. Olamdagilar va olamning izzat va sharafi shu aks tufaylidir. Bundan o'zga olam va olamdagilarga uning fe'lu sifatidan hech ulush(hissa) yo'q, shunday ekan o'ynaning sharaf – izzati uning dard husnini ko'rsatishidadir.

Tasavvufda go'zallik ideali, qudrat ideali, poklik ideali, abadiylik ideali – jami ideallar ideali Uning o'zi, Yaratgan deb olinadi. Hayrat ham o'shandan, g'ayrat va shijoat ham, hayot nafosati ham Yaratgandan deb qaraladi. Jonli va jonsiz har bir narsada, hayotning o'zida, Iloh qudratini mushohada etish, Uning go'zalligidan hayratlanib, jo'shib, olam-olam zavq olish, Ilohni yori aziz, do'st bilib, Unga sig'inish, suyanish, Unga rozi dil aytish – mana shu so'fiy shoirning ma'naviy dunyosi, hayot mazmunidir. Tasavvuf estetikasiga doir tadqiqot ishlarini olib borgan olim A. Qurbonmamadov tasavvufda go'zallikning uch asosiy bosqichini quyidagicha ko'rsatib o'tadi:

Birinchisi-mutloq o'zgarmas ilohiy go'zallik;

Ikkinchisi-inson faoliyati bilan bog'liq bo'lgan botiniy, ma'naviy go'zallik;

Uchinchisi-mutloq go'zallikning aksi sifatida namoyon bo'luvchi narsalar va moddiy olam go'zalligidir.

Unga husndan boshqa ulush yo'q, negaki uning ichini munosibidir, hol uning yuzida to'g'ri emas, shunday ekan uning novdon (tarnov)i sharifidan suv ketadi va unga suvdan o'zga hech qanday ulush yo'q.

Sharaf alzarfi bimazrufa va sharaf almakon bilmakin.

Ya'ni, Allohning haqiqati olam va olamdagilarga Oftobdan ming marta yorug'roqdir, agar unga to'siqlar bo'lmasa.

Bar kunji hujra gar nafitad nuri Oftob,
Az hujra mone' ast, na xurshed madxal ast.
Oyina tira shud, zi chi tirast oyina?!
Chun ro' ba ro'i do'st nadori har oyina.

Mazmuni:

Hujra burchagiga gar, oftob nuri tushmasa,
Hujraga to'siq yo'qdir, oftob madhal bo'lmasa.
Oina xira bo'ldi, nimadan xira oina?!
Har oinani tutmang do'stning yuziga.

Demak, Xojagiy Ahmad Kosoniy olamning yorug'ligi bu Allohning nuri bo'lib, u yaxshiyu yomonga bir xil vaqtda charaqlaydi demoqchi bo'ladi.

Ba qadri oyina husni tu menamoyad ro'y,
Dareg' oyinai mo nuhufta dar zang ast.

Mazmuni:

Oina qimmatidan husning namoyon bo'lar,
Afsus, bizning oinamiz chang ostidadur.

Ya'ni, Olam va olam ahlining hammasi husnu jamol oinasi va ilohiy buyuklik ekanligini bilgan bo'lsang, endi bilgilkim, ilohiy buyuklik va jamolni qanday bo'lsa shunday ko'rsatadigan eng yaxshi oina - U, Alloh do'stlarining yuragidir.

Bahri ilme dar name pinhon shuda,
Dar se gaz tan olame pinhon shuda

Mazmuni:

Ilmning ulushi namda yashiringan,
Uch gaz tanda bir olam yashiringan.

Xojagiy Ahmad Kosoniy "Ganjnoma" (Boylik) risolasida ham bu fikrlarni davom ettirgan. "U o'z (xazinasi) ganji ning bo'lishini istadikim, o'zining Zoti Sharifini hamma vasfi bilan shu ganjga qo'ysa va dunyoga yuborsa toki dunyoda jilvalansin.

Avval Hazrati Odam alayhissalomni yaratdi va uning yuragini bu tugamas ganjning ganjinasi (maxzani) qildi, chunki farishtalarning hammasi hoziru nozir edilar, istadikim bu ganji nihoniy (sirli xazina)ni ulardan Odam yuragining ganjinasiga yashirsa, to farishtalar bundan ogoh bo'lmasinlar. Farishtalarga hammalari Odamga sajda (bosh egib ta'zim) qilishni oshkora amr etdi, toki ular sajda bilan shug'ullansinlar va ul janob (Odam a.s.)dan bexabar bo'lsinlar. Va unga madhu sanolar bo'lsin, bu ganji nihoniyni Odam yuragiga o'rnatdi, chunonchi shayton bilimda tengi yo'qligidan hamma farishtalarning ustozini edi, o'z aqli bilimining taqozosi bilan bu yerda katta sir borligini angladi, farishtalarning hammalari sajda qildilar va u sajda qilmadi va bu sirdan xabardor bo'ldi.

Sar nihodand on hama bar ro'i xok,
Lojaram, yak tan bidid on sirri bok.
Chun nabud Iblisro sar bar Zamin,
Sir bidid o'z-on ki bud andar kamin.

Mazmuni:

Bosh egdilar hammasi tuproq yuziga,
Bitta tan ko'rdi u sirni, binobarin.
Iblis boshi Yerga egilmagan edi,
Sir bildi u panada turgani uchun.

Shayton va inson o'rtasidagi adovat farishtalarni insonga sajda qilishga buyurilgan vaqtdan boshlangan. Shu bois, bu adovatni azaliy deyiladi. Ana o'shanda Iblis kibr-havosi tufayli Odamga sajda qilmagani uchun Alloh taoloning qahriga uchrab, la'natga giriftor bo'ladi. Ana o'shandan beri shayton insonlarni adashtirishga va'da beradi. U bashariyat orasiga nizo va fitna-fasod urug'ini sochib, razil niyatiga erishishni ilgaridan va'da bergan. Ammo qalb ko'zi yopiq odamlar ashaddiy dushman – shaytonga bo'ysunib, unga itoat etgan sari xorlikka yuz tutadi, adovat va yomonlikka yo'liqadi. Bunga Iblisning hasadi – loydan yaratilgan inson zotiga o'zini teng ko'rmagani sabab bo'lgan. Shu bois, hasadi qo'zib, loydan yaratilgan insonni mensimadi, sajda qilish buyrug'idan bosh tortdi. Hayotda ham Iblis yo'lini tutgan iblissifat bandalar yo'q emas. O'zi bir tomchi nutfadan dunyoga kelgan bo'lsa ham,

o'ziga o'xshash dunyoga kelgan yana bir insondan burun jiyiradi, unga past nazar bilan qaraydi va uni o'ziga teng ko'rmaydi. Bunday qiliqni Iblisdan meros qilib olgan izdoshlari davom ettirib kelmoqda. Aslini tanigan insonlar bunday odatni tark etadi. Kim bo'lishidan qat'i nazar, insonlar bir-biriga birodar va og'a-ini ekanini unutmaydi. "Shayton odam bolasini nafs ammora (yomonlikka buyuruvchi nafs) orqali gunohlarga boshlaydi. Uning markabi, ya'ni quvvatlantiruvchi manbai qondir. Bu vasvasani faqat ochlik va tashnalik hamda ro'za tutish orqali qon yo'llarini bekitish bilan davolanadi. Ana shunday qilinsa, shahvat va hoyu havaslar o'ti so'nadi. Natijada, shayton qurol yarog'siz qoladi", degan fikriga asos bo'ladi.

Inson ruh va badandan tashkil topgan borliq, bo'lib, uning ruhi "ilohiy ruhdan" va "rabboniy amr"dan, badani esa "tuproq" va "balchiq" dan tashkil topgan. Latoif ruh jism bo'lgan badanga kirgach, moddiy unsurlarning unga ko'rsatgan ta'sirlari natijasida asl sofliğiga ziyon yetkazganligidan va inson kamoloti faqatgina ruhning sofliğini muhofaza qilish orqali mumkinligi va ruhning badan ustidan g'alaba qozonishi uchun chora-tadbirlar ko'rish tasavvufning g'oyasidir, degan fikrni aytadi.

Xojagiy Ahmad Kosoniy inson tanasida ikki xil ruh borligini aytadi. Birinchi hayvoniy ruh, ikkinchi ilohiy ruh. Bu haqda manbada shunday yozilgan: "Dar dunyo base ruhi hayvoniro dar vaj odam xalq kard va o'ro markabi odam soxt. Odamro bar vay suvor kard va firistodash bar ro'yi dunyo to mulohaza kunad dar dunyo. Bubinadki, dunyo munosibi on ast, ki mahbubi haqiqi dar vay jilva kunad, ya'ni ba'ze joyhoya, ki nomunosib boshad, ya'ni baland – pasti doshta boshad munosib sozad".

Mazmuni: "Haq taolo hayvoniy ruhni odam uchun yaratdi. Uni odamning markabi (ya'ni, minib yurish quroli) qildi. Odamni unga mindirdi va uni dunyoga tomon yubordi tokim, u mulohaza qilsinki, dunyo haqiqiy mahbub (Haq) jilva qilishga arziydimi, qaerlar nomunosib bo'lsa past - mi, baland – mi uni to'g'rilasin". Ya'ni inson bu dunyodagi ishlarni ilohiy sifatga moslashtirish uchun yaralgan. Bu ishlarni bajarish

uchun unga markab qilib, ya'ni minib yurib, undan foydalanish uchun vosita qilib hayvoniy ruh yaralgan.

Xojagiy Ahmad Kosoniy risolalarida yozilishicha: “Chun odamro firistodem berun jamoli xesh ba sahro nihodem. Hamchunone, ki podshohoni majozii vaqte, ki xohand, ki ba viloyate ravand, on shahrro biyoroyand va chahorbog'ho. Bad az in podsho biyoyad va xudro jilva dihad bar xalqi on shahrro diyor. Hamchunin Haq subhona va taolo xost, ki xudro dar dunyo jilva dihad az xok tarkibi o'surate soxt va on suratro odam nom nihad”.

Mazmuni: “Odamni yuborib o'z jamolimizni sahroga chiqardik. Bu shunga o'xshaydiki, majozii podshohlar biror viloyatga bormoqchi bo'lsalar shahar va bog'larga oroyish beradilar. Shundan keyin podshoh o'sha shahrro diyorning xalqiga o'zini jilva etadi. Xuddi shuningdek Haq subhona va taolo bu olamda o'zini tajalliy etmoqchi bo'ldi. Shuning uchun tuproqdan surat yasadi va bu suratga odam deb nom qo'ydi”. Ya'ni, odam asli ilohiy, tanasi tuproq va hayvon ruhidan iborat. Shundan keyin quyidagi misralar manbada keltirilgan:

Sayyodi azal, ki dona bar dom nihod,
Sayde bigiriftu, odamash nom nihod.
Har nekiyu badie, ki meravad dar olam,
Xud mekunadu, bahona bar on nihad.

Mazmuni:

Azal ovchisi domga donni qo'ydi,
Ovni ushladiyu, unga odam deb nom qo'ydi.
Olamda nima yaxshilik va yomonlik bo'lsa gar,
O'zi qiladiyu, uni bahona sifatida qo'yadi.

Ya'ni, Haq taolo o'z maqsad–murodiga yetish, o'zining siru asrorini jilolash uchun insonga tuproqdan tana, tananing harakatlanishi va insonga markab bo'lib xizmat qilishi uchun hayvoniy ruh va olamni ilohiylikka uyg'un qilish uchun ilohiy ruhni kiritdi.

Inson qalbini Haq o'z taxtgohi va imorati qilib yasadi. Haq shu taxtni – inson qalbiga o'girdi. Hayvoniy ruhni uni markabi etdi va unga minib yurishni buyurib, dunyoga yubordi toki, o'zini dunyoga jilva etsa.

Demak, inson ilohiy xilqatdir va u ilohiy Amr bilan yaralib Alloh jamol va jalolini namoyish etish va uni bilish uchun dunyoga kelgan.

Xojagiy Ahmad Kosoniy ta'limotida hayvoniy ruh yeyish, kiyish kabi ishlarga muhtojlik sezib, natijada ko'ngul oinasiga zangu g'ubor yuqtirib oladi. Chunki, (ularning) g'arazu maqsudlari shul edikim, U (Olloh)ning Zoti sharifida mavjud bo'lgan adlu insof, ilmu hikmat, eshitish va ko'rish kabi komil sifatlari u (odam)ning ko'ngul oinasida zohir bo'lg'ay; to kim, u xalifa bo'lib, xalifalik vaqtida muvofiqlashsin. Bas, zohiriy va botiniy ko'ngul oinasiga sayqal beruvchi - Uning ibodatidan hech kimga chora yo'qkim, to unga bir qadar sayqal berishda ikki mahal Zoti sharif zuhur etgay hamda (Ollohning) jamii Ism va sifatlari jilo etsa, zuhur ortidan zuhur, ma'rifat ortidan ma'rifat, muhabbat ortidan muhabbatga erishilib kamolga yetishadi. Chunki, odamning komilligi, ko'ngul oinasida Do'st-mahbubning zuhur etishi natijasidir. Negakim, mahbubning Zotiga nihoya yo'qligi kabi, muhabbat kamoliga ham nihoya yo'qdur.

Hamchunin merav bapoyonash maras, V-az chunin dardi badarmonash maras.

Mazmuni:

Yurib poyoniga yetmassan,

Dardning darmoniga yetmassan.

Hayvoniy ruhni ham bir maslahat (yaxshi ma'noda) unga ilova qildi, unga ziynat qilib berdi. Chunki, hayvoniy ruhda yuk ko'tarishdan o'zga chorasi yo'q. Yeyishu ichish va boshqa bashariyat ehtiyojlarni unga hadiya qildi. Ehtiyoj miqdorida bular bilan aloqa qilish paydo bo'ldi. Bularga bo'lgan taalluq va aloqalar miqdorida dil oynasida g'ubor va zang yuzaga keladi. Ilohiy jamol va jalolning zuhur qilishiga bir mone' (parda) bo'ladi.

Ibodattan murod bu yerda zohiriy ibodatdir. Toki zohir ibodat bilan o'zining hayvoniy ruhdan iborat bo'lgan zohirini musaffo qilur. Botiniy ibodat bilan esa o'zining insoniy ruhi bo'lmish botinini pokiza va mujallo (jilolangan) qilur. Shunda, jilo va safo miqdorida ul zoti sharif ularning

dil oynalarida zuhur qilgay. Zuhur miqdorida esa o'sha zotga nisbatan ma'rifat paydo bo'lur.

“Mir’ot us-safo” asarida inson qalbi ilohiy pok nurlar ko‘zgusi deyilgan. Qalb tasavvufdagi eng asosiy tushunchalardan biridir. Islomda qalb tushunchasi muhimligidan uning Qur’onda 133 marta tilga olinganligi dalolat beradi. Qalb Qur’on va Xadislarda diniy xaqiqatga yetish va uni anglash asosi, iymonni makoni va taqvonning asosi sifatida baholanadi.

G‘azzoliy ta’limotida qalb masalasiga alohida e’tibor berilgan. U qalbni xam insondagi jismoniy tana qismi laxm -yurak, ham yarim ruhoni bo‘lgan latoif mohiyat sifatida baho beradi. Qalb o‘zida insondagi, xam jismoniy quyi, ham ruhoni yuqori qismlardagi mohiyatlarni birlashtirgan. G‘azzoliy qalbni davlatdagi xukmdor bilan tenglashtirib, u butun badandagi uzvlarni boshqaradi degan. Nafsoniy istaklar qalbgga qarshidir. Xojagiy Ahmad Kosoniy qalbni ilohiy pok nurni, fayzni qabul etuvchi ko‘zgu desa,. G‘azzoliy qalbni inson xulq-atvori, holati, faoliyatini aks etuvchi ko‘zgu deydi. Yaxshi amallar qalbni poklaydi, yomon amallar esa uni ifloslantiradi deydi.

Xojagiy Ahmad Kosoniy, fikricha Alloh O‘zining azaliy va abadiy do‘stiga ko‘plab durud va salomlar yo‘llab, yo‘qlik olamidagi O‘zining eng yaxshi sharaflilik jamoliy va jaloliy buzrugligini hamda uning ko‘ngul oinasida jami ism va sifatlarini aks ettiradi.

On koni husn budu nabud az chahon nishon,

Al ona an arafta ala ma alayhi kana.

Mazmuni:

Husn mahzani ediyu, jahonda nishonsiz edi

“Avval ne bulganini hozir sen albatta bilding”.

Demak, Payg‘ambarning qalb ko‘zgusida ilohiy g‘aybning hamma siri mavjud edi.

Ibn Arabiyning vahdat al vujud ta’limoti asosida qalb yagona vujudni ikkita bir-biriga umuman qarama-karshi, bir-birini inkor etuvchi ilohiy, absolyut, transsendental va jismoniy, moddiy tomonlari uchrashadigan joydir.

Xojagiy Ahmad Kosoniy inson kalbini Arsh bilan tenglashtirilgan va shu ma'noda quyidagi bayt keltirilgan:

Dil Arshi azim xast, Xudoro bo ittifoq,

On jost joi.saltanat, on jost joi roz.

Mazmuni:

Qalb azim Arshdir, Xudo bilan ittifoqda,

Udir saltanat joi, udir roz-joyi.

Ya'ni, qalb Alloh bilan bo'lsa, uni tanisa saltanat joyi bo'ladi, insonni ulug'laydi, shohlikka yetkazadi. Qalb Olloh bilan roz aytish joyidir.

Maxdumi A'zamning "Mir'ot us-safo" risolasida yoziladiki, "Bas, ma'lum shud, ki karorgohi joyi boshishi on zoti sharif juz dar dil zarroti olam namebudast". Mazmuni: "Bas, ma'lum bo'ldiki, ul zotning bor bo'lishi joyi, qarorgohi (Olloh manzili) yurak bo'lib, unda faqat U bor bo'ladi, olamdan boshqa biror zarra ham bo'lmaydi.

Xojagiy Ahmad Kosoniy o'z izdoshlari, ya'ni so'fiylarni safo ahli va vafo ahli deb yuksak baho bergan:

Dar ahli safo nuri safo mebinam,

Chun nuri safo mehru vafo mebinam.

To soxt az ahli basirat moro,

Dar har chy nazar kunam turo mebinam.

Mazmuni:

Safo ahlida ko'rdim nuri safoni,

Nuri safo ermas mehru vafoni.

Basirat ahlidan loyimni qordi,

Ko'rarman har nega boqsam Xudoni.

Basirat ahli-qalb ko'zi bilan ko'ra oladigandir. Xojagiy Ahmad Kosoniyning, "inson ko'ngil ko'zgusini har qanday zang, g'uborlardan pokiza qilsa, haqiqiy mahbub jamol va jalol sifatida ko'ngilning ko'zgusida tajalliy qiladi", - deb ta'kidlaydi.

Demak, mutasavvif mukammal insonning dil ko'zgusida odillik, ilm-hikmat kabi kamolot sifatleri zohir bo'lgandagina, u ko'zguning sofligini saqlagandagina va har qanday, g'uborlardan asragandagina

kelgusi avlod uchun munosib inson bo'la oladi, degan g'oyani ilgari surgan.

“Mir’ot us-safo” risolasida yoziladiki, Alloh yashirin xazina va cheksiz fayz sifatida adam-yo‘qlikda edi. Bu cheksiz fayzni qabul qila oladigan mavjudot yo‘q edi. Hech kim Allohni taniy olmasdi.

Qobile boyad, ki to az Haq kunad fayzro qabul,
Z-on, ki mumkin nest, foil be munfaol.

Mazmuni:

Shunday qobiliyatli zot kerakki, to u Allohdan fayzni qabul qila olsin, chunki faoliyatga qodir bo‘lmagan foil mumkin emas. Ya’ni, fayz Haq Taolodan yetuvchi benihoya, cheksiz oliy nur. Ilohiy fayz, nurni qabul etish uchun shunga mos, uyg‘un ilohiylik sifatli mavjudot lozim. Alloh o‘zining zoti, butun ismi va sifatlarni inson qalb ko‘zgularida zuhur etdi. Shularning zuhurroti miqdoricha har bir kishi Allohni taniydi. Alloh amri bilan o‘n sakkiz ming olam va odam yaraldi. Uni, ya’ni Allohni taniy oladigan xilqat shu olamda inson qalbidir.

Naqshbandiya ta’limotidagi g‘oyalarni, xususan “xilvat dar anjuman” tamoyilini davom ettirgan Xojagi Ahmad Kosoniy bu yerda qalbni Ollox xilvatgohi deydi. U Baxouddin Nakshbandning fikrini davom ettirmoqda:

Zi g‘ayrat xonai dilro, zi g‘ayrat kardaam xoli,
Ki g‘ayratro nameshoyad, dar in xilvat capo budan.

Mazmuni:

G‘ayrat qilib qalb uyini g‘ayrdan (Ollohdan o‘zgadan) bo‘shatdim,
Chunki o‘zga - g‘ayr bu xilvat saroyiga munosib emas.

Risolada Xojagiy Ahmad Kosoniy Alloh har bir ko‘ngilda uning iste’dodiga yarasha tajalliy etishini yozib, shunday bayt keltiradi:

Ba qadri oinai husn tu menamoi ro‘y,
Darig‘, ki oinai mo niz kame dar zang ast.

Mazmuni:

Husn ko‘zgusi (qalb) imkoniyatiga uyg‘un sen (Olloh)
yuz ko‘rsatasan,

Essizki, bizning ko‘zgumizni (qalbimizni) bir ozgina zangi bor.

Kingaki, (ya'ni, pirga) ibodat qilish amr etilgan bo'lsa, o'z foydasi uchun emas, balkim boshqalarning foydasi uchundir. Negaki, u (ya'ni, pir) xohlaydiki, barcha olamlarni Yaratuvchisi (jamoli)ga erishish maqsudi uning asosiy maqsadi bo'lib, qolganlarni ham shu yo'ldagi kamoli ma'rifat va muhabbatga chorlaydi. Va bu saodatga boshqalarni ham musharraf ettiradi; zero U-Subhona taolo jamii nuqsonli sifatlardan pokdir. U O'z kamolida hech kimga va hech kimning madadiga biz kabi muhtoj bo'lganimizdek, muhtoj emasdur.

Xojagiy Ahmad Kosoniy qalbni poklashda muhabbat va ustozlarning o'rni beqiyos ekanligi ta'kidlaydi. Ya'ni, Muhabbat ularning ko'nglini har vaqt tozalaydi. Usiz muhabbat esa, uning ko'nglidan ezgulikni uzoqlashtiradi. Chunonchi, ish shu joyga borib yetadiki, o'zga muhabbat ko'ngulda kir boylaydi. Pirga muhabbat esa ko'ngulda g'alaba qilib, dilni egallaydi va pirga bo'lgan muhabbatdan o'zgani topmaydi, ko'rmaydi va bilmaydi. Va harchand, endi pirga bo'lgan muhabbatni, xohlagan taqdirda ham, ko'nguldan chiqara olmaydi. Bu zamonda uning uchun hamma narsa – pirdir; va bu zamonda uning ma'budi pirdan o'zga hech kim emas.

Bayt:

Piri manu Xudo man,
Az tu ba Haq rasidam.
Z-on ro'y, ki chashmi tust ahval,
Ma'budi tu- piri tust avval.

Mazmuni:

Mening pirim va mening Xudoyim,
Sen tufayli Haqga yetishdim.
Ul yuzdan ko'zing g'ilay bo'ldi,
Avvalo ma'buding – piringdur.

Mutasavvif toliblarning “Alif” va “bo” (Alifbo) ni o'rganishi, deb atashgan. Chunki, tariq-yo'llar turlicha bo'lib, o'rganuvchi (tolib) lar ham turlichadir.

Xojagiy Ahmad Kosoniy “Risolai Boburiya” da quyidagi fikrni keltiradi: “Bas, ma'lumu ongimizga fahmli bo'ldikim, Haq Subhona va

taoloning barcha zohiriy va botiniy ibodatlardan maqsadi shulkim, ko'ngul oinasini poklash, O'z Zoti sharifini anglatish, O'z bandalarini bu benihoya saodatga erishtirish va bunday sharafta Uning inoyati ila do'stlaridan boshqa hech kimsa erishmasligini anglatishdir".

Xojagiy Ahmad Kosoniy pok zot bo'lgan Ollohni ko'rish uchun qalb xam shunga mos, uyg'un poklangan bo'lishi lozim deb, o'z qalbida xali zang - g'ubor, kir borligini yozadi. Zang ko'zgu yuziga Ilohiy Fayz, nurni in'ikosiga to'siqdir. Bunday kir, g'ubor tasavvufiy tilda hijob parda, to'siq deb aytiladi. Xujviriyni "Kashf ul-mahjub" asari shu hijoblarni ochishga bag'ishlangan. Bahouddin Naqshband Ollohdan o'zgaga bog'lanishni eng asosiy hijob deydi:

Taalluq hijob astu behosini,
Gar az in bandxo bigzari vosili.

Mazmuni:

Bog'lanishlar hijobdiru xosilsizsan,
Shu bandlarni uza olsang vosil bo'lasan (Ollohga yetishasan).

Xojagiy Ahmad Kosoniy "Mir'ot us-safo" risolasida inson zoti Ollohni shu marhamatiga yetishgani, uni tanish, ma'rifatli bo'la olish imkoni borlig'i uchun doimo shukr qilishi va talabda bo'lishi lozimligini ta'kidlaydi.

Mavkibi Husnat nag'unjat dar zaminu osmon,
Dar harami siyna hayronam, ki chun jo kardai on.

Mazmuni:

Sening Husning (Olloxni) butun yeru osmonga sig'maydi,
Men hayronmanki, qanday Uni ko'krak harami, ya'ni qalbimizga joylashtirgansan.

Xojagiy Ahmad Kosoniyning "Mir'ot us-safo" risolasining tahlilidan ma'lum bo'ladiki ilohiy borliqdagi yaralgan eng go'zal xilqat insondir. Inson borlig'ining eng mukammal uzviy bu qalb, ko'ngildir. Inson qalbini Ilohiy mohiyatini in'ikos etadigan ko'zgu desak, uni oddiy ko'zgu bilan qiyosiy tahlili shundan dalolat beradiki, oddiy ko'zgu inson qiyofasini, inchunin boshqa narsalarni xam oddiy, passiv in'ikos etadi. "Yuzing qiyshiq, bo'lsa, ko'zgudan o'pkalama", degan maqol, senda

nima bo'lsa ko'zgu faqat uni aks ettiradi deydi. Insonlar do'stini, musulmonlar mo'min birodarlarini xam, ko'zguga qiyos etib, ulardagi nuqsonlarni aytishini inobatga olganlar. Falsafada hozirgi kungacha ong yuksak taraqqiy etgan inson miyasining xossasi bo'lib, borliqni murakkab, faol aks etishini tan olgan.

Inson ongi moddiy borliq, uning ma'naviy tomonlarini aks ettirsa xam, uning cheki, chegarasi, imkoniyatlarining oxiri bor. Faqat inson qalbigina makon va vaqtdan tashqarida bo'lgan ruhiy olam, iloxiylikni aks ettira oladi. Shuning uchun xam falsafiy ta'limotlarimizdagi in'ikos va uning darajalari masalalariga yangicha ko'z bilan qarash lozim.

Qalbdagi in'ikos etgan ilohiy nurni bugungi kunda ma'naviyat deb ta'rif bergan. "Ma'naviyat inson qalbida, ko'ngil ko'zgusida aks etgan xaqiqat nuridir" deyilgan ta'riflarda asos bor. "Milliy ma'naviyatimiz asoslari"-da mualliflar Najmiddin Doyaning "Mirsod ul-ibod min-al-mabda' ilal-maod" ("Alloh bandalarining boshlang'ichdan tugallanishgacha bo'lgan xayot yo'li") asaridan bizning tadqiqotimiz mazmuniga uyg'un bo'lgan quyidagi ruboiy keltirilgan:

Maksudi vujudi insu jon oina ast,
Manzuri nazar dar du jahon oina ast.
Dil oynai jamoli Shohanshox ast,
V-in har du jahon g'ilofi on oina ast.

Mazmuni:

Inson vujudidan maqsad ko'zgudir,
Nazarga manzur, arzigulik ikki jaxonga ko'zgudir.
Ko'ngil, qalb Shohanshox (Olloh) jamolini aks ettiruvchi ko'zgudir,
Bu ikki jahon bu ko'zguning g'ilofidir.

Ruboiydan ma'lum bo'ladiki, ko'ngil borliq xaqiqatini aks ettiradi, lekin buning uchun ikki jahonga ham bog'lanmaslik kerakligini ta'kidlaydi. "Agar dunyo Alloh taolo nazarida chivinning qanotichalik qadrli bo'lganida edi, kofirga bu dunyoda biror bir narsa berilmas edi".

Qalbimiz ham badanimiz kabi sog' bo'lishi kerak. Chunki agar tanamiz sog' bo'lsa, boshqa dunyo ishlariga quvvatimiz yetadi. Ammo kasal bo'lsa, hech bir ishga qo'limiz bormay, yotib qolamiz. Xuddi shu

kabi, xolis Alloh taolo uchun qiladigan savobli ishlar uchun ham salomat qalb zarur.

Abu Hakim At-Termiziy roziyallohu anhu “Manozilul ibod” nomli kitoblarida qalb xastaligining davosini zikr ekanligini ta’kidlab, shunday deydilar: “Bilgilki, qalb qattiqligi, Alloh taoloni zikr etish bilan ketadi. Alloh taoloni zikr etish, qalbni xotirjam qiladi va yumshatadi. Qalb zikrdan to‘xtasa, zikrsiz qolsa, nafs harorati va shahvat otashi alanga oladi, natijada qalb qotadi, quriydi, a’zolar ham qalbgga itoat etmay qoladi”.

Demak, Robbimizning huzurida eng e’tiborli narsa bu bizning qalbimizning salohiyati ekan. Xojagiy Ahmad Kosoniyning fikricha, nafs poklanib, ziynat toparkan, qalb bamisoli shaffof ko‘zguga aylanadi. Endi, unda hamma narsa aks etadi. Qalbdan atrofga ilohiy nur porlaydi. Eng asosiysi basirat ochiladi. Xuddi shu basirat Allohning jamol va jalol nurlarida sayr qiladi.

Bahouddin Naqshband qalb tarbiyasini nafsni jilovlash, boshqarish, me’yorga solishning asosiy yo‘li deb bilganlar. Insonni kamoloti uchun qalbdan ogoh, voqif bo‘lishi zarur deganlar. Bahouddin Naqshband o‘z nafsining tarbiyasini qiyomiga yetkazib, komili mukammallik darajasiga yetgan edilar. Shuning uchun o‘zlari aytar edilar: “Agar xohlasam, nafsimni ellik marta suv labiga olib borib, yana tashna holda qaytarib kelaman”.

Bahouddin Naqshband qalbgga “ruhoniyy va jismoniy olam o‘rtasidagi vositadir” deb baho beradi va shunga asoslanib tariqatga “vuqufi qalbiy” degan talabni kiritadi. Bahouddin Naqshbandning “vuqufi qalbiy” ta’limoti ikki ma’noni anglatadi. Birinchisi: “haqiqatni anglashni istagan kishining qalbi Haqqdan ogoh bo‘lib turishi. Buni yoddosht deb aytadilar”. Shu ma’noda yana u “Vuqufi qalbiy” qalbning Haqqdan shu darajada ogoh va hozir bo‘lishiki, xudoning o‘zidan boshqa biron narsa uni mashg‘ul qilmaydi”, deb aytadi. Boshqa joyda ogohlikni zarur hisoblab, uni shuhud, vusul va vuqufi qalbiy deb nomlaydi.

Insonning tiriklik manbai taom bo‘lgani kabi, qalbning tirikligi ilm, ma’rifat bilandir. Zero, inson qalbi ilmu ma’rifat bilan sug‘orilib turilmas

ekan, doimiy uzluksiz ravishda ilm bilan oziqlantirib turilmas ekan, u albatta o‘ladi. Bizga ajdodlar merosidan ma’lumki, qalbi o‘lgan kishining har qanday zulmga yomonliklarga moyil bo‘ladi. Demak, har bir kishi kim bo‘lishidan qat’iy nazar, ulug‘ mutafakkirlarning ibratli hayotiga amal qilib, ilm o‘rganishga astoydil kirishishi kerak.

Mutasavvif o‘zining “Mir’ot us-safo” (Soflik ko‘zgusi) risolasida “Odamzot o‘zida qanchalik yaxshi xususiyatlarni namoyon qilsa, Allohning irodasi ro‘yobga chiqaveradi va bu ishlarni Alloh ko‘zguda ko‘rgandek kuzatib turadi”, – deb insonning doimo pok ishlarni qilishi, harom narsalardan saqlanishi, eng asosiysi, uning qalbi, vijdoni toza bo‘lishi haqidagi fikrlari orqali komil insonga xos bo‘lgan fazilatlarni aytib o‘tadi.

Turkiyalik tasavvufshunos olim Muhammad Nurulloh Saydo al-Jazariy shunday yozadi: “Tasavvufning inson hayoti bilan bog‘liq tomoni – insonning ichki dunyosini razolatdan tozalab, uni fazilat va go‘zal axloq bilan bezamoqlikdir. G‘oyasi esa inson qalbi va ruhiga Allohga intilish tuyg‘usini joylashtirishdan iborat”.

Xojagiy Ahmad Kosoniy fikricha, “Inson ko‘ngil ko‘zgusini har qanday zang va g‘uborlardan pokiza qilsa, haqiqiy mahbub jamol va jalol sifatida ko‘ngilning ko‘zgusida tajalliy qiladi”.

Shu bilan birga, Xojagiy Ahmad Kosoniy insonning dil ko‘zgusida odillik, ilmu hikmat kabi kamolot sifatleri zohir bo‘lganidagina, u ko‘zguning sofliğini saqlagandagina va har qanday chirk, g‘uborlardan asragandagina kelgusi avlod uchun munosib komil inson bo‘la oladi, degan g‘oyani ilgari surgan.

Xojagiy Ahmad Kosoniy komillik fayzi Alloh tomonidan yer yuzida berilgan bo‘lib, lekin insonlarda bu fayz uning axloqi, ma’naviyati, qalbi pokligi kabi sifatlar bilan birga zohir bo‘lishini ta’kidlaydi. Aynan o‘shalar qat’iy belgilangan normalar bo‘lib, komil insonni tarbiyalashning muhim talablaridir.

Darhaqiqat, Alloh tomonidan komillik sifatleri, fayzlari yer yuzida sochilgan bo‘lib, yer yuzida qobiliyatli, bu sifatleri o‘zida jo qiladigan kishini topish mushkuldir. Buning uchun inson tinimsiz halol mehnat va

ibodatda bo'lib, nafs ustidan g'olib kelishi lozimdir. Mazkur nihoyasiz fayzlar orqali inson o'zida zohiriy va botiniy sifatlarni mukammallashtirib, iste'dodlari namoyon bo'lgandan so'ng, har bir olamda shunday iste'dodi borlarga ilohiy fayz izhor qilinadi.

Xojagiy Ahmad Kosoniy o'zining komil inson g'oyalarini mazmunan futuvvat g'oyalari bilan to'ldiradi. Komil insonni inson uchun foyda keltiruvchi shaxs sifatida ta'riflab, haqiqiy komillik ma'naviy-axloqiy poklanish evaziga yuzaga kelishini, u haq yo'lidan borib, halqqa foyda keltirishini ta'kidlaydi. Jumladan, kishilarga ilmi bilan foydasi tegadigan kishi ikki olamda ham hurmatga sazovor bo'ladi,-deydi mutasavvif. "Ilmsiz kishi esa – chiroqning piligi kabidir, yog'i yo'q va o'zi kuyadi, lekin yorug'lik bermaydi. Ammo, ilimli barcha olamni munavvar etuvchi yorug'lik manbaiga ega. O'zi sof, pok bo'lganidan o'zgalarning ham yo'lini yoritib, to'g'ri yo'l topishlariga yordam beradi".

Yurak va qalbning o'zaro uzviy bog'liqligi naqshbandiyaning "Dast ba koru, dil ba Yor" shiorida o'z aksini topgan. Inson faol bo'lishi, ya'ni qo'li ishda, xalq, yurt, el, vatan manfaati yo'lida xolis xizmat qilishi, jismonan kuchli bo'lishi, tananing barcha qismlari uyg'un harakat qilishi uchun yurak sog'lom bo'lishi lozim. Qalb-ma'naviy markazda kibr, hasad, g'azab, nafrat bo'lsa go'shtpora yurak ham qisiladi, qon harakatidagi uyg'unlik buziladi. Bular jismda turli xil kasalliklarni vujudga keltiradi. Shuning uchun yurak qalbgga, qalb yurak holatiga bog'langandir.

Xojayi Jahonning shogirdi Orif Revgariy–Mohitobonning "Orifnoma" asarida qalbni poklashga alohida e'tibor beriladi: "Pok e'tiqodli bo'l! Zeroki, qora yurak, chirkin ko'ngil butun a'zoyi badanni palid qilgay. Axir Tangrini bizni qabul etishi yo etmasligi ayni shu ko'ngil tufayli-ku!" degan g'oyalari hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Naqshbandiya tariqatiga hazrat Bahouddin Naqshband vuqufi qalbiy – qalbdan ogoh bo'lish rashhasini kiritgan. Bu talabning vujudga kelishida birinchi so'fiya ayol Robiya Adaviyaning: "Yo rab, dilimni

namozga hozir ayla va dil torimni o‘zingga sozla!” g‘oyalarining ta’siri bor.

Bahouddin Naqshbandning qalb haqidagi fikrlari Xoja Abdulxoliq G‘ijduvoniyni bu masaladagi qarashlaridan oziqlangan. Demak, inson qalbni nazorat etib, undagi har bir harakatni kuzatib, niyatni poklab, qalbdagi kina, kudurat, kibru havo singari illatlarni olib tashlab, uni yumshatib, undan o‘tadigan har bir tomchi qonni poklaganlar va kishilarni shaytoniy yo‘ldan rahmoniy yo‘lga boshlaganlar. Ya’ni, haqiqatga yetish uchun zohiriy poklanish bilan birga botiniy poklanish shart deb bilganlar.

Qalbni tiriltiruvchi vosita uning Yor-Oллоhni doimo eslab, zikr etishidir. Bu ma’noda Bahouddin Naqshband shogirdlari Ya’qubi Charxiyga shunday deganlar:

Dil chun mohi, zikr chun ob ast,

Zindagii dil ba zikri Vahhob ast.

Mazmuni:

Qalb baliq va Oллоhni eslash-zikr suvdir,

Qalb tirikligi Vahhob (Oллоh nomi)ni eslash bilandir.

Bu harakat har bir xizmatni xolis bo‘lishiga “Dast ba koru, dil ba Yor”ni amalga oshishiga yordam beradi.

Ma’lum bo‘ladiki, ko‘ngil qancha pok va ilohiy mohiyatni anglashga ravona etilgan bo‘lsa, shuncha asl haqiqat unda in’ikos etadi. Agar inson miyasi moddiy olamnigina in’ikos etsa va uni anglab, tahlil etsa, qalb butun borliqni aks ettira oladi. Miyani bilish, in’ikos etishning chegara, cheki, me’yori bor, ammo qalbning bilish darajasi cheksizdir. Shuning uchun ham qalb in’ikos etishini umuman in’ikosning eng oliy darajasi deyish mumkin.

Xulosa qilib quyidagilarni aytish mumkin:

Xojagiy Ahmad Kosoniy inson o‘z-o‘zini anglay bilishi va kamoloti uchun qalbdan voqif bo‘lish, ogoh bo‘lishni naqshbandiya ta’limotidagi “vuqufi qalbi” rashhasini asosiy tamoyil qilib kiritgan;

Xojagiy Ahmad Kosoniy inson o‘z nafsini tanish, uni jilovlash, me’yorga solish uchun qalb tarbiyasini asosiy vosita sifatida tavsiya etgan.

Xojagiy Ahmad Kosoniy qalbni moddiy va ruhiy olamni bir-biri bilan bog'laydigan, payvast etadigan asosiy markaz sifatida talqin qilgan, insonni mukammal, uyg'unligi qalb holatiga bog'liq degan;

Xojagiy Ahmad Kosoniy qalbni olamni asl mohiyati, mutlaq haqiqatni bilishga qodir, asl haqiqatni in'ikos etadigan ko'zgu deb insonlarni uni poklashga chaqirgan;

Xojagiy Ahmad Kosoniy qalb inson tanasidagi yurak bilan chambarchas bog'liq bo'lib, qalb pokligi yurak sog'ligi, yurak salomatligi qalb ulg'ayishi uchun asosdir, degan.

Qalb haqidagi Bahouddin Naqshband g'oyasi Robiya Adaviya, Muhosibi, Abdulqodir Giloniy, Abdulxoliq G'ijduvoni, Orif Revgariylar ta'limotidan oziqlangan.

Yangi O'zbekiston rivojlanishida rahbar xodimlar insonlar qalbiga yo'l topishi, ma'naviy tahdidlardan asrashi O'zbekistonimiz taraqqiyotining mustahkam poydevoridir. Shuning uchun ham ulug' vazifalarni bajarishda madaniy merosimiz – Xojagi Ahmad Kosoniy qalb tarbiyasi g'oyalaridan foydalanish yaxshi samara beradi.

Ikkinchi bob bo'yicha xulosalar

– Dastlabki tasavvufiy tariqatlar – Xojagon, Yassaviya, Kubraviya va boshqalar oila-nikoh masalalariga axloqiy-ma'naviy yondashuv asosida qaragan, farzand tarbiyasini ma'naviy kamolotning ajralmas qismi sifatida talqin etganlar;

– Sharq Uyg'onish davri mutasavviflari Bahouddin Naqshband, Xoja Ubaydulloh Ahror, Mahdumi A'zam, Abdurahmon Jomiylar oila va nikoh muqaddasligini, oilaviy munosabatlardagi mehr-muhabbat va sadoqat qadriyatlarini ta'limotlarining muhim qismi sifatida ko'rsatganlar;

– Naqshbandiya tariqati “dilba yor, dast ba kor” tamoyili asosida ma'naviy kamolotni dunyoviy hayot, jumladan oila qurish va farzand tarbiyasi bilan uyg'unlikda ko'radi;

– Tariqatlardagi qalb pokligi g'oyalari oilaviy munosabatlarning ma'naviy poydevorini mustahkamlashga, er-xotin va farzandlar o'rtasidagi mehr-muhabbatni kuchaytirishga xizmat qiladi;

– Tasavvufiy ta’limotning jamiyatga ijtimoiy ta’siri o‘z davrida diniy bag‘rikenglik, ilm-ma’rifat tarqalishi, axloqiy qadriyatlarning mustahkamlanishida namoyon bo‘lgan;

– Tariqat vakillarining oilaviy hayotga oid yondashuvlari bugungi kunda ham Yangi O‘zbekistonning ma’naviy-axloqiy taraqqiyot siyosatida muhim manba sifatida o‘z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

III BOB. NAQSHBANDIYA TA'LIMOTIDA OILA-NIKOH MASALALARIGA DOIR AXLOQIY TAMOYILLAR

§ 3.1. Naqshbandiya tariqati namoyondalari nazdida oila farovonligi muammolari

Naqshbandiya tariqati Markaziy Osiyoda vujudga kelgan eng yirik va nufuzli so'fiylik maktabi sifatida oila farovonligi va oilaviy hayotni mustahkamlash masalalariga alohida e'tibor qaratgan. Tariqat namoyondalari oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlar, ularning darajalari, bolalik, yoshlik va keksalik davrlaridagi o'rni hamda tarbiyasi haqida chuqur ilmiy va ma'naviy qarashlarni bayon etganlar.

Prezident Sh.M.Mirziyoyev Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 75-sessiyasida har bir insonning asosiy huquq va erkinliklarini, salomatligi hamda farovonligini ta'minlaydigan adolatli global tizimni birgalikda yaratish tashabbusini ilgari surdi. Bu bejiz emas. Chunki bugun mamlakatimiz oldida turgan eng muhim vazifa ham xalqchil, adolatparvar jamiyatni vujudga keltirish, fuqarolar manfaatlarini muhofaza qilish, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash orqali oilalar farovonligini kafolatlash sanaladi. Bunday jamiyat poydevorini esa, eng avvalo, boy va badavlat, mehnat qadrini biladigan, ma'naviy sog'lom hamda madaniy saviyasi baland minglab va millionlab oilalar tashkil etadi. Shu bois yurtimizda oilaga muntazam ravishda g'amxo'rlik qilish, unga har taraflama moddiy hamda ma'naviy ko'mak berish borasida keng ko'lamli sa'y-harakatlar olib borilmoqda.

Naqshbandiya ta'limoti nazariyotchisi Maxdumi A'zamning oila a'zolarining darajalari, ularning genezisi masalalarini yoritgan, tizimli o'rgangan va shu masalaga oid qarashlarini eng mukammal tasvirlagan asarlaridan biri "Risolai shaybiyya" (Keksalik haqida risola) hisoblanadi. Asarda oila farovonligini mustahkamlashda insonning bolalik, yoshlik va keksalik davrlaridagi o'rni hamda tarbiyasi haqida ma'lumotlar berilgan.

Mutasavvif fikricha, odamzodga xalq bo'lmoqlik advor va atvoridan nasiba yetgandan so'ng kavn (mavjudlik, borliq) va fasod olamida uning

unsuriy (to‘rt unsuridan yaralgan) suratining zuhuri uch darajada bo‘ladi. Bular bolalik, yoshlik va keksalikdir.

Demak, Maxdumi A‘zam inson umrini quyidagi bolalik, yoshlik va keksalik darajalariga bo‘ladi. Buni ilmiy tilda quyidagicha tavsif etish mumkin:

1. Sabiylik, norasidalik. Bu mavsum go‘daklikdan to 15 yoshga yetguncha o‘tadigan umrdan iboratdir.

2. Yigitlik, o‘smirlik mavsumi. Buning intihosi to 35 yoshga to‘lguncha.

3. O‘rta yoshlik mavsumi. Buning miqdori to 50 yoshga yetguncha.

4. Keksayish mavsumi. Buning intihosi to 70 yoshga kirguncha.

5. Qarilik davri. Bunga 70 yoshdan keyingi umr kiradi.

Inson dunyoga kelar ekan, dastlab juda zaif va nimjon bo‘ladi. Astasekin ulg‘ayib, quvvatga to‘ladi. Maxdumi A‘zam fikricha, birinchi daraja go‘daklikda jismoniy va ruhiy jihatdan o‘zini anglash va kamolot kasb etishda zaiflik va nuqson ustun bo‘ladi. Shuning uchun bu darajada odam aqlning barcha mas‘uliyatidan ozod va shariatning barcha “kun va makun”lari (“qil va qilma”, ya’ni buyruq va qaytariqlari) dan forig‘ bo‘ladi. U vujud olamiga bog‘liqligidan qurbdan uzoq, adam olamiga munosabat bildirishdan xoli, tabiat surati bilan qorishiq g‘aflatda bo‘ladi. Oqillar bu davrlarini hayratda qiynalgan va muhabbat ipi bilan bog‘langan davr deb, boshlaridan o‘tkazgan hollarini eslab, “Koshki, yana o‘sha martabamga va o‘sha holimga qaytsam edi”, deb orzu qiladilar.

Yillar o‘tib yoshiga yosh qo‘shilgan sari yana quvvati ketib, zaif bo‘lib qoladi. Bu haqda Qur’oni Karimda bunday deyilgan: “Alloh shunday zotdirki, sizlarni zaif narsadan (bir tomchi suvdan) yaratdi, so‘ngra (sizlarga) zaiflikdan keyin (quvvat paydo) qildi. So‘ngra quvvatdan keyin yana zaiflik va qarilikni (paydo) qildi. U O‘zi xohlagan narsani yaratur. U Bilimdon va Qudratlidir”.

Bu dunyoda insonni qilgan yaxshiliklariyu, ekan daraxtlari, voyaga yetkazgan farzandlariyu, tarbiyalagan shogirdlari ulug‘laydi. Inson dunyoga kelib, yaqinlari, oila a‘zolari va atrofini o‘rab turgan yor-

do'stlari bilan birga umrguzaronlik qiladi. Kechagi go'dak bugun yigit. Vaqt o'tishi bilan yoshlik ham bevafo do'st singari tashlab ketadi uni. Bu hayot qonuni. Ammo inson mana shu umri davomida qancha ko'p yaxshilik qilsa, savob zaxirasini ko'paytirsas, ana shu haqiqiy yutug'idir. Zero, umrning uzunligi unda qilingan yaxshiliklar salmog'iga qarab foydali bo'ladi. Bu g'oyani Maxdumi A'zam "Risolai fanoiiyya" ("Fano risolasi") sida ham batafsil yoritib, dunyoning bebaqoligi, undagi barcha narsalarning foniyliigi, insonga umr ham o'lchab berilganligi, shuning uchun dunyoga ortiqcha muhabbat qo'ymaslik, balki boqiy hayot maskani sanalmish oxirat uchun ko'proq xayrli ishlar qilib qolish zarurligini ta'kidlaydi.

Inson abadiy dunyo umidida yashamog'i, bu foniy dunyo ikir-chikirlari bilan o'ralashib qolmasligi, g'aflat va g'ofillikni tark etishi, vaqtincha huzur-halovatlar, hoyu havaslar ilinjida, insonni yomonlikdan zavqlantiradigan nafs-nafsi ammora tuzog'iga tushib qolmasdan, Alloh amriga bo'ysunishi lozim bo'ladi. Fano bo'lish iborasi, aslida, insonlarning o'tkinchi hayot tashvishlaridan ozod bo'lishini, ma'naviy axloqiy poklanishni, ilohiy amrni to'la-to'kis va bajonudil bajarilishini bildiradi.

Inson dunyoda faqat mavjud bo'lib qolmasdan, balki u o'z-o'zini anglaydi. Insonning o'zini anglash jarayoni oiladan boshlanadi. Inson o'zi yashayotgan dunyoni biladi va unga ta'sir qiladi; inson umri davomida dunyoni va o'zini o'zlashtirib, o'zgartirib boradi; ma'naviy ijodiyotda ishtirok etadi. Inson bunda, avvalo o'z borlig'ini bilish uchun, o'z borlig'i uchun qayg'uradi. U bir butun borliq tizimida o'zining ziddiyatli rolini anglab olishi, o'z borlig'i va dunyo borlig'i oldida o'z mas'uliyati, javobgarligini sezishi, his qilishi muhimdir.

Maxdumi A'zam "Risolai shaybiyya" asarida oqillik va g'ofillikni quyidagicha tushuntiradi:

Bayt

پیشتر از مرتبۀ عاقلی

peshtar az ma rtabai oqili

g'ofili buvad xush on g'ofili

Mazmuni:

Oqillik martabasidan oldinroq,
Gʻofillik edi, xush oʻsha gʻofillik.

Yaʼni, oqil kishi rohatni sevib, talabdan xoli boʻlishdek gʻofillikni istamaydi.

Maʼlumki, dunyo hayoti har bir insonga berilgan oʻtkinchi sinov muddatidir. Undagi har bir kun, soat, daqiqa va hatto soniya inson uchun koʻp foyda keltiradigan gʻanimat bir fursatdir, bunda inson onadan tugʻilib, vafot etguncha oxirat uchun saʼy-harakat qiladi. Umr boʻyi qilgan yaxshi amallari evaziga savob, yomon amallari uchun gunoh yozilib turadigan bir muddatdir. Yoshlik va oʻspirinlik davri esa hayotning eng joʻshqin va gʻanimat davri hisoblanib, unda tana aʼzolari kuch-quvvatga toʻlgan va harakatlar joʻshqin boʻlib, kishi koʻp yutuqlarni qoʻlga kiritishi mumkin boʻladi. Yoshlik davri gʻanimatligi haqida Paygʻambarimiz sallallohu alayhi vassallam shunday marhamat qilganlar: “Yoshlik, oʻspirinlik davrini keksayib, munkillab qolishdan avval gʻanimat biling va boʻsh vaqtni biror ish bilan mashgʻul boʻlib qolishdan oldin gʻanimat biling!”

Bu tamoyil va qadriyatlarning mazmun-mohiyati haqida chuqur tasavvurlar oiladan shakllantirilsa, yoshlar ongi, tarbiyasi, ularning dunyoqarashi va turmush tarzida jiddiy ijobiy oʻzgarishlar yasashi shubhasiz. Qolaversa, oilada yoshlar gʻoyaviy-siyosiy madaniyatini shakllantirish tizimini takomillashtirishga innovatsion yondashuv jamiyatning maʼnaviy-axloqiy, taʼlim-tarbiya taraqqiyotida muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyevning Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganligining 24 yilligiga bagʻishlangan tantanali marosimdagi maʼruzasida “... yurtimizdagi har qaysi inson, har qaysi oilaning eng ezgu orzu-maqсадlari, hayotiy manfaatlari avvalambor uning farzandlari timsolida namoyon boʻladi, roʻyobga chiqadi”, degan fikrlari yosh avlod tarbiyasiga har doimgidan ham koʻproq masʼuliyatli va befarq boʻlmaslikni talab etadi.

Maxdumi A'zam inson hayotining ikkinchi darajasi bo'lgan yoshlikni odam umrining xulosasini yasovchisi va o'tkazgan vaqtining tanqidchisidirki, bu darajada barcha jismoniy va aqliy quvvatlari mo'tadil, idroki joyida, kamolotga erishishga tayyor, nafsini kamolga yetkazishga qobiliyatli, umrining quyoshi boshining tepasiga kelgan, kuni endi yarmiga borgan, komronligi ustuvor bo'lgan davrdir, deb tushuntiradi.

Oilada urf-odatlar, an'analar tug'ma his-tuyg'u sifatida emas, balki ajdodlardan meros sifatida yoshlarga o'tib, ularning hatti-harakatlarida namoyon bo'ladi. Tarbiyaning ijtimoiy mohiyati ham shundaki, har bir davrning keksa avlodi mehnat va kurash jarayonida hamda turmush sinovlari, hayotiy tajribalari asosida boy meros to'plab boradi, keyingi avlod esa uni ijobiy o'rganib, rivojlantirishi kerak. Bu paytda unga agar baxtiyor bo'lsa, har qanday ishni bajaradi va agar ishi muvaffaqiyat topsa, murod kelinchagini quchog'iga oladi, ya'ni maqsadi hosil bo'ladi. Bu darajada har qanday orzu-umid qilgan bo'lsa, erishadigan va xotiri tasalli topadigan, xayoli zavq beradigan va vaqti naqd bo'lgan davrdir.

Bayt:

مرا امید وصال تو زنده میدارد
ذکر نه صدر هم هجر تست سم هلاک

Maro umedi vasli tu zinda medorad,
Zikr na sadr ham hajri tust sam halok.

Mazmuni:

Visolingga yetishmoqlik umidi meni tirik saqlaydi, xayot beradi,
Seni yod etmasam bir dam, bu hijron meni halok etadi.

Yoshlikda qilingan ishlar puxta va mustahkam bo'ladi. Shuning uchun ham yurtning kelajagi, uning mustahkamligi, kuch-qudrati va taraqqiyoti yurt yoshlarining salohiyati bilan chambarchas bog'liqdir.

Oilada bolalar tarbiyasida hayotini to'g'ri tashkil etish, ularni har daqiqadan unumli foydalanishga o'rgatish, shaxsiy namuna ko'rsatish orqali, o'z-o'zini tarbiyalashni yo'lga qo'yish muhimdir. Shaxsning o'z-o'zini bilishi asosida uning jamiyatdagi o'rni qadrlanadi. Bu o'rinda o'z-o'zini tarbiyalash muhim o'rin egallaydi. Bu kabi tarbiyalangan yoshlarning g'oyaviy-siyosiy madaniyat darajasi ham yuqori bo'ladi. Bu

sifatlar jamiyatdagi ijtimoiy qatlam vakillarida turli darajada ko‘rinadi va biz bunda ulug‘ allomalar, buyuk tarixiy shaxslardan namuna olamiz va ular misolida yoshlarning g‘oyaviy-siyosiy madaniyatini shakllantiramiz, ijtimoiy hayotga tayyorlaymiz.

Ana shu maqsad yo‘lida, oila va ota-ona zimmasiga: farzandlarimizda dunyoda bo‘layotgan hodisalarini fikrda aks ettirib, kuchli xarakterga ega bo‘lgan, mustaqil fikrlaydigan, o‘z tengdoshlarini maqsad-muddao sari yetaklaydigan, teran tafakkur qila oladigan, huquqiy demokratik tamoyillarga asoslangan dunyoqarashni shakllantirish, ya’ni, yangi O‘zbekistonni rivojlantirish vazifalari qo‘yiladi.

Maxdumi A‘zam fikricha, odam hayotining moyasi (asosi) maqsadni qachon qo‘lga kiritish umididadir. Maqsad va talab bolalikdan shakllanib, yoshlikda bu yo‘lda jiddu jahd bilan harakat qilinadi. Yoshlik darajalarida inson suratda tag‘oful, nodonlik kabi g‘aflatga juda ko‘p duchor bo‘ladi. Bunda dunyo hayoti firib berib, kecha va kunduz makr qiladi. G‘aflat pardasi qalinlashib, qulog‘u hushini ibrat olishdan to‘sadi. Qulog‘i eshitishdan, ko‘zi ko‘rishdan tangu tor qolib, buning tadbirini qilish va chora ko‘rish fursati qo‘ldan boy beriladi. Mastlik va g‘urur uyqusidan bosh ko‘tarolmay turganida nogoh yoshlik tuni qorong‘uligi tugab, keksalik tongi oqarib boshlaydi va o‘rin almashadi.

Ta’kidlash joizki, XXI asrda ma’naviy qashshoqlik, mustabid tuzum asoratlaridan qutuldik, deya olamiz, biroq uning o‘rniga “ommaviy madaniyat”, xudbinlik, egoizm, “axborot xuruji”, “millatchilik” kabi yangi xafv-xatarlar ko‘payib bormoqda. Bu esa yoshlarimiz tarbiyasiga yanada mas’uliyatni talab qilishi, moddiylikdan ma’naviylik sari intilishimiz zarurligini ko‘rsatadi. Aynan bugun, yoshlarni “aldov” yo‘llari bilan o‘z ta’sir doirasiga olish siyosati yangi asrda yo‘qolmagan, balki o‘zining pozitsiyasini o‘zgartirganligiga guvoh bo‘lamiz.

Muhammadjon Quronovning fikricha, “Ma’naviyatga chetdan bo‘ladigan salbiy va o‘ta salbiy ta’sirlar bor va bo‘ladi. Yaqin kelajakda bu xavf-xatarlar kamayadi, deb o‘ylash, kamida – soddadillik, rosmana aytganda–jinoyatkorona beparvolik bo‘lar”. Darhaqiqat, tashqaridan keladigan axborot xurujlariyu-tahdidlarni to‘xtatish, yoshlar ongida

huquqiy, g'oyaviy-siyosiy ong va madaniyatni yanada rivojlantirish tizimini takomillashtirishimiz, har bir ma'lumotni aql tarozisida o'lchashni o'rgatishimiz, do'st va dushmani farqlashni o'rgatishimiz lozim. Bu talab oilalarni ijtimoiy transformatsiya jarayonida hayotga uyg'un qarash muammosini muhim qilib qo'ymoqda. Aynan oila yosh avlodni shakllantirishga faol ta'sir etadigan asosiy ijtimoiy institut hisoblanadi. Yoshlarga tarbiya berish bu faqatgina ota-ona yoki murabbiyning ishi emas, balki o'z kelajagiga befarq bo'lmagan insonlar ishidir.

Maxdumi A'zam "Risolai shaybiyya" asarida bolalik to'g'risida quyidagi fikrni keltiradi: "menga hali bu ikki daraja hosil bo'lmagan bolalik davrimda keksalik va yoshlikning qandayligini va unda qilinishi lozim bo'ladigan ishlarni bilmas edim. Yoshlik o'zi nima, undan kimlar qanday bahramand bo'lishi kerak. Yoshlik davri yetib, holini ko'rsatganda esa uni tahqiq qilib bilganim shu bo'ldiki, uning o'tmish va kelajak degan ikki tarafidan boshqa narsasi yo'q ekan."

مېندانم كه زندگانی چيست
 كامرانى چه جوانى چيست
 روزگار خوشى كرا گویند
 دل خوش در جهان گجا جویند
 وصل با كام دل چه مى باشد
 كام كار از جهان كه مى باشد
 آنكه او دیده چهره مقصود
 كيست در عالم كه خواهد بود
 آنكه مقصود یافت در عالم
 كه بود ربنا به أعلم

Minadonam, ki zindagi chist?
 Komroni chist, javoni chist?
 Ro'zgor xush kiro go'yand?
 Dilxush dar jahon kujo jo'yand?
 Vasl bo kom dil chi meboshad?
 Komkor az jahon ki meboshad?
 On, ki o' dida chehrayi maqsud.

Kist dar olam, ki hohad bud?

On, ki maqsud yot dar olam,

Ki buvad rabbano ba a'lam.

Mazmuni:

Bilmayman, tiriklik o'zi nimadir?

Baxt o'zi nimayu yoshlik nimadir?

Ro'zg'ori xush kimni aytarlar?

Dili xush jahonda kimni izlarlar?

Dil istagila visolga yetish nima?

Jahondan istaganini olganlar kim?

Maqsadining yuzini ko'rgan paytida

Kim u xohlaganini qilolgan?

Kim bu olamda istaganini topibdi

Uni Parvardigorimiz biladi.

Oiladagi yoshlar hamisha kattalardan o'rnak olishi kerak. Hatto oldingilarning xatolari ham keyingilar uchun achchiq saboq bo'lib xizmat qilishi lozim, chunki tarbiyada shaxs namunasining o'zni kattadir. Odamda boshqa bir odamning yaxshi fazilatlariga intilish mavjud. Maxdumi A'zam yoshlikni xushhollik ayyomidir-deydi. Biroq, unda tavfiq yor bo'lmasa, uzundan uzoq umidlar, botil orzular, bo'lmag'ur xayollar va yolg'on va'dalar dimog'ni qitiqlab, yangilari ketidan yana yangisi va ilig'i ketidan issig'i kelaveradigan ayyomdir. Bir yo'ldan yursa va bir manzilga yetsa va bir maqomda to'xtasayu visolga yetmasa, mahbub yuzini ko'rmasa. Shunday bo'lgach, dil nimaga qaror qilsin va xotir nima bilan tasalli topsin?. Agar mahbub bir manzilda bo'lsayu qayoqqa borishni bilmasa, unga safar qilish ishtiyoqi bo'lmasa, u manzilga qanday yetsin? Manzilga yetmay yo'l o'rtasida oyog'i tolib, dili halok bo'lib, hasratlar bilan nolib qoladi. Bu joyda matlub o'zi egallab turgan maqomidan tushadi va pastlaydi. Vaqtda adashib, o'zini Udir deyidigan manzilda joylashib, o'zini shunday maqomda ko'radiki, "Innahu 'ala kulli shay'in qodir", "Zero, U barcha ishga qodirdir".

Inson bu yorug' olamda yashar ekan, o'z umrini mazmunli o'tkazishga, ezgu va xayrli ishlar qilishga baxshida etadi. Mana shu ezgu

ishlari eng avvalo uning o'zidan keyingi amallarini davom ettiradigan izdoshlari, shogirdlari, farzandlari zimmasiga qoladi. Lekin hamma insonlar ham yaxshilik va ezgulik bilan nom qoldira olmaydi. Buning uchun oila muhiti sog'lom, mustahkam bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.Karimov ta'kidlaganidek: "har qaysi millatning o'ziga xos ma'naviyatini shakllantirish va yuksaltirishda, hech shubhasiz, oilaning o'rni va ta'siri beqiyosdir. Chunki insonning eng sof va pokiza tuyg'ulari, ilk hayotiy tushuncha va tasavvurlari birinchi galda oila bag'rida shakllanadi".

Maxdumi A'zam inson hayotining uchinchi darajasi bo'lgan keksalikni "bu bedavo dard yetganidir", - deydi. Ya'ni, moya xamiriga (vujudda, inson tanasida) yuzlab zaifligu notavonlik paydo bo'lganidir. Bu bolalikdagi zaiflikka o'xshasada, unda bu zaiflik davosiga ishonch bor edi va quvvat kundan kunga ziyoda bo'lar edi. Bu zaiflikda esa quvvat adam (yo'qlik) ga yuzlanar va vujuddan quvvatning keta boshlashi umidning belini sindirar, talabning oyog'ini bog'lar. Maxdumi A'zam yozadilarkim, Maxdumimiz va murshidimiz Mavlono Muhammad al-Qozi aytganlaridek:

Bayt:

آنرا که به بند عشق اسیری کردند
در عهد شباب دستگیری کردند
صد علت بی علاج بیتابی ضعف
در هم بسر شته نام پیری کردند

Onro-ki ba bandi ishq asiri kardand,
Dar ahd shabob (yoshi) dasgiri kardand.
Sad illat beiloj betobe, za'f,
Dar ham besarishta nom piri kardand.

Mazmuni:

Kimniki qilsalar o'shal ishqqa asir,
Qilsinlar o'shal yoshligida bo'lib dastgir.
Yuz illatla betobu noiloj qolur,
Bularni hammasini keksalik degan nom berdilar.

Qarish-qarilik, ya'ni yosh ulg'aya borishi bilan organizmda paydo bo'ladigan o'zgarishlarning qonuniy tarzda ro'y berish jarayonidir. Umuman olganda, bugungi kunda qarilik muammolarini har tomonlama o'rganadigan turli fan sohalari paydo bo'ldi va ular jadal rivojlanmoqda. Xususan, dunyo aholisi sonining qariyalar hisobiga oshishi "Gerontologiya" fanining rivojlanishini yanada tezlashtirdi.

Keksalik davri bolalik va yoshlik davridek hayotning bosqichlaridan biri sanaladi. Faqat farq shundaki, bolalik va yoshlik davri kuch-qudrat va quvvatdan to'la bo'lsa, ammo keksalik davri esa jismoniy faoliyat mezonining kamayishi va kuch-qudratning zaiflanishi bilan yuzma-yuz bo'ladi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti 1982 yilda keksalarning Butunjahon kengashini tashkil etdi va keksalar uchun xalqaro bir kunni belgilash uchun bir loyihani taqdim etdi. 1990 yilda bu kengash oktabr oyining birinchi kunini keksalarni hurmat-ehtirom qilish va ularning mushkulotlarini hal etish yo'lida harakat qilish uchun Xalqaro keksalar kuni deb e'lon qildi.

Xojagiy Ahmad Kosoniy "Risolai shaybiyya" da yoshlikda insonning hayoti va maqsadni quyidagicha tahlil qiladi: bu darajalarda suratda go'zallik, ma'noda nodonlik kabi g'aflatga juda ko'p duchor bo'ladi. Bunda dunyo hayoti firib berib, kecha va kunduz makr qiladi. G'aflat pardasi qalinlashib, aqlni ibrat olishdan to'sadi. Qulog'i eshitishdan ko'zi ko'rishdan qolib, buning tadbirini qilish va chora ko'rish fursati qo'ldan boy beriladi. Mastlik va g'urur uyqusidan bosh ko'tarolmay turganida nogoh yoshlik tuni qorong'uligi tugab, keksalik tongi oqarib boshlaydi va o'rin almashadi, degan fikrini bayon etgan.

بسالها شب وصلی گر اتفاق افتد

شفق فرو نشد هصبدم کند آغاز

Basolho shabi vasli gar ittifoq aftod,

Shafaq furo' nashuda ham subhidam kunad og'oz.

Mazmuni:

Yillar o'tib, visol tuni endi yuz ko'rsatay deganda,

Hali shafaq ketmay turib, tong oqara boshlar.

Keksalik – odam hayotining insoniy xislatlarini eng teran darajada aks ettiradigan, hayotning mohiyatini yaxshi anglagan davri, qolaversa umr sarhisobi. Kelgusi avlodning kelajagini o‘ylaydigan, amalga oshirishga ulgurmagan ezgu orzu-istaklarini kelgusi avlodlardan umid qiladigan, ularda shunga munosib xislatlarni tarbiyalashni ko‘zlaydigan davri. Shuning uchun keksalar har bir millatda hurmat qilinib, davralarning to‘ridan joy olishadi. Yoshlar ularning hayot xotiralarini sevib tinglashadi va o‘ziga xos saboq olishadi.

Xojagiy Ahmad Kosoniy risoladan maqsad inson umrining darajalarini insho qilmoqlikdirki, keksalik vaqtida boshimga ajib bir kun keldi va g‘arib bir hayronlik tushti. Bu faqir nima qilarini bilmay qoldi. Bolalik qaerga ketdiyu, yoshlik qayoqqa o‘tdi?! Keksalik yetdi! Vo vaylo, vo hasrato, bu nimadir va qanday umrdir?! Yo xayoliy sharobmi yo tushmi?!- deb quyidagi baytni keltirgan:

جوانی نشد و زندگانی نماند

جهان کوهمان چون جوانی نماند

جوانی بود خوبی آدمی

چو خوبی رود کی بود خرمی

Javoni nashud va zindagoni namond,

Jahon kuhamon chun javoni namond.

Javoni buvad xubi odami,

Chu xubi ravad kay buvad xurrami.

Mazmuni:

Tiriklik qolmagay yoshlik bo‘lmagach,

Jahon darichasi yopilgay yoshlik bo‘lmagach.

Yoshlik odamzodning eng yaxshi davri,

Xurramlik ketgay yaxshilik bo‘lmagach.

Hasan Basriy hazratlari demishlar: “Quyoshning har botishida bir parcha kamayishing bor...”, ya’ni, inson taqdiriga shu ajib ummonning bir sohilidan narigisiga o‘tish bitilgan. Qizig‘i shundaki, bu ummondan eson-omon va sog‘u salomat holda o‘tib olish oson emas. Buning uchun ma’lum darajada iqtidor, malaka, ilm va moddiy ozuqa bo‘lishi zarur. Yo‘lga tushgan kishi qarshisida dovul ko‘tarilib, har tarafda to‘lqinlar

g'ujg'on o'ynab, emin-erkin suzib o'tishga xalaqit beradi, qolaversa, ummonga g'arq bo'lish xavfi ham yo'q emas. Shu bois, hayot sirli va jumboq deb qaraladi. Rivoyatga ko'ra, Jabroil alayhissalom Nuh alayhissalomdan: "Ey uzoq umr ko'rgan nabi, dunyo haqida nima deysan?", deb so'radi. Nuh alayhissalom: "U ikki eshikli uyga o'xshaydi, biridan kirib, boshqasidan chiqdim", – deb javob beribdi. Bir eshik – tug'ilish bo'lsa, ikkinchi eshik – o'lim. Shu ikki eshik oralig'ida kechgan vaqt har bir kishi yashaydigan umrdir. Ammo shu imkonni, berilgan umrni qanday yashab o'tishni har kimning o'zi hal etadi. Eng muhimi, bu olamdan o'tgandan keyin baxtli yoki baxtsiz bo'lish ham ana shu ikki eshik orasida yashab o'tilgan hayotga bog'liq. Shuning uchun bu dunyoga kelgan har bir odam dunyoga nimaga keldim, nima uchun yashayman va bu dunyodan o'tganimdan keyin meni nimalar kutib turibdi, deya o'ziga-o'zi savol beradi. Biroq bu kabi savollarga inson faqat o'z aqliga suyanib javob topishi amri mahol. Agar buni o'zi hal eta olganida, bu dunyoda hamma baxtli insonga aylanish sirini bilib olgan bo'lardi.

Keksalik – inson umrining donishmandlik pallasi. Chunki umrning bu dovoniga yetib kelgunga qadar kishi ne-ne sir-sinoatlarni anglab yetadi, hayotning achchiq-chuchugini totib ko'radi. "Qarisi bor uyning parisi bor" hikmatining mazmuni ham shunga ishora.

Barcha umuminsoniy qadriyatlarda targ'ib qiluvchi fazilatlaridan biri yoshi kattalarning qadrini bilish, keksalarni ulug'lash, haqlariga rioya qilish, ular bilan kamoli o'dob bilan muomala qilish va ularni e'zozlashdan iborat. Payg'ambar: "Odamlar bilan ularning martabalariga muvofiq ravishda muomala qilingiz!," deganlar. Shunga ko'ra, musulmon kishi odamlar bilan ularning maqomu martabalari, yoshlari va obro'larini tushirmagan holda muomalada bo'lmog'i lozim.

Mahdumi A'zam keksalikni: "umidlar umidsizlik bilan qo'shib ketadi va butun o'y-xotiri murodga erishish isagiga aylanadi. Talab haddan oshadi va muhabbat vasvasasi shu qadar kuchayadiki, umrining oxirigacha, balki qiyomatgacha ham so'nmaydi. Abadul abad nihoyasiz davom etaveradi. Talab va umid dardi agar cho'zilib ketsa, uning hosil qilish istagini qirqish kerak", – deb quyidagi baytni keltiradi:

Uning yuzining firoqida bu jism mushk rangi bilan to'ldi,

Ko'z esa endi qiyomatgacha ko'z yosh to'kadi.

Hayotning o'ziga xos achchiq va shirin tomonlari bor. Ayniqsa, keksalar e'tiborga, mehr-muruvvat va shafqatga muhtoj bo'ladilar. Yetmish yosh dovonidan oshgan kishi yanada tabarruklashadi. Bunday insonlar so'ziga quloq tutmoq va pand-nasihatlarini olmoq lozim. Oilani oyoqqa turg'azgan, o'g'il-qizlarni yedirib-ichirgan, ularni deb yelib-yugurganlar ham shular. Keksalikning ham o'ziga yarasha og'irligi bor. Bunday kishilarda bemorlik, ko'z xiralashishi, oyoq-bel og'rishi, kuchdan qolish, avvalgi zavq-shavqning susayishi yuz beradi. Qariyalarimizga g'amxo'rlik qilish, ularning parvarishi yoshlarning burchi bo'lib, bunga katta ajrlar beriladi. Atrofimizda yaxshi kishilar borligidan, ular bilan yonma-yon yashayotganimizdan quvonishimiz kerak.

Xojagiy Ahmad Kosoniy: "Inson umri poyoni davomida birorta maqsad va yoki orzu unga mone'lik qilolmas va shavq g'alabasi, vaslga chanqoqlik shu chegaraga yetadiki, olimlarning aqllilari hukmiga ko'ra Haqning vasliga yetishish va bu maqsadga erishish imkonsizdir. Bu gapni tolib qanchalar eshitmasin, bu gaplar aslo uning diliga ta'sir qilmaydi, qancha aytilmasin, uni matlubni qidirishdan bir qadam ortga qaytarolmaydi. Bu talab undan ketmaydi va u mahbub vasli orzusida o'zi bilan o'zi bo'lib ketgan, xudo biladi, qachon yetadi, koshki yetsa edi. Qaerga yetmasin, qanday yetmasin baribir talab qilaverish kerak deydi, talabga intizor, hushga intizor bo'lib orzu bilan haqqa yetolmaydi. Talabning haqiqati shuki, u matlub chanqog'idan jiddu jahd talabi tolibning joniga chunon g'olib keladiki, uni istilo qilgach, undagi sabr va tasalli odam manziliga to'kiladi" degan fikrlarni keltiradi.

Talab bu sening matlublaringning kalitidir,

Talab bu senga ko'rsatiladigan oyat-ishoralarning sardaftaridir.

Talab bu erta tongda qichqirayotgan bir xo'rozdirki,

"Tong kelmoqda" deb nolayu afg'on qiladi.

Inson nafaqat bolalik va o'smirlik chog'larida, balki umrining yigitlik, keksalik pallasida ham mehr shavqat, muruvvat og'ishida yashamog'i uchun oilaga muhtojdir. Kimki ilk yoshlik chog'ida sog'lom,

ahil oilada yashashdan mahrum bo'lsa, bu kamchilik uning butun hayotida salbiy iz qoldiradi, kishi umr bo'yi mehru shafqat, lutfu marhamat va oilaviy sog'inchgacha tashna bo'lib yashaydi.

Jamiyatning ma'naviy darajasi keksalarga bo'lgan munosabat bilan ham o'lchanadi. Demokratik, insonparvar jamiyatda keksalar hech qachon ijtimoiy-siyosiy hayotdan uzilib qolmaydi, ularni jamiyat albatta foydali faoliyat bilan taminlaydi, tajribalaridan yosh avlodni bahramand qiladi.

Shu ma'noda 2019 yil 2 aprel kuni Prezidentimizning "Aholi muammolari bilan ishlashda mahalla institutining mavqeini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoniga asosan barcha mahallalarda "Keksalar maslahati" guruhlarini tashkil etilgan edi.

Vazirlar Mahkamasining yuqoridagi qarorida "Keksalar maslahati" guruhlarini to'g'risidagi Namunaviy nizomning tasdiqlanishi qariyalarning muammolarini manzilli o'rganish va bartaraf etishga xizmat qiladi. Ularning katta hayotiy tajribasidan oilalar va mahallalarda ijtimoiy-ma'naviy muhitni barqarorlashtirishda unumli foydalanishga keng yo'l ochadi. "Keksalar maslahati" guruhi, "Nuroni" jamg'armasining eng faol a'zolari muntazam ravishda "Mehnat faxriysi", "Mo'tabar ayol" va "Mahalla iftixori" kabi ko'krak nishonlariga tavsiya etilishi esa bunday xayrli amallarga yanada kuch-g'ayrat bag'ishlaydi. Oila farovon bo'lsa, unda tinchlik xotirjamlik hukmron bo'ladi. Oilaning farovon yashashi uchun ko'p moddiy va ma'naviy omillar mavjud. Bular ichida baraka tushunchasi eng muhimdir. Shuning uchun oila qurayotgan yoshlarga yoshi ulug'lar duo qilib, baraka tilaydilar.

Xulosa qilib quyidagilarni aytish mumkin:

-Mahdumi A'zam inson hayotini uch darajaga: bolalik, yoshlik va keksalikka bo'ladi;

-mutasavvif oila a'zolarining uch darajasi: bolalik, yoshlik va keksalikka o'ziga xos tomonlarini ochib, bularni o'zaro bir-birini tushunib, ahillikda yashashini ilmiy asoslab beradi;

-go'daklik va keksalik darajalarining umumiy va xususiy tomonlarini tavsiflab, ularga e'tiborli bo'lish lozimligini uqtiradi;

-yoshlik darajasini juda batafsil yoritib, talab etish va maqsadni to'g'ri qo'yishga e'tiborni qaratadi;

mutasavvif yoshlikning qadriga yetish, vaqtni qadrlash g'oyalarini ilgari surgan;

-mutasavvifning fikricha, keksalik bu inson xayotining donolik qismidir va hayot mazmunini anglash davridir hamda keksalarni e'zozlash va ularni avaylash qadriyatlarini kelajak avlodga yetkazishning asosiy vositasidir;

Inson umri davomida o'rgangan ilmu-amalini keksalikda yurt ravnaqi va taraqqiyoti yo'lida sarflashi umr mazmunidir;

Oila a'zolarining uch darajasining sinov, o'zaro hurmatda, bir-birini tushunib yashashi oila farovonligining asosidir.

§ 3.2. Farovon oila tushunchasini barqarorlashtirishda Mahdumi A'zam ma'naviy merosining ahamiyati

Naqshbandiya tariqatining nazariyotchisi Xojagiy Ahmad Kosoniy – Mahdumi A'zam o'zining “Asror un-nikoh”, “Sharhi al-valadu sirru abiyhi”, “Risolai shaybiyya”, “Mir'ot us-safo” kabi asarlarida oila va nikoh masalalariga, farzand tarbiyasiga, qalb pokligi va inson kamolotiga oid teran falsafiy qarashlarni bayon etgan. Mutasavvifning bu sohadagi ma'naviy merosi farovon oila tushunchasini barqarorlashtirishda hozirgi kunda ham o'zining ilmiy-amaliy ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Daxlro xarje biboyad lojaram.

Chun harisi xo'rdani zan xoh zud,

V – ar na gurba omadu dumba rabud.

Mazmuni:

Ovqatdan bo'lsa shahvat, yeyishni kam qil,

Yo nikoh qil, qoch yomonlikdan.

Chunki yesang tortadi harom tomon,

Foyda uchun zarar bo'lar, nochorman.

Agar haddan ziyod talab qilsa xotin,

Mushuk kelib quyruqni yulib ketar.

Iffatli bo'lish kishiga tinchlik va xotirjamlik baxsh etadi. Zino begona ayolga jinsiy yaqinlik qilish, deb ta'riflanadi. Bu ulkan gunohlardan biri bo'lib, shunday qattiq jazoga sabab bo'ladigan og'ir jinoyat to'satdan, o'z-o'zidan sodir bo'lmaydi. Avval ko'riladi, ya'ni shahvat nazari tushadi, shu ma'noda gapiriladi, ikkinchi tomonning gapi eshitiladi, zino joyiga yurib boriladi, qo'l bilan nomahram shaxsning a'zolari ushlanadi va oxiri zino sodir bo'ladi. Alloh taolo Payg'ambarimiz sollallohu alayhi vasallamga shunday degan: “(Ey Muhammad,) mo'minlarga ayting, ko'zlarini (nomahram ayollarga tikishdan) to'ssinlar, avratlarini (haromdan) saqlasinlar! Mana shu ular uchun eng toza (yo'ldir). Albatta Alloh ular qilayotgan ishlardan xabardordir. Mo'minalarga ham ayting, ko'zlarini (nomahram erkaklarga tikishdan) to'ssinlar, avratlarini (haromdan) saqlasinlar!” Payg'ambarimiz Muhammad s.a.v. zinodan qaytarib aytadilar: “Ey insonlar! Zinodan qo'rqinglar, unda 6 ta zarar bor. Shundan 3 tasi bu dunyoda, 3 tasi oxiratda bo'ladi. Bu dunyodagilari: zino ruhiy go'zallikni ketkazadi, kambag'allik keltiradi, umrni qisqartiradi. Oxiratdagilarga kelsak, ular – Allohning g'azabi, hisobdan yomon o'tish va jahannam azobidir”.

Xojagiy Kosoniy oila qurish uchun har bir kishi albatta o'z vaqtini kutmog'i, ya'ni voyaga yetmagan bo'lsa, nikoh yoshiga to'lishi yoki biron kasallikka uchragan bo'lsa davolanib, keyin nikohga kirish kerakligini ta'kidlaydi. Oila muqaddas maskan bo'lib, undan kutilgan natija Alloh amrini davom ettirish va sog'lom avlodni vujudga keltirish vazifasi yuklatilgandir.

Hozirgi kunda jahon mamlakatlari oila kodekslari va qonunlarida qizlarni qonuniy turmushga chiqish yoshi ko'rsatilgan. Eronda–9, Saudiyada–10, AQShda–12, Hindistonda–18, Fransiyada–18, Xitoyda–20 yoshdan belgilanganligini ko'rishimiz mumkin.

Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksining 15-moddasi birinchi qismi bilan nikoh yoshi erkaklar va ayollar uchun 18 yosh etib belgilanmoqda. Amalda esa ayollar uchun 17 yosh edi. Oilaviy munosabatlarni tartibga solish erkak va ayolning ixtiyoriy ravishda nikohlanib tuzgan ittifoqi, er va xotinning shaxsiy hamda mulkiy

huquqlari tengligi, ichki oilaviy masalalarni o'zaro kelishuv yo'li hal qilinishi, oilada bolalalar tarbiyasi, ularning farovon hayot kechirishi va kamoloti haqida g'amxo'rlik qilish, voyaga yetmagan hamda mehnatga layoqatsiz oila a'zolarining huquq-manfaatlarini himoya qilish ustuvorligi tamoyillari asosida amalga oshiriladi.

Maxdumi A'zam XV asrda ham nikoh yoshi masalasi muhim ahamiyat kasb etganini ta'kidlaydi. Xojagi Kosoniy oila qurishning birinchi talabi sifatida nikohni qayd etadi. Agar nikoh noshar'iy bo'lsa, pok va halol bo'lmaydi, bu oila hisoblanmaydi. Balki, er yoki ayol o'z shahvoniy nafsini qondirish uchun o'zaro kelishuvi bo'lib va bu katta gunoh ekanligini aytadi.

Sog'lom muhit qaror topgan oilalar yurt koriga yaraydigan, el xizmatiga kamarbasta bo'la oladigan farzandlarni tarbiyalab, kamolga yetkazishning eng asosiy omillaridan biridir. Shu boisdan ham mamlakatimizda oilalar mustahkamligini ta'minlash, uni moddiy va ma'naviy jihatdan qo'llab-quvvatlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri etib belgilangan. Prezident Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Biz uchun muqaddas bo'lgan oila asoslarini yanada mustahkamlash, xonadonlarda tinchlik-xotirjamlik, ahillik va o'zaro hurmat muhitini yaratish, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni aniq mazmun bilan to'ldirishdan iborat bo'lmog'i zarur. Ayollar o'rtasida jinoyatchilik, oilalarda ajralishlar ko'paygani, yoshlarning turli diniy-ekstremistik oqimlar va terroristik tashkilotlar ta'siriga tushishi kabi xalqimizga xos bo'lmagan achchiq va noxush masalalar bilan bog'liq".

Maxdumi A'zam er va xotin o'rtasidagi munosabatlarni quyidagicha tahlil etgan: "Ey tolibi sodiq, bilgilkim, ul o'zini xotini qo'lidan o'ynash uchun tutgan insonning sirru hikmati unga nihoyasiz savob yoziladi. Zeroki, o'ynashdan maqsad u shaxsning diliga zavqu shavqu sururga kirgizishdir, nafsoniy lazzat emas". Bu masalani yoritishda hadisga tayanadi:

"Idxolu us-sururu fi qalb ul-mo'min xayr min ibodat al-saqalayn" savobga loyiqlar tuganmas bo'ladi, shu jihatdan ekankim, hech kim o'z oilasi bilan bunaqa toza bo'lmadi. Asarda Hazrat Rasul (s.a.v.) bir kuni

shu darajada Oysha raziolloh anho bihum bilan yugurdilar, toki u oldinga o'tmaguncha. Hazrat Rasul salollohu alayhi vassallam oldinda bo'ldi, qaytadan yana yugurdilar, Oysha raziolloh anho oldinga o'tdi. Hazrat Rasul salallohu alayhi vassallam dedi:

- Birga-bir, ya'ni barobar bo'ldik, degan ibratli misol keltiriladi. Bu bilan er-xotin bir-birini shod etishi, zavq shavq bilan yashashi ibodat ekanligi uqtiriladi.

Ijtimoiy-siyosiy shiorlar ta'sirida ayol bilan erkak teng xuquqli, ular mexnat turini tanlash, fikrlash va oila qurishda erkindirlar, degan qarashlar shakllangan. Xojagiy Ahmad Kosoniy fikricha: "Erkak o'zining xotini bilan xuddi go'dakdek bo'lishi lozim va agar (xotini) xo'jayinlikni istasa o'sha payt erkaklardek bo'lmog'i kerak". Aslida ushbu qarashlar negizida ayolni ijtimoiy hayotning sub'ektiga aylantirishdek ezgu niyat yotadi. Biroq inson million yillar davom etgan tarixiy-madaniy va bioantropologik taraqqiyot mahsuli, aynan ushbu omillar ayol va erkakda o'ziga xosliklarni, ular o'rtasida farqlarni keltirib chiqarganini unutib bo'lmaydi.

Tarixiy manbalar ko'rsatadiki, million yillar davomida erkak ovchilik, ayol o'choqni asrash bilan shug'ullanib kelgan. Bu turni asrab qolish imkoni edi, ayol va erkak ushbu zaruriyatni instinktiv sezgan. Natijada erkak faoliyati va xayotini oilasini zarur ne'matlar, oziq-ovqatlar bilan ta'minlashga, ayol esa oilasini boqish, o'choqni asrashga ixtisoslashgan. Ushbu differentsatsiya erkakni ko'cha, dala, qirda kezib ovchilik qilishga, ayolni oilasini to'ydirish, farzandlarining sog'-salomat o'sishini ta'minlashga o'rgatgan. Shuning uchun ham tashqi muhitni kuch bilan o'ziga itoat ettirish yoki o'zgartirish tashabbuskorlari erkaklar, oilani qo'riqlaydigan, farzandlarining qorni to'q, ust-boshi but yashashi haqida qayg'uradigan ayollardir.

Xojagiy Ahmad Kosoniy ayni vaqtda muridlarni kuz shabadasi singari daraxtlarning yaprog'ini xazon qilib ularni g'aflat tomon yetaklovchi noqobil "piralar" ning bexosiyat nafaslaridan ogoh bo'lish lozimligini uqtiradi. Xojagiy Ahmad Kosoniy har bir jamiyatning kelajagini uning qo'ynida o'sib, ulg'ayayotgan yoshlarning yetarli va

to'liq parvarish olishga bog'liq degan g'oyani ilgari surgan. Bu masalada loqaydlik qilish yoki etiborsiz bo'lishning oqibati halokat ekanligidan ogoh etganlar.

Darhaqiqat, globallashuv davrida eng katta muammoga aylanib borayotgan oila munosabatlari nafaqat G'arb davlatlarini, balki o'z milliy an'ana va qadriyatlariga ega Sharq davlatlarini ham qiynab kelayotgan dolzarb muammoga aylanib bormoqda. Jamiyatimiz va davlatimizni shu muammolar ta'siridan saqlashning eng to'g'ri yo'li bu oila farovonligini ta'minlash hamda farzandlarimizni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashdir. Bu masalaga oid ma'naviy merosimizdagi qimmatli fikrlarni o'rganib, jamoatchilikka yetkazish olimlarning burchidir. O'tgan asrning 60-yillarida G'arb mamlakatlarida sodir bo'lgan "madaniy inqilob" er, xotin va bolalarni oilaviy vazifalar, burch va mas'uliyatdan ozod etib, oilaga bo'lgan ijtimoiy ehtiyojni yo'qqa chiqardi. Bu hol oilaning yemirilishiga sabab bo'ldi. Hukmronlikni qo'lga olgan "ommaviy madaniyat" kechayu-kunduz azaliy qadriyatlarni kamsitib, hatto ayolning eri va bolalari bo'lishi tabiiy, hayotiy ehtiyoj ekani haqidagi tasavvurlar ustidan ham kulib keldi.

Bugungi kunda ayolni onalik vazifasidan butkul mahrum etishga intilayotgan kuchlar ham paydo bo'ldi. Bunday vaziyat vujudga kelishida o'tgan asrning boshlarida ko'p G'arb mamlakatlarida shakllangan va bugungi kunga kelib ijtimoiy harakatga aylangan feminizmning "xizmati" katta bo'lgan. Ularning fikricha: "Nikoh bu – qullikning bir shakli. Shunday ekan, ayollar harakati ana shu institutga qarshi yo'naltirilishi zarur. Negaki, nikoh barham topmagan jamiyatda ayollarning ozod etilishiga umid qilish xomxayoldir". Afsus, bu g'oyalar ta'sirida million-million g'arblik ayollar oila qurish va bola tug'ishdan voz kechmoqda, oilaning barcha dinlarda qoralangan noan'anaviy shakllari paydo bo'lmoqda. Tadqiqotlarga ko'ra, 1970 yildan hozirgi vaqtgacha nikohsiz yashayotganlar soni 523 mingdan 6,5 milliongacha, ya'ni 100 foizga oshgani, faqat to'rt xonadondan bittasida to'liq oila istiqomat qilayotgani, bir jinslilar "nikohi" ko'payib borayotgani, yakka o'zi yashayotgan amerikaliklar mamlakat aholisining 26 foizini tashkil etayotgani

fikrimizni tasdiqlaydi. G'arb mamlakatlarida "erkinlik" martabasining berilishi jamiyatni ham bora-bora izdan chiqardi, ya'ni oila-nikoh munosabatlarining inqirozi g'arbona turmush tarzining eski qadriyatlari sanalgan fidoyilik, mehribonlik, sadoqat, imon-e'tiqod kabi fazilatlarning shaxsiy manfaatlar qondirilishini yoqlovchi qarashlar quyidagicha ko'rinish oladi:

Bir jinslilarning nikohlanishiga qonun doirasida yo'l ochib qo'yilgani.

Oila qurmay, yolg'iz yashashga intilish kuchliligi.

Xotin erni yoqtirmay qolgani uchun uni tashlab ketishi.

Barchamiz bilamizki, Sharq madaniyatida oila muqaddasligi qadim-qadimdan alohida e'tiborga olingan mezon hisoblangan. Dunyodagi tendensiyalarning rivojlanishi natijasida oila munosabatlarining ba'zi bir tamoyillari jiddiy zarar ko'rmoqda. Xususan globallashuv va manfaatlar to'qnashuvi asrida yashar ekanmiz, davlat qolaversa, millat ertasi uning kelajagi uchun kurashmog'imiz darkor. Zero, Prezidentimiz "Yo'ldan adashgan bolani darrov dushmanga chiqarmasdan, uni o'zimizning farzandimiz, deb bilishimiz kerak. Unga butun qalbimiz, yuragimiz bilan achinayotganimizni shu bola bilsin. Zora, shunda ularning ham qalb ko'zi ochilsa, to'g'ri yo'lga qadam qo'ysa... Bir bolaning yo'ldan adashishi-bu nafaqat bir oila, balki butun jamiyat boshiga tushgan kulfat. Bundan, avvalo, shu bolaning ota-onasi, aka-ukalari, yaqinlari jabr ko'radi. Bunday paytda ularga yordam berish kerak. Biz esa, afsuski, ulardan o'zimizni olib qochamiz. To'yga chaqirmaymiz, marosimga chaqirmaymiz, u falonchining akasi yoki o'g'li, deb ularning nafratini battar avj oldiramiz, aybsiz odamlarni ashaddiy dushman qilamiz. Natijada nima bo'ladi? Kulfat kamayish o'rniga ko'payadi. Boshqa oilalar hayotiga ham kirib boradi. Bugun shu masalani ko'ndalang qo'yadigan vaqt keldi," deb bejizga ta'kidlamaganlar. Darhaqiqat, oilada boshlangan oddiy kelishmovchiliklar, vaqt o'tishi bilan katta bir muammoga aylanishi va oilalarning buzilishiga sabab bo'lishi mumkin.

Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusufning "Baxtli oila" asarida jamiyatdagi va oilalarimizdagi muammolarning o'rganib,

yoshlarimizga katta hayotiy tajriba yetishmasligini aytib o'tadi. Qolaversa, butun jamiyatning dahlsizligi aynan oilaning jipsligiga bog'liq. Demak, jamiyatdagi oilalar mustahkam emas ekan, bu jamiyat harbiy qudrati va boyligidan qat'i nazar, halokatga mahkumdur. Oila poklikka va soflikka, ikki tomonlama muhabbatga, sadoqat va vafodorlikka asoslanishi kerak. Bu farzandlar tarbiyasi uchun muhim omil hisoblanadi.

Maxdumi A'zam "Asror un-nikox" risolasida oila qurishning farzligi haqida quyidagi fikrlarini takidlab o'tadi: bu sirlardan ayrimlari shudirki, Hazrati Haq subhonahu ta'olo dunyoni yaratdi, toki dunyo ma'mur (obod) bo'lsin. Shu sababdan Hazrat Odam alayhissalomni yaratdi. Faqatgina Odam alayhissalomning o'zi bilan dunyo obod bo'lmasligini inobatga olib, Hazrati Havvoni ham yaratdi va unga juft etdi, ularni xalqning kasrati va ko'payishi uchun yubordi hamda muqaddas oyat bilan nikohga amru tahrir (hirsli) etdi.

Islom dinida nikoh qurish kishining jinsiy quvvati, erkaklik mas'uliyatini ado eta olishiga ko'ra besh xil bo'ladi:

1. Farz. Mahrga, ayol nafaqasiga yetarli moli bor, xotinga zulm qilmaydigan, uylanmasa, zinoga ketishi aniq, faqat uylanish bilan zinodan saqlana oladigan kishilar uchun uylanish farzdir. Bunday erkaklar uylanmay yursalar, qattiq gunohkor bo'ladilar.

2. Vojib. Mahrga, ayol nafaqasiga yetarli moli bor, uylansa, xotinini boqa oladigan, unga zulm qilmaydigan, uylanmasa, zinoga ketish xavfi bor kishilar uchun uylanish vojibdir. Bunday kishilar ham uylanmasalar, gunohkor bo'ladilar.

3. Sunnat. Mahrga, ayol nafaqasiga yetarli moli bor, xotinini boqishga qodir, unga zulm qilmaydigan, jinsiy munosabatga layoqatli, uylanmasa ham o'zini zinodan saqlay oladigan kishilar uchun uylanish sunnatdir. Bunday kishilar uylansalar, savobga erishadilar, uylanmasalar, gunohkor bo'lmaydilar.

4. Harom. Mahrga, ayol nafaqasiga qurbi yetmaydigan, uylansa, xotinini boqa olmaydigan, unga zulm qilishi, jinsiy layoqatsizligi aniq kishilar uchun uylanish harom. Bunday kishilarning uylanishi joiz emas.

Agar jinsiy aloqaga qodir bo'lsa-yu, biroq yetarli mablag'i bo'lmasa, uylanishga imkon topgunicha ro'za tutadi. Chunki ro'za insonni nojoiz ishlardan saqlaydi.

5.Makruh. Uylansa, ayolini kerakli narsalar bilan ta'minlay olmaslik, jinsiy aloqaga yaramaslik ehtimoli ko'proq kishilar uchun uylanish makruhdur.

Mahdumi A'zam "Asror un-nikoh" asarida oilada er xotin o'rtasidagi munosabatga oid quyidagi fikrni beradi: "Bilgil, ey sadoqatli o'quvchi, banda bu amrning davom etish vaqtini kutmog'i lozim, toki ular o'rtasida adolat o'rnatilsin, agarda u adolat qilishdan qo'rqsa, ulardan birini ixtisor qilishi (qisqartirishi) zarur".

Sharq mamlakatlarida: "Erlar ayollar uchun birinchi bo'lishni, ayollar esa erkaklar uchun so'nggisi bo'lishni orzu qiladi", degan gap bor. Buning ma'nosi bunday: er uylanmoqchi bo'lgan qizning avval boshqa erkak bilan bo'lmaganini orzu qiladi. Xotin esa, "Erim mengacha yurgan bo'lsa yurgandir, endi yurmasin", deb orzu qilishidir. Bu tushuncha turli madaniyatlarda har xil qabul qilinadi.

Payg'ambarimiz sollallohu alayhi va sallam: "Ayolni to'rt narsa – mol-mulki, nasl-nasabi, go'zalligi, din-diyonati uchun nikohlab oladilar. Sen diyonatlisini tanla, baraka topkur!", deganlar. Xojagi Ahmad Kosoniy fikricha, agar adolat o'rnatish qo'lidan kelmasa va boshqasini tanlasa, qarshi amal qilgan bo'ladi va o'zini o'z qo'li bilan ulkan halokat girdobiga solgan bo'ladi.

Mazkur sifatlar erkaklarga ham xos. Zero, qiz ham yigitning kelishganligi, boyligi, obro'si, nasabiga aldanib qolmay, diyonatli yigitni tanlashi kerak. Diyonatli, solih yigit juft bo'lish uchun eng muhim sifatlarga ega sanaladi. Diyonatli yigit xotinini har tomonlama himoya qiladi, u bilan totuv yashaydi, uncha-muncha injiqliklarini ko'taradi. Eng muhimi, uni yaxshi ko'rsa, e'zozlaydi. Bordi-yu yomon ko'rsa, zulm qilmaydi. Agar ayol birga yashashni istamasa, uni qiynab ushlab turmaydi, yo'lini ochib qo'yadi.

Xojagiy Ahmad Kosoniyni fikricha, agar ayollarning ulug'vorligidan zarracha senga ma'lum bo'lgan bo'lsa, ularga aslo haqorat ko'zi bilan boqmaysan, zero aytishgan:

Guft Payg'ambar, ki: - Zan bar oqilon,

G'olib oyad saxt bar sohibdilon.

Piri tu Haq ast, on ma'shuq nest,

Xoliq astu go'yo maxluq nest.

Mazmuni:

Dedi Payg'ambar: - Oqillarga ayol,

Ustun kelar qattiqdir pokdillarga.

Sening piring Haq erur, ma'shuq emas,

Xoliqdir u go'yo maxluq emas.

Shu jihatdan Hazrat Rasul s.a.v. buyurgan ekan: "Xayr kum xayru kum la havla va ano xayru kum liahli". Ya'ni: "Sizlarning eng yaxshilaring uldirkim, o'z oilasiga azizroqdir. Va men o'z oilamga hammadan azizroqman". Imom G'azzoliy "Nikoh odobi" asarida juft tanlashda quyidagi jihatlarga ahamiyat berish lozimligini ta'kidlagan: Bo'lg'usi kelinning din-diyonatli bo'lishi muhim ahamiyatga ega. Zero, haqiqiy soliha, diyonatli ayolda keyinchalik boshqa ibratli, yaxshi jihatlari ham jamuljam bo'ladi. Yaxshi axloqli bo'lishi ham muhim. Zero, mahmadona, shallaqlari, qanoatsiz, buzulgan ayoldan solih farzand dunyoga kelishi dargumon. Shu bois bo'lajak kuyovlarga minnatni xush ko'radigan, shahvatparast, molparast, besabr, ko'cha uchungina bezanadigan xulqi yomon qizlar bilan oila qurmaslik tavsiya etiladi.

Kelinning go'zal, xushro'y bo'lishi ham zaruriy shartlardan sanaladi. Chunki muhabbatni alangalatuvchi omillardan biri chehra go'zalligidir. Ko'rimsiz ayol chehrasi ko'ngilni tezda zarda qilishi mumkin. Shu bilan birga, go'zallik diyonat, xushxulqlikdan ayro bo'lmasligi lozim. Diyonatsiz, badxulq ayolning chehra go'zalligi buzulganlikka yetaklashi xavfi bor.

Ayolning nasl-nasabli bo'lishi ham muhim o'rin tutadi. O'zbekchilikda yetti ajdod surishtirilishi bejiz emas. Zotan, tag-tug'li, zoti asl, diyonatli qizlarga kelajakda iffatli, hayoli musulima ayol bo'lib,

solih, sog'lom farzandlarni tarbiyalashga qodir bo'ladi. Bu o'rinda nasliy kasalliklarni surishtirish ham zarur.

Juftlikka tanlangan ayol yaqin qarindosh bo'lmagani ma'qul. Chunki shahvat quvvati ham ehtirosli nazar, erkalashga uzviy bog'liq. Zamonaviy tibbiyot ilmi ehtiroslar jo'shqinligi ayolning notanishligiga bog'liq ekanini e'tirof etmoqda. Aniqlanishicha, yaqin qarindoshlardan qurilgan oilalardagi erkaklarda "ruhiy mijoz sustligi" dardi ancha ko'p uchrar ekan.

Hozirda ko'p odamlar kuyov va qiz tanlashda oqibatini o'ylamay ish qilishmoqda. Ular imon - e'tiqodi, odob-axloqidan ko'ra otasining mansabiga, boyligiga uchib farzandlari baxtiga zomin bo'lishmoqda. O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksining 57-moddasida (Qarindoshlik) ko'ra, bir umumiy uchinchi shaxsdan (ajdoddan) kelib chiqqan shaxslar qarindoshlar hisoblanadi. Ikki shaxs o'rtasidagi to'g'ri shajara bo'yicha qarindoshlikning yaqinligi qarindoshlik darajasi, ya'ni tug'ilish soni bilan belgilanadi. Bolalar ota-onasiga nisbatan to'g'ri shajaradagi birinchi, nevara bobosiga, buvisiga nisbatan-ikkinchi, evara katta bobosiga, katta buvisiga nisbatan-uchinchi darajadagi qarindosh hisoblanadi va ular o'rtasida nikoh ta'qiqlanadi, deb belgilangan.

Xojagiy Ahmad Kosoniy oilada erkakning huquqi haqida alohida to'xtalib o'tadi. "Va yohud ko'p ibodat qilishning asosi bo'la oladi, zero jamiyat ibodatxonasi ogohlik siri va shariat taqozosida bo'lsa er deyishgan. Ya'ni, er o'z xotiniga har qanday harakat qilsa, buning hammasi ibodatdir. Masalan, biror kishi o'ynash uchun o'z xotining qo'lini ushlaydi, qanchalar savob deyishgan va yo unga qarasa xuddi shunday va savob yuzasidan u Ka'ba uyining ustunini o'pgan hisoblanadi. Va agar quchoqlasa Ka'ba uyini quchoqlagandek bo'ladi, chunki so'zlari bir – biri bilan kelishadi, ikkalalari ham kechiriladilar. Agar birga cho'milishsa har bir qatra suv miqdorida ularning qilgan ishlari daftariga savob yoziladi. Ko'p vaqt shunday bo'lsa ularning bu ishdan maqsadi ibodatning ko'pligi bo'ladi, chunki ularning hamma ibodatda katta g'amxo'rliklari bor, xalqning qarashlari nuqsonlidir, shu jihatdan bu oliy toifani ta'na qiladilar va o'zlariga qiyoslaydilar.

Sharq mutafakkirlaridan Abu Rayhon Beruniy “Minerologiya” asarida oiladagi tinchlik- totuvlik, baxtiyorlik ko‘prok ayollar zimmasiga tushishini quyidagicha ta’kidlaydi: “Ey qizim! Sen o‘rgangan uyingdan ketib, notanish xonadonga tushmoqdasan. Sen bo‘lajak kuyovingning xamma xislatlarini bilmaysan. Sen yer bo‘l, u esa osmon bo‘ladi. Demak, sen u bilan shunday yo‘l tutki, uning oldida yer kabi kamtar bo‘lsang, u osmon kabi oliyjanob bo‘ladi. Osmon shifobaxsh yomg‘iri bilan yerni ko‘kartirgani kabi u xam o‘z mexru shafqati bilan seni xushnud etadi. Yana sen unga kanizak bo‘lsang, u senga xizmatchi buladi. Ering sendan faqat yumshoq va shirin so‘zlargina eshitsin, yaramaydigan yoki eski libosda yoki yuzlaringga oro berilmagan va sochlaring tartibga solinmagan holda uning oldida o‘tirma.

Er-xotin o‘rtasidagi o‘zaro huquq va mas’uliyatlarni yoritishdan oldin ijtimoiy oshkor haqiqatni bayon etish lozim. Bu, Alloh taolo erkaklarni ayollarga nisbatan ko‘targan darajadir. Baqara surasining 228-oyatida shunday deyilgan: “Ayollar zimmalaridagi mas’uliyatlariga teng, inkor etilmas huquqqa egalar. Erkaklarning ayollarga nisbatan darajasi bor”.

Bu daraja boshqarish, yo‘naltirish martabasidir. Boshqarish huquqi erkaklarga berilgan. Niso surasining 34-oyati mazmuni bunday: “Erkaklar ayollarga homiydir. Buning boisi Alloh taolo erkaklarni ayollardan fazilatli qilgani, erkaklar mollaridan nafaqa berishlaridir”.

Erkak ayoldan aqlan, jisman, idrokan kuchlidir. Bunga shubha yo‘q. Erkaklarning ayollardan ortiqcha fazilati hech bir aqlli insonga maxfiy emas.

Mahdumi A’zam “Asror un - nikoh” asarida Payg‘ambarimizning: “Agar men bir kishini ikkinchi kishiga sajda qilishga buyurganimda, urning xotin zimmasida haqqi ko‘p bo‘lganidan, xotinni eriga sajda qilishga buyurardim,” fikrlarini keltirgan. “Erkaklar ayollarga homiydir”. Bu homiylik ayollarga ta’lim-tarbiya berish, ularni moliyaviy ta’minlash, himoyaga olish, g‘amxo‘rlik qilish bilan bo‘ladi, deb ta’kid etadi mutasavvif.

Ayol eriga itoat etishi, uning topshiriqlarini – Allohning amriga zid bo‘lmasa – bajarishi lozim. Ammo er topshiriqlari Alloh amrlariga zid bo‘lsa, uni bajarmaydi. Zero, Xoliqqa gunohkor bo‘lgan holda maxluqqa itoat etilmaydi. Lekin erkaklarning ayollardan afzalligini, ba’zi johillar o‘ylaganidek, er ayol ustidan mutlaq hokim, unga istagan narsasini yuklaydi, xohlaganini buyuradi, ayolning yo‘q, deyishga, erining buyrug‘iga qarshi chiqishga haqqi yo‘q, chunki u xato qilsa ham, zolim, qo‘pol bo‘lsa ham, erdir, deb tushunish to‘g‘ri emas.

Xojagiy Ahmad Kosoniyning “Ganjnoma” (Boylik haqida) risolasida odamzod aslida pok yaratilganligi haqida quyidagi fikr berilgan: “Ey tolibi sodiq, bilgilkim bizning Hazrati Payg‘ambarimiz s.a.v. shunday buyuradilar: “Kull mavlud ya’ud ‘alo al - fitrata al - asliyati abvoh ya’uddkna va yunsarona va yamjassona”, ya’ni: Aslida Odam farzandlari toza va pokizadirlar, xuddi oppoq karbosdek, chunki unda hech qanday rang yo‘q. Undan keyin ularning ota – onalari har qaysi din va millatda bo‘lmasinlar shu rangni yaratadilar va rang har xil odamlardan iboratdur. Ya’ni, agar farzandning ota–onasi musulmon bo‘lsa u musulmondir va agar nasroniy (xristian) bo‘lsa, u nasroniydir, agar juhud bo‘lsa u juhuddir. Bu hamma ziddiyatlar Xudo xalqining orasiga shu yerdan boshlandi. Qachon bu ranglar oradan ketsa hamma kelishadi va boshqa hech kim hech kishi bilan urishmaydi.

Chun ba berangi rasi k-on doshti,

Muso bo Fir’avn dorand oshti.

Mazmuni:

Rangsizlikka yetsang tutasan uni,

Muso Fir’avn ila yarashgan kuni.

Alloh taolo o‘zining benihoya hikmati bilan bandalarini poklanishga chaqirgan ekan, bu poklikka har qanday zamonda, har qanday makonda rioya qilish lozim va lobuddir. Badanni pok tutish ham, uyni toza tutish ham, tabiatni, atrof-muhitni toza saqlash ham poklik bo‘lganidek, yolg‘on, hasad, g‘iybat kabi ma’naviy illatlarni, o‘g‘rilik, riboxo‘rlilik, poraxo‘rlilik, ichkilibozlik, giyohvandlik, odam savdosi, qotillik, fitna-fasod kabi gunohlarni tark qilish ham poklikdir.

Ahvol aksincha bo'lsa, buning oqibati qanchalik og'ir bo'lishi barchaga ma'lum. Zamonaviy ilm-fan rivoji tufayli ma'lum bo'ldiki, kasalliklarning deyarli barchasi nopoklik tufayli tarqalar ekan. Yomon niyatli odam esa axiyr o'zining boshini yer ekan. Ishlab chiqarish va tabiiy resruslardan foydalanish miqdorining oshib borishi, atrof-muhitni ifloslanishi va turli xil kasalliklarni keltirib chiqardi. Yevropa Bubon o'lati yoki qora o'lim bilan XIV-asrda to'qnash kelgan. Kasallikning asosiy belgilari – bu intoksikatsiya, isitma, o'pkaning zararlanishi, shuningdek limfa tizimining shikastlanishi. Limfa tugunlarining yallig'lanishi tufayli “bubonlar” paydo bo'lgan. Vaboning asosiy manbai kalamushlar bo'lib, uni kemiruvchilarda yashaydigan burgalar tarqatishgan. Aynan shu davrda o'lat shifokori paydo bo'ldi, hozirda u art-madaniyatning bir qismiga aylangan. O'sha paytlar faqat ugina odamlarni davolay olishiga, hech bo'lmaganda azoblarini yengillashtirishiga ishonishgan. XIX asrgacha bu kasallikning tarqalishi faqat Hindistonda qayd etilgan. Kasallik issiq havo, suv ifloslanishi va daryolar atrofida odamlar to'planishi tufayli tarqalgan. 1817 yildan 1961 yilgacha yettita vabo pandemiyasi bo'lgan. Kasallik Yaponiya, Suriya, Saudiya Arabistoni, Turkiya, Misr va Rossiyadan Yevropaga o'tgan. 1961 yilda vabo Afrika va Amerikaga yetib boradi. Holatlar G'arbiy, Janubiy va Markaziy Afrika, Gaitida aniqlangan. Vabodan 40 millionga yaqin odam vafot etgan. Kasallik o'tkir ovqat hazm qilish buzilishi, kuchli suvsizlanish, mushaklar tonusining bo'shashishi va yo'qolishi, mushaklar tirishishi bilan ifodalanadi. Agar davolanmasa, bir necha soatdan keyin o'lim holati kuzatiladi. Kasallik chekka aholi punktlarida sanitariya sharoitlari yomonligi tufayli yuzaga keladi. JSST ma'lumotlariga ko'ra, har yili 21 dan 143 minggacha odam vabodan vafot etadi.

Xojagi Ahmad Kosoniy fikricha, “Sen aslida pok ekanligingni bilgan payting bu hamma gunoh va nopoklik senga bu yerdan paydo bo'lgan hamda sening haqiqiy mahubbdan uzoqligingga sabab senda paydo bo'lgan sifatlardir, uning chora va tayyorgarligini qilish lozim.

Chorai in chist? Dar xur omadan,

Az vujudi xesh berun omadan.

Mazmuni:

Buning chorasi ne? Munosib bo‘lish,
O‘z vujudidan tashqari chiqish.

Bugungi kunda asr vabosi deb nomlangan dahshatli kasallik – OITS ma’naviy nopoklikdan kelib chiqani fikrimizning yorqin dalilidir. Aslida bunday kasallik paydo bo‘lishining o‘zi inson zoti uchun sharmandalikdir. Chunki, koinotga parvoz qilayotgan, simsiz aloqani kashf qilib, butun dunyoni ulkan axborot omboriga, muloqot maydoniga aylantirayotgan inson o‘zining tiyiqsiz nafsini jilovlay olmay, o‘zining asliyatiga zid bo‘lgan razolat botqog‘iga botib, oqibatda ota-bobolarining yetti uxlab tushiga kirmagan bedavo dardga chalinib o‘tiribdi. Vaholanki, Payg‘ambarimiz ma’naviy poklikning hayo, ibo, iffat kabi ko‘rinishlaridan uzoqlashishning ana shunday oqibatlarga olib kelishi haqida XIV asr muqaddam ogohlantirgan edilar.

Xulosa qilib aytish mumkinki,

“Nikoh” er-xotin o‘rtasini bog‘lovchi bitim bo‘lib, ikki inson o‘rtasini mehr-muhabbat rishtasi bilan bog‘lovchi, zurriyot qoldirishga hamda, buzuqlikdan saqlash yo‘lidir;

Xojagiy Ahmad Kosoniy fikricha, oila qurish uchun har bir kishi albatta o‘z vaqtini kutmog‘i, ya’ni voyaga yetmagan bo‘lsa, nikoh yoshiga to‘lishi yoki biron kasallikka uchragan bo‘lsa davolanib, keyin nikohga kirish kerakligini ta’kidlaydi. Oila muqaddas maskan bo‘lib, undan kutilgan natija naslni davom ettirish va sog‘lom avlodni vujudga keltirish vazifasi yuklatilgandir;

Oilaviy munosabatlarni tartibga solishda er va xotinning shaxsiy hamda mulkiy huquqlari tengligi, ichki oilaviy masalalarning o‘zaro kelishuv yo‘li bilan hal qilinishi, oilada bolalar tarbiyasi, ularning farovon hayot kechirishi va kamoloti haqida g‘amxo‘rlik qilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Prezident Sh.M.Mirziyoyev farzandlar tarbiyasi va ularning barkamol avlod bo‘lib yetishishida odobxloqning o‘rni katta ekanini ta’kidlab: “Yoshlarimizga bugunning o‘zida alohida e’tibor qaratishimiz lozim. Ular nafaqat ishonchimiz va kelajagimiz, yoshlar–bugungi va

ertangi kunimizning hal qiluvchi kuchidir. Ya'ni ertangi kun kutganimizdek bo'lishi uchun bugunning o'zida yoshlar tarbiyasiga jiddiy e'tibor qaratishimiz zarur", deganlar.

Darhaqiqat, oila, mahalla, maktab bolalar tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etadi. Farzandlarimizni chiroyli odobaxloq, yaxshi ta'limtarbiyali insonlar qilib voyaga yetkazish davlat miqyosidagi dolzarb masala ekanini har birimiz yaxshi tushunamiz.

Umumbashariy taraqqiyot rivojiga va milliy tarixchiligimizga unutilmas hissa qo'shgan olimu fuzalolarning, oila, farzand va uning tarbiyasi haqida qoldirgan merosi, falsafiy qarashlarini har tomonlama o'rganmoq darkor. Shu bois xalqimizning asrab-avaylab, rivojlantirib kelgan qadriyatlarini tiklash va yangi jamiyat qurishga tadbiq etish hayotiy zaruriyatga aylanib bormoqda. "Tarix millatning haqiqiy tarbiyachisiga aylanib bormoqda. Buyuk ajdodlarimizning ishlari va jasoratlari tarixiy xotiramizni jonlantirib, ya'ni fuqarolik ongini shakllantirmoqda, axloqiy tarbiya va ibrat manbaiga aylantirmoqda".

Shayxul rais Abu Ali ibn Sino bola tarbiyasi va tarbiya usullari haqida qimmatli fikrlarini bildirgan. Bolani tarbiyalash ota-onaning asosiy maqsadi va vazifasidir. O'z kamchiliklarini tuzatishga qodir bo'lgan ota-ona tarbiyachi bo'lishi mumkin.

Axloqiy tarbiyada eng muhim vositalar bolaning nafsoniyatiga, g'ururiga tegmagan holda, yakkama-yakka suhbatga bo'lish unga nasihat qilishdir. Ibn Sino bolada axloqiy xususiyatlarni mehnat, jismoniy, aqliy tarbiya bilan uzviy birlikda shakllantirishni, uni inson qilib kamol toptirishda asosiy omil deb biladi.

Jaloliddin Davoniy ham ota-onaning bolani tarbiyalashdagi ahamiyatiga keng to'xtalgan. Uning fikricha, farzand tarbiyasida ota ham, ona ham teng huquqli, teng ishtirok etishi bolaning yaxshi xulq-odob qoidalarini muayyan bir kasbni egallashiga ko'maklashishi ilm-fan va kasb-hunar egallashining moddiy asosi bo'lmish oziq-ovqat, kiyim-kechak, kerakli buyum va jihozlarni yetkazib berish uchun jozibalik ko'rsatishi kerak.

Islom dini ta'limotida farzand Alloh taolo insonga bergan eng ulug' ne'matlardan bo'lishi barobarida, u omonat hamdir. Bu buyuk ne'matga sazovor bo'lgan otaonalar uning qadriga yetishlari, shukrlar aytib, farzand oldidagi otaonalik burchlarini puxta ado etishlari, ya'ni unga chiroyli ism qo'yishlari, yaxshi ta'limtarbiya berishlari va oxiroqibatda Alloh roziligini topadigan, millati, Vatani, otaonasiga munosib o'g'ilqiz, tengdoshlari hurmati va muhabbatini qozongan yetuk bir inson bo'lishi borasidagi mas'uliyatli vazifalarini chin ixlos va sadoqat bilan ado etishlari lozim bo'ladi.

O'zbek xalqi tarixida millatning tarbiyasiga ulkan hissa qo'shgan xojagon – naqshbandiya ta'limotining piri Xojagiy Ahmad Kosoniy odob-axloq, oila, ota-onalar bilan farzandlarning o'zaro munosabatlarini o'zining xos uslubi bilan o'rgangan.

Mutasavvif axloqqa oid asarlarining tasnifi shuni ko'rsatadiki, u axloqqa umumiy ta'rif berish bilan birga uning ko'rinishlari bo'lgan oila, nikoh, ota-onalar bilan farzandlarning o'zaro munosabatlarini ham tahlil etgan. Xojagiy Ahmad Kosoniyning farzand tarbiyasini tizimli o'rgangan va shu masalaga oid qarashlarini eng mukammal tasvirlagan asarlaridan biri "Sharhi al-valadu sirru abiyhi ("O'g'il otasining siridir") hadisining sharhidir.

Risola Muhammad s.a.v. ning "Ammo ba'd, nabiyy alayhissalom aytdilar: "Farzand otasining siridir", degan hadislari bilan boshlanadi.

Mutasavvif mazkur hadisni quyidagicha tahlil qilgan: Nega mazkur hadis "(Alloh) o'likdan tirikni chiqarur va tirikdan o'likni chiqarur" oyatining hukmiga xilof kelmoqda? Ayrim holatlarda ba'zi bir anbiyo va avliyolarning farzandlari o'lik vujudga dunyoga kelsa, ayrim kofiru zindiq'larning farzandlari esa tirik vujudga dunyoga keladi. Butun olam uning vujudga kelganidan baxtiyor bo'lgan tirik inson – bu Muhammad rasulullohdir (U zotga Allohning salom va salovotlari bo'lsin). Butun olam uning vujudga kelganidan badnom bo'lgan tirikligida o'lik inson bu Nuh alayhissalomning o'g'lidir.

Maxdumi A'zam fikricha, bu "sir"dan murod – bu Iloh ruhi puflangan odamzodning haqiqati bo'lib, ruh puflanganiga hech bir ixtilof

yo'qdir. Haq subhanahu va ta'olo avvalo Odam qolipiga pufladiki, buni Alloh ta'oloning o'zi aytib: "Bas, uni tiklab, ichiga O'z (dargohimdagi) ruhimdan pufladim, dedi.

Bayt:

Sirri ruh az olami Amr astu bas,

"Nafaxtu fiyhi mir ruhi" nafas.

Mazmuni:

Ruhning siri Amr olamidandir, bas,

"Nafaxtu fiyhi mir ruhi"dan nafas.

Xojagiy Ahmad Kosoniy fikriga ko'ra, farzand otadan sarobiyat (nusxalanish) yo'li bilan zohir bo'ladi. "Farzand otasining siridir"ning haqiqati shudir. Shunga ko'ra, har qanday farzand shaksiz, sarobdir. Ahli zohirning nazdida zohiriy hukmga ko'ra sarob bu otalardan zohir bo'ladigan har qanday sifatlardan bir sifattir, ya'ni otadan tug'iladigan har qanday bola bu uning farzandidir. Botin unvoniga ko'ra farzand bir suvdirki, undan ham o'sha narsalar zohir bo'ladi. Agar uning xilofi zohir bo'lsa, unda bu farzand undan emas. Bunga ayrim anbiyolarning farzandlarini, jumladan, Nuh alayhissalomning farzandini aytish mumkin. Shundayki, hazrat Nuh alayhissalom to'qqiz yuz ellik yil o'z qavmini dinga da'vat qildi, biroq ozgina odamgina uning diniga kirdi. Bu qavmdan bisyor ranjlar yetganidan hazrat Nuh alayhissalom bu duoni qildilarki, Alloh ta'olo xabar qiladi: "Nuh aytdi: "Ey, Robbim! Yer yuzida kofirlardan birorta (tirik) yuruvchini qoldirmagin!". Yana "Ey, Robbim! Meni yolg'iz tashlab qo'yma, (Merosxo'r farzand ato et!) Sen (O'zing) vorislarning yaxshirog'idirsan".

Ya'ni, otadan tug'iladigan har qanday bola bu uning farzandidir. Otaonalar bolaning tabiati, xulqatvori, oiladagi muhitga qarab shakllanishini esdan chiqarmasliklari zarur. Ularning vazifasi xuddi tajribali tabibning bemorga nisbatan munosabatiga o'xshash bo'lishi kerak. Ma'lumki, solih farzandlar osmondan tushmaydi. Balki otaona nazoratida oila ichida tarbiyalanib, voyaga yetishadi. Bolalar yosh vaqtlarida ularning tarbiyasiga beparvo bo'lish, yomon kishilarga aralashib yurishlariga yo'l qo'yish zararli oqibatlarga olib keladi. Bola

qalbi har turli yozuv yozish mumkin bo'lgan bir oq qog'ozga o'xshaydi. Unga mumkin qadar yaxshi yozuvlar yozish kerak. Ular tarbiyasiga astoydil kirishish, yaxshi kishilar bo'lib yetishishlari uchun butun imkoniyatlarni ishga solish zarur, deb o'ylayman.

Ota-ona xizmatini qilib, ularni e'zozlagan farzand hech qachon kam bo'lmaydi. Dinimizda ota-ona va yoshi ulug' kishilarga hurmat-ehtirom ko'rsatishga, barakatli duolarini olishga buyurilgan. Afsuski, hayotimizda ota-ona haqqini tanimay, uni ado etishga loqayd qaraydigan farzandlar ham uchrab turadi. "Sharhi al-valadu sirru abiyhi" risola shunday farzandlarga ayni haq-huquqlarni va uni ado etish ulug' ajr-savoblarga muyassar etishini tanitadi. Shunday ekan, yoshi kattalarning ter to'kib, ro'zg'or tashvishi deb yurishini, qo'llaridan keladigan barcha yaxshiliklarni faqat farzandlariga atashini yaxshi bilishimiz, buning shukronasi uchun ularni ranjitmay, aytganlarini bajarishimiz, otamiz charchagan paytda va unga yordam kerak bo'lganida darhol ko'makka shoshilishimiz, farzandlik burchini o'tashga hamisha shay turishimiz lozim. Adolat mezonini ularning bu g'amxo'rlik va xizmatlarini munosib taqdirlashni taqozo etadi. Zero, Alloh taboraka va taolo marhamat qilib aytadi: "Ehson (ezgulik)ning mukofoti faqat ehson (ezgulik)dir".

Mutasavvif "Sharhi al-valadu sirru abiyhi" ("O'g'il otasining siridir" hadis sharhi) risolasida Haq subhanahu ta'olo hazrat Nuhning duosini ijobat qilib, unga "Qavming ustiga bir to'fon qilaman. O'zing va o'z ahling uchun bir kema yasaginki, u bilan sen va sening ahling to'fondan najot topasizlar", deya ishorat qildi. Hazrat Nuh o'zining oilasi va o'ziga iymon keltirganlar bilan u kemaga chiqdilar. Faqat uning farzandlaridan bittasi yomonlarga qo'shilganidan, o'z otasining millati va dinidan chiqqanligidan kemaga chiqmadi. Hazrat Nuh harchand mubolag'alar qilib, yalinib-yolvorsa ham, hujjatlar keltirsa ham baribir kirmadi. To'fon voqe' bo'lib, kofir qavm va o'sha farzandni ham halok qildi.

Bayt:

Pisari Nuh bo badon binishast,
Xonadoni nubbuvatash gum shud.

Tarjimasi:

Nuhning o'g'li yomonlar birla o'tirib-turgach,
Nubuvvat, ya'ni payg'ambarlikning xonadoni ahlidan
hisoblanmadi.

Shundan so'ng hazrat Nuh munojot qildilarki, "Ey, Rabbul olamiyn, Sening o'zing "Sen va sening ahling to'fondan najot topadi", degan eding, farzandim halok bo'ldiku?!". "(Alloh) dedi Ey, Nuh! U sening ahlingdan emas!", ya'ni u sening ahling emas edi, agar ahlingdan bo'lsa edi, barcha sifatlarda sen kabi bo'lar edi.

Shu joydan ma'lum bo'ladiki, botin ahlining yo'li bilan qaraganda farzand barcha sifatlarda otasining sifatlari bilan sifatlanmagunicha "otasining siri" bo'lib qoladi.

Maxdumi A'zam risolasida aytgan sifatlardan murod marziy (ya'ni, Alloh rozi) bo'lgan umumiy sifatlardirki, bu sifatlari anbiyoyu avliyolarda bo'ladi. G'ayri marziy (ya'ni Alloh rozi bo'lmagan) sifatlari bu fosiqlarning va kofirlarning sifatlari. Marziy sifatlari nubuvvat, valoyat, zuhd va taqvo kabi nek sifatlari bo'lib, ular anbiyo va avliyolarda bo'ladi.

Nosog'lom muhitda tarbiyalanayotgan boladan "ma'naviy kasal" insonlar shakllanadi. Bugungi g'oyat tahlikali, ham iqtisodiy, ham ma'naviy inqirozlar kuchayib borayotgan, yoshlar ongini yolg'on va soxta axborot xurujlari daxl qilayotgan, ularning qalbiga din niqobi ostidagi zararli ta'sirlar ortib borayotgan xatarli zamonda barchamizdan uyg'oqlik, xushyorlik talab qilinadi. Farzand tarbiyalayotgan ota-ona har bir harakati, yurish turishi, muomalasi, boshqalar bilan o'zaro munosabatida oliyjanob fazilatlarini namoyon eta bilishi kerak. Chunki bola tabiatan nihoyatda taqlidchan va kuzatuvchan bo'ladi. Shuning uchun uning atrofdagilari o'z odatlari bilan ba'zan o'zlari sezmagan holda ularga ta'sir qiladilar. Oiladagi qo'pol munosabatlar, ko'p yolg'on gapirish, yoqimsiz xatti-harakat bola tarbiyasiga salbiy ta'sir qiladigan nosog'lom muhitni keltirib chiqaradi. Farzand tarbiyasida ota-onaning muomalasi muhim o'rin tutadi. Bola ota-ona tomonidan qo'pol, dag'al so'zlar eshitib, kaltak yeb katta bo'lsa, bu uning tabiatiga salbiy ta'sir

qiladi. Bu esa o'z navbatida oiladagi nosog'lom muhitda tarbiyalanayotgan boladan "ma'naviy kasal" insonlar shakllanadi. Ular esa jamiyat ma'naviyatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Oilada ota-onalar "ommaviy madaniyat" ta'siriga berilib ketishi oqibatida farzandlarning tarbiyasiga ham salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Albatta bola tarbiyasi o'ta murakkab va ma'suliyatlidir. Bu har bir ota-onadan o'z ustida muntazam ishlashni, bolalar tarbiyasiga oid barcha ma'lumotlardan xabardor bo'lib borishni talab etadi. Farzand tarbiyasi bu shunchaki tajriba, oddiy ko'rsatma va bilimlar jamlanmasi emas, balki o'z ichiga diniy-axloqiy bilimlar, tibbiyot, etika, psixologiya, pedagogika kabi sohalariga oid bilimlarni ham qamrab oladigan murakkab jarayondir. Bugungi kunda oilaviy tarbiyaning qiyinlashuvi shundaki, birinchidan, jamiyat taraqqiy etib borgan sari har tomonlama yetuk insonni shakllantirish talablari ortib boraveradi. Bu esa oilada bolaga estetik, jinsiy tarbiya, axloqiy tarbiya berish sifati va ko'lamini oshirish talabini qo'yadi.

Payg'ambarimiz: "Birortangiz o'z farzandlaringizni tartib-intizomga o'rgatsa, bu har kuni sadaqa bergandan yaxshiroqdir", deya marhamat qilganlar. Bolalarni intizomga o'rgatish oila mustahkamligiga asos bo'ladi. Islom shu ma'noda ota-onalarni o'z farzandlariga sog'lom tarbiya berishga rag'batlantiradi. Hadisi Sharifda "Farzandlaringizni hurmat qiling va ularni yaxshi xulq bilan xulqlantiring,"- deb ta'kidlangan.

"Tanbihi-l-ulamo" risolasida Maxdumi A'zam odam bolalari aslida pok-pokiza bo'lganlar, deyiladi. Ularda hech ham zang va g'ubor (ular qalbida) bo'lmagan. Rasululloh sallollohu alayhi vasallam so'zi kabidir: "Har bir tug'ilgan bola asliy fitratda (fitriy iymonda) tug'ilur. Lekin uning ota-onasi uni yahudiy qiladi, majusiy qiladi va (yoki) nasroniy qiladi". Ya'ni, odam farzandlaridan bo'lgan har bir bola xuddi hech qanday rangi yo'q oppoq kiygizga o'xshash aslida pok va pokizadir. Lekin otalar va onalar vositasida (unda) ranglar paydo qilinadi. Bu har xil dinlardir. Agar ota nasroniy bo'lsa, ular ham nasroniy bo'lurlar.

Nasablardan yuzaga keladigan xo'jazodalik, sayyidzodalik va kasblardan yuzaga keladigan mullolik, kotiblik, dehqonlik ismlari bor.

Bunga o'xshash misol va sifatlarning hammasi borliq vujudi bo'lib qolgan, ularning izzatiga, ta'zimiga sabab bo'lib qolgan. Ana shular sababli ular boshqalarga nisbatan takabburlik va tafazzullik (afzallik) qiladilar.

Fanda shajara, silsila, nasabnoma kabi talaffuzi turlicha, zohiriy mazmuni ham bir-biriga mutlaqo o'xshamaydigan so'zlar mavjud. Ammo kishilik jamiyatining tarixiy rivojlanishi jarayonida ular o'zaro yaqinlashib, mazmunida mushtaraklik xususiyatlari paydo bo'ldi. Bu uchala so'z ham arabiydir. Shajara-o'zbek tilida daraxt, silsila-zanjir ma'nolarini anglatadi. Nasabnoma esa arabiy va forsiy so'zning birikuvidan hosil bo'lgan. Ya'ni, nasab-nasliy kelib chiqishini ifodalasa, noma-bitik mazmunini bildiradi.

Ularning tarixiy rivojlanish jarayonidagi umumiy mazmuni - birorta sulola yo ijtimoiy hayotdagi biror maktabning muayyan davr oralig'idagi davomiyligini anglatishidir. Bu borada ularning ma'nosi o'zaro yaqin bo'lsa-da, ushbu mazmunni ifodalash darajasi turlichadir.

Shajara – asosan hukmdor, sayyidlar (Rasullulloh avlodlari) yo mashhur tarixiy shaxslarning nasliy kelib chiqishini ko'rsatadi. U ayrim hollarda alohida hujjat shaklida mavjud bo'lishi ham mumkin. Nasl – nasabning bu xilda ifoda etilishini allomalar daraxtga (shajaraga) o'xshatishgan.

Nasabnoma – shajara kabi ma'noni anglatga-da, u keyinchalik kitob tarzida berila boshlangan va ko'proq shajaralar to'plamiga o'xshab ketadi.

Demak, payg'ambarlar va valiylarning farzandlari o'z otalarining sifatlari bilan sifatlangan bo'ladilar. Ahli zohir bunga Payg'ambar (s.a.v.)ning "Har bir taqvodor va pokdomon mening oilamdandir," degan hadislarini dalil qilib keltiradilar.

Xojagiy Ahmad Kosoniy "Farzand otasining siridir" hadisida zohiriy va botiniy maqsad borligini ta'kidlaydi. Ya'ni, payg'ambarimiz s.a.v. bir kuni o'z as'hoablari bilan o'tirib, ilohiy ma'rifat va haqiqatlardan ularga so'zlab o'tirganlarida, ular majlisiga zohir ahlidan bo'lgan bir jamoat keldi. Ularga ishorat orqali: "Idishlaringiz og'zini berkitinglar",

dedilar, ya'ni sizlar zehnlaringiz iste'dodini ko'rsatmanglar, negaki, bu kelgan jamoat sizlarga aytilayotgan bu gaplarni tushunish qobiliyatiga ega emaslar, dedilar. Va majlisdagilar: "Idishlaringiz og'zini berkitinglar" deyilgandagi ma'noni tushundilar va zehnlari ko'zasining og'zini zaharli jonivorlar zahrini solmasinlar deya berkitdilar.

Hozirgi paytda dunyodagi mustamlakachi kuchlar ma'naviy bo'shliqdan foydalanib, yurtimiz yoshlari ongiga ma'naviyatimiz va axloqimizga butunlay yot bo'lgan eng xatarli illatlarni, "ommaviy madaniyat"ni singdirishi, agar oldi olinmasa, katta fitnalarga sabab bo'lishi aniq. Yoshlarni xudbin va loqayd kimsalarga aylantirish, axloqiy buzuvchilik va zo'ravonlikni targ'ib qilish, bir jinslilar nikohi, zino, giyohvandlik, buzuvchilik, nima qilib bo'lsa ham, qanday yo'l bilan bo'lsa ham faqat boylik orttirishga intilish, oilani tan olmaslik, ko'ngil istagan ishlarni qilish orqali "erkin bo'lish" kabi zararli illatlarni yoyishni asosiy maqsad qilib olgan bu jirkanch "madaniyat" jamiyat ma'naviy hayotini izdan chiqaradi, yoshlar axloqiga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Ma'rifatparvar olim Abdurauf Fitrat: "Kim badaxloq bolalarni tarbiya etsa, insoniyatga katta dushmanlik qilgan bo'ladi", degan edi.

Sa'diy Sheroziyning fikricha, oila, bolaning baxti, kelajagi uchun zamin yaratuvchidir. Oilada asosiy tayanch otadir. U ma'suliyatli tarbiyachidir. Ota o'z bolalarini tarbiyalashi, o'qitishi, hunarga o'rgatishi, jismonan chiniqtirishi kerak.

Bola qobiliyatli va kamqobiliyatli bo'lishi mumkin. Qobiliyat o'z-o'zidan rivojlanmaydi. Bolaning rivojlanishi uchun bolani tarbiyalash kerak, tarbiya bo'lmasa, boladagi qobiliyat so'nadi.

Mutasavvif "Tanbihu-l-ulamo" (Ulamolarni ogohlantirish) asarida hazrati Rumiyni quyidagi fikrlari keltirgan:

Hech kasro az hud angize nashud,
Hech kas az xeshtan chize nashud.
Donai anguru tuxmi xarbuza,
To bar dehqon naraft chize nashud.
To burun naorand ohanro zi sang,
Hech ohan xanjari teze nashud.

Hech halvoyi nashud ustodi kor,
Toki shogirdi shakarrezi nashud.
Nomi Mavlono nashud Sultoni ishq,
To g'ulomi Shamsi Tabriziy nashud.

Mazmuni: Hech kim o'zidan o'zi ulug' bo'lgan emas, hech kim o'zidan o'zi bir narsa bo'lgan emas. Uzum donasi bilan tarvuz tuxmi dehqonga yetmasidan turib bir narsa bo'lmagan. To toshdan, xarsanglardan temirni chiqarmaguncha, hech bir temir o'tkir xanjar bo'lgan emas. Hech bir ish ustasini shakarrez-shakar quyuvchiga shogird bo'lmasidan halvoyi (halvopaz usta) deyilmadi. Shams Tabriziyga shogird bo'lmaguncha, Mavlononing nomi Sultoni ishq bo'lmadi.

Ammo otaonaning vazifasi farzandni dunyoga keltirishdangina iborat, degan fikr to'g'ri emas. Ular farzandlarini aqlli, eshushli, jismonan sog'lom, diyonatli, e'tiqodli, jamiyat va millatga foydasi tegadigan insonlar qilib tarbiyalash haqida qayg'urishlari kerak.

Otalar oilani moddiy jihatdan ta'minlash maqsadida ko'pincha ko'chada bo'lib, farzand tarbiyasi bilan esa asosan onalar shug'ullanadilar. Shuning uchun farzand tarbiyasi faqat onaning vazifasidek tuyulib qolgan. Shariat ko'rsatmasiga ko'ra, farzandlar tarbiyasida otaona birdek mas'uldir. Payg'ambarimiz otaning farzandiga qiladigan moddiy ta'minotidan ma'naviy ta'minoti ustun turishini ta'kidlab shunday marhamat qilganlar: "Hech bir ota o'z farzandiga go'zal odobdan ham ortiqroq hadya bera olmaydi".

Ota-onalarga xarakterini hisobga olgan holda axloqiy tarbiyani bolaning yoshligidan boshlashni tavsiya etiladi, xarakter shakllangach, bolaga ta'sir etmaydi.

Xojagiy Ahmad Kosoniy fikricha, har qanday farzand haqiqatdan bir sarobdir. Ammo zohir yo'lidan borilsa, barcha sifatlarda mos bo'lmasa, sarob emasdir. Mana shulardan kelib chiqib, ko'rmaysanmi anbiyoyu avliyo va solihlarning farzandlari nomarziy sifatlardan sifatlangan bo'lsalar ham ularning shariati bo'yicha farzanddirlar va o'z otalarining molidan meros oladilar.

Mutasavvif risolada Haq subhanahu va ta'oloning Nuh bilan sodir qilgan voqeasidan va Payg'ambarimiz s.a.v.ning "Har bir taqvodor va pokdomon mening oilamdandir" deganlaridan ko'zlangan maqsad bu payg'ambarlaru valiyar va boshqalarning farzandlariga ular otalariga mansublikdan mag'rurlanib ketmasliklari, ibodatlarida va Alloh taologa bandachiliklarida qo'rqib turishlari zarurligini ta'kidlaydi. Chunonchi, Hazrat Payg'ambar s.a.v. hazrat Fotimaga shunday dedilar: "Ey, farzand, amalingni qil, mening payg'ambarligimga suyanma. Dunyo amal uyidir, oxirat esa qurb uyidir. Karam hasabu nasab yoki boshqa narsalar emas, qurbga qarab bo'lur".

Maxdumi A'zamning fikricha, insonning gavhari va haqiqati aytib o'tilganidek, o'sha ilohiy ruhdur. U mutlaq inson avlodida bo'ladi. Marziy (Olloh rozi bo'lgan) sifatlar esa shu gavharga (ya'ni, ruhga) tegishlidir. Ular egallanadi va suhbatdoshlar suhbatida hosil bo'ladi. Haq subhanahu va taolo kimga o'z zoti sharifining vasliga yetishda tavfiq bersa, uni o'zining solih bandalari va do'stlari suhbatiga musharraf qilur va unday kishi nomarziy sifatlardan marziy sifatlarga ega bo'ladilar. Murziy sifatlar, Maxdumi A'zam fikricha, ikki yo'l bilan hosil bo'ladi. Birinchisi bunday sifatlar egallanadi, ya'ni insonning o'z ustiga ishlab, o'qib, izlanib, tajribalar va amaliyotlar o'tkazib o'rganadi. Ikkinchisi suhbatdoshlar suhbatidan hosil bo'ladi. Yaxshi hamsuhbat murziy sifatlarni egallashga yordam beradi. Maxdumi A'zamning fikridan ma'lum bo'ladiki, murziy sifatlar shakllanishining ichki va tashqi omillari bor. Ichki omil insonni yaxshi, maqbul fazilatlarni egallashidir, tashqi omil ham suhbatdoshlar suhbatining ta'siri.

Nazm:

Sagi as'hobi Kahf ro'zi chand,
Payi nekon giriftu mardum shud.
Pisari Nuh bo badon binishast,
Xonadoni nubuvvatash gum shud.

Mazmuni:

As'hobi Kahfning iti bir necha kun,
Yaxshilar birla qolib, mardum sanaldi.

Nuhning o'g'li esa yomonlar bilan birga bo'lib,
Nubuvvat, ya'ni payg'ambarlik xonadonidan chiqarildi.

Mahdumi A'zam bu bilan farzandlarimizning kimlar bilan hamsuhbat bo'lishlariga e'tibor berish lozimligini ta'kidlaydi. Qur'oni Karimda marhamat qilinganidek, Qaxor as'hobiga bir chet qo'shilib, yaxshilar sharofatidan e'zozga munosib bo'ldi. Ammo Nuhdek payg'ambarning o'g'li yomonlar bilan hamsuhbat bo'lib nubuvvat xonadoni fayzu barokatidan maxrum bo'ldi. Maxdumi A'zam shuning uchun yozadi:

Nazm:

Bo badon kam nishin, ki suhbat bad,
Garchi poki turo palid kunad.
Ofbtobe bad in buzurgiro,
Zarrai abr nopadid kunad.

Mazmuni:

Yomonlar bilan kam o'tirki, yomonning suhbat,
Garchi pok bo'lsangda, seni iflos qilur.
Oftobni ko'r, qancha katta bo'lmasin,
Bir parcha bulut uni to'sib qo'yadi.

Insoniyatning yaralish tarixidan bilamizki, Iblis Allohning amriga itoat etmaslik oqibatida ilohiy dargohdan quvilib, tavqi la'natga yo'liqdi. Qur'oni Karim suralarida bu masala juda ko'p bayon qilinib, kibrli kishilarni shaytonga o'xshab qolishdan ogohlantirilgan. Chunki, kibrli kishi ham Haqqa bo'ysunmaydi, payg'ambarlar olib kelgan hukmlarni inkor etadi, odamlarni kamsitib, haqlarini poymol qiladi. Tarbiya davomida tarixiy misollarni keltirish, Muso alayhissalom davrlarida Fir'avn, Homon va Qorun molu davlatlari va obro'-e'tiborlariga ortiqcha ishonib, uning quliga aylandilar, odamlarga past nazar bilan qaradilar. Oqibatda ularning hayoti ayanchli yakun topdi. Birovi dengizga g'arq bo'ldi, yana birini yer yutdi. Hech biri ilohiy jazodan chetda qolmadi. Aqlli mo'min banda kamtarlik va tavoze'ni o'ziga shior biladi, kibr to'nini yechib, aslo unga yaqin yo'lamaydi. Shunda Alloh taolo uning dunyo va oxiratdagi martabasini yanada ko'tarib, o'ziga mahbub bandalar

qatoriga qo'shadi. Zero, ulug'lik kamtarlikda, xorlik kibr illatiga yashiringanini ko'pchilik bilmaydi. Dono xalqimiz: "Kamtarga kamol, manmanga zavol", deb bejiz aytmagan.

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida, inson o'z nafsidan mamnun bo'lib, manmansirab, kekkayishi katta musibatdir. Afsuski, ko'pchilik o'z qalbini mana shu illatga muhtalo bo'lganini va undan qutulish oson emasligini anglamay hayotini boy beradi. Qalbi bunday illatlardan poklanmas ekan, komil mo'min bo'lishi va qiyomatda najot topishi mushkuldir.

Maxdumi A'zamning farzand tarbiyasiga oid fikrlaridan ma'lum bo'ladiki, har bir oilada farzandlar o'z insonlik mohiyatini anglashlari lozim. Maxdumi A'zam avvalo inson kim? Nega yaralgan? Uni yaratishdan murod nima? kabi masalalarni yoritib, keyin tana va ruh aloqadorligiga to'xtalgan. Mutasavvif fikricha, inson ruh va badandan tashkil topgan borliq, bo'lib, uning ruhi "ilohiy ruhdan" va "rabboniy Amr"dan, badani esa "tuproq" va "balchiq" dan tashkil topgan. Latif ruh jism bo'lgan badanga kirgach, moddiy unsurlarning unga ko'rsatgan ta'sirlari natijasida asl sofliqiga ziyon yetkazganligidan va inson kamoloti faqatgina ruhning sofliqini muhofaza qilish orqali mumkinligi va ruhning badan ustidan g'alaba qozonishi uchun chora-tadbirlar ko'rish tasavvufning g'oyasidir, degan fikr mavjud.

Erkin Zoyirov "Maxdumi A'zamning falsafiy va ijtimoiy-siyosiy qarashlari" monografiyasida inson tanasida ikki xil ruh borligini aytadi. Birinchi hayvoniy ruh, ikkinchi ilohiy ruh. Bu haqda "Risolai vujudiya" da shunday yozilgan: "Dar dunyo base ruhi hayvoniro dar vaj odam xalq kard va o'ro markabi odam soxt. Odamro bar vay suvor kard va firistodash bar ro'yi dunyo to mulohaza kunad dar dunyo. Bubinadki dunyo munosibi on ast, ki mahbubi haqiqi dar vay jilva kunad, ya'ni ba'ze joyhoya, ki nomunosib boshad, ya'ni baland – pasti doshta boshad munosib sozad". Mazmuni: "Haq taolo hayvoniy ruhni odam uchun yaratdi. Uni odamning markabi (ya'ni, minib yurish quroli) qildi. Odamni unga mindirdi va uni dunyoga tomon yubordi tokim, u mulohaza qilsinki, dunyo haqiqiy mahbub (Haq) jilva qilishga arziydimi, qaerlar nomunosib bo'lsa past mi,

balandmi uni to'g'rilasin". Ya'ni inson bu dunyodagi ishlarni ilohiy sifatga moslashtirish uchun yaralgan. Bu ishlarni bajarish uchun unga markab qilib, ya'ni minib yurib, undan foydalanish uchun vosita qilib hayvoniy ruh yaralgan.

Ruh, qadimgi faylasuflar va mashoyixlarimiz nuqtai nazaricha, bir latif (g'oyat nozik) javhar bo'libgina, balki oliy bir ma'naviy quvvat, Amr olamidan nuzul bo'lgan rahmoniy nafas. Tiriklik, hayot jism va ruh tanosubiyatidan hosil bo'lgan. Ya'ni tananing ruh bilan hamohangligini uning rivojlanish jarayonida kuzatish mumkin.

Bugun insoniyat g'oyaviy urushlar, ma'naviy ziddiyatlar, zo'ravon g'oyalarning dunyoni qayta taqsimlashga qaratilgan o'yinlari avj olgan shiddatli zamonda yashayapti. Hozir zulm, istibdod va buzg'unchilik, axloqsizlik va ma'naviy inqirozlar har qachongidan ham xatarli tus olmoqda. Farzandlarimiz bunday sharoitlarda hamisha hushyor va ogoh bo'lishi, do'st kim, dushman kimligini yaxshi ajrata olishi, g'animlar fitnasiga uchmasligi, yovuz kuchlar qo'lida qo'g'irchoqqa aylanib, yurtdoshlari hayotiga zomin bo'lmasliklari zarur. Chunki har bir fitna va fasod ish ortida g'arazli maqsadlar, manfaatdor kuchlar turganini bir lahza ham unutishga haqqimiz yo'q.

Ma'naviy merosimiz insonlarni doimo bir-birlari bilan yaxshi muomalada bo'lishga buyurar ekan, ularning muomalalari beg'araz bo'lishi uchun o'zaro munosabatlari ham samimiy bo'lishi lozimligini ta'kidlaydi. Zero, inson tabiatan kirishimli qilib yaratilgan, ya'ni u jamiyatdan ajralib, alohida yashay olmaydi. Shunday ekan, haqiqiy inson diniy va dunyoviy ishlarini to'g'ri yo'lga qo'yishda solih do'stu yorlarni tanlashi lozim. Modomiki, inson kundalik hayotida o'zgalar bilan birgalikda hayot kechirar, suhbatlar qurar, hamroh bo'lib yo'l yurar ekan, u doimo oqilu dono kishilarga yaqin yurishga intilmog'i, johilu nodonlardan uzoqlashishga harakatda bo'lmog'i zarur.

Buyuk vatandoshimiz shayxur rais Abu Ali ibn Sino yosh avlod tarbiyasining ibtidosi qanday va nimalar bilan bo'lishi haqida quyidagilarni aytgan edi: "Yosh bola boshlang'ich ta'lim va tilga doir qoidalarni yod olganidan keyin u mashg'ul bo'lishi mumkin bo'lgan

kasb-hunar va san'atga moyilligiga qarab, uni shunga yo'llaymiz. Agar u kotiblikni xohlasa, til, xat yozish, nutq so'zlash va odamlar bilan muomala qilish kabilarga dalolat qilamiz. Albatta, bu o'rinda, bolaning mayli ahamiyatga ega".

Maxdumi A'zam fikricha, odam farzandlaridan hech kim Haq subhanahuning do'stlari suhbatini va do'stligini topmasdan turib, biron amal bilan nubuvvat va valoyat maqomini topolmas.

Suhbati pir beh z - har amal ast,
Har ki bo o' nishist dar amal ast.
In amal ham chu rozi pinhon ast,
Rahbarat so'yi vasli jonon ast.

Mazmuni:

Pirning suhbatini har qanday amaldan yaxshiroqdir,
Kim u bilan birga o'tirsa, demak u amaldadir.
Bu amal pinhoni rozga o'xshaydi,
Demak, rahbaring jonon vasli sari yetaklabdi.

Farzand tarbiyasi va uning jamiyatda munosib o'rin egallashiga otalar bilan birday mas'ul bo'lgan ustozlarning ham ahamiyati yuqori darajadadir.

Maxdumi A'zam farzandlarimizni kim bilan hamsuhbat bo'layotganiga e'tibor berish lozimligi va yaxshilar suhbatiga ularni jalb etish kerakligini aytadilar. Mutasavvif yaxshi odam bilan hamsuhbat bo'lgan it ham valiy bo'lishi mumkinligini quyidagicha bayon etadilar:

Nazm:

Yak nazar afkan, ki mustasno shavam z-abnoyi jins,
Sag, ki shud manzuri Najmiddin, sagonro sarvar ast.

Mazmuni:

Bir nazar tashladi, borlig'undan yo'q bo'lay,
Bir itga Najmiddin (Kubro) nazari tushgach, itlarning sarvariga aylandi.

Maxdumi A'zam ta'kidlaydilar: "Bilsangki, yomonlar va badkirdorlar suhbatidan qochishning imkoni bor—sherdan qochgandek qoch" va bu misralarni yozadilar:

Masnaviy:

Z - ablahon bigurez, chun Iso gurext,
Suhbati ahmaq base xunho, ki rext.

Mazmuni:

Ablahlardan Iso qanday qochgan bo'lsa, shunday qoch,
Ahmoqning suhbatida bo'lmoqlik qancha qonlar to'kilishga sabab bo'lgan.

Bu fikrlar asosida Maxdumi A'zam "Neklar va nekmardonlar suhbatini bilan bo'l" degan xulosani hukm qiladilar.

Nazm:

Az in bedavlaton bigurez chun tir,
Saro dar ko'yi sohibdavlaton gir.

Mazmuni:

Bu bedavlatlardan kamon o'qi kamondan qochganidek qoch,
Yo'lni sohibdavlatlar tomon bur.

Bola ota-ona qo'lida bir omonatdir. Qalbi turli naqsh va rasmlardan pok, nima naqsh solinsa, qabul qiladi, nimaga moyil qilinsa, moyil bo'laveradi. Agar yaxshilikka undalsa va o'rgatilsa, dunyo va oxiratda saodatli bo'ladi. Agar yomonlikka undalsa va hayvon kabi bo'sh qo'yilsa, yomonlikka uchraydi, halok bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov: "Biz farzandlarimizni dunyoviy bilimlar bilan bir qatorda Imom Buxoriy to'plagan hadislar, Naqshbandiy ta'limoti, Termiziy o'g'itlari, Yassaviy hikmatlari asosida tarbiya qilmoqdamiz", deganlarida farzand tarbiyasida milliy qadriyatlarning o'rni va ahamiyatini ta'kidlab o'tganlar.

Maxdumi A'zam fikricha, Haq subhanahu va ta'olo odamzotni shunday qobil qilib yaratganki, u kim bilan o'tirsa, uning rangini olib, uni qabul qiladi. Shuning uchun agar qo'lingdan kelsa, oshiqlar bilan, oriflar bilan va g'oliblar bilan birga o'tirib turgin, ulardek bo'lasan, deb ta'kidlaydi.

Bo oshiqon nishin ham oshiqiy guzin,
Bo on ki, nest oshiq yak dam mashav qarini!

Mazmuni:

Oshiqqlar bilan o‘tir ham oshiqlikni tanla,

Kimki, oshiq emas, unga bir dam bo‘lsada yaqin borma!

Bu borada mutasavvif quyidagi nasixatni beradi, zinhor va zinhor bu toifadan bo‘lmaganlar bilan suhbatlashmasinlar. Ularning suhbatlari bu yo‘l toliblarini halok qiluvchi zahri qotildir.

Naxust nasihati piri suhbat in harf ast:

“Ki az musohibi nojins ehtiroz kuned!”.

Mazmuni:

Suhbatdosh piring birinchi nasihati shudir:

“Nojins suhbatidan saqlaning!”.

Demak, yoshlar yurish-turish, salom berish odoblariga rioya etishlari, o‘zlaridan kattalar huzurida oyoqlarini chalishtirib o‘tirmasliklari, sergap va so‘kuvchi bo‘lmasliklari, behayo so‘zlarni aytmasliklari, xususan, yomon xulqli tengdoshlariga aralashishdan ehtiyot bo‘lishlari kerak. Odamlar orasida, hatto tolibi ilmlar o‘rtasida bo‘layotgan adovat, kin, hasad, riyo, odamlar e‘tiborini qozonish kabi illatlarga qarasangiz, uning negizi bitta – dunyo hayotiga hirs, oxirat hayotidan g‘ofillik turganini ko‘rasiz. Ba‘zilar esa yomon illatlar qalbga in qurib, g‘ovlab ketsa ham uni sezmaslikga olib, yaxshi xislatlar sohibiman, deb yuraveradi.

Alloh Odam va Momo Havoni yaratgach, uni yer yuziga istiqomat qilishi uchun yubordi. Shaytonni esa itoatsizligidan la‘natlanadi. Yana yo‘ldan uruvchi, pastkash nafsni ham yaratib, uni hikmatu maslahat bilan Odamning vujudiga joyladi. Bu ikki dushman odamiylardan ko‘pchiligini to‘g‘ri yo‘ldan ozdirib, o‘zlarining yo‘liga solishda g‘olib bo‘ldilar. Bu borada Maxdumi A‘zam quyidagi baytni keltiradi:

Har kiro dev az karimon vo burd,

Bekasash mond, sarashro o‘ xo‘rd.

Mazmuni:

Kimniki, shayton karamli insonlar safidan chiqarsa,

Uni bekas qilib, oxiri boshini yeydi.

Nafs insonning moddiy o‘zligi “men”ligidir. “Bizning botinimizda bir idora etuvchi, jismimizni, moddiy borlig‘imizni, hayot uchun zaruriy

manfaatlarimizni qo'riqlash va qo'llash maqsadida faoliyat ko'rsatuvchi ma'naviy bir borliq nafsdur". Professor G.N.Navro'zova nafs tarbiyasi natijasida inson kamolotini quyidagicha izohlaydi:

Nafsi ammora – vahshiy hayvon holatida

Nafsi lavvoma – hayvon holatida

Nafsi mulhima – shayton holatida.

Nafsi mutmainna – malakiy sifat.

Nafsi roziya – valiy.

Nafsi marziya – nabi.

Nafsi safiya – ilohiy.

Mustaqillik yillarida bolalar va o'smirlarning jismonan sog'lom baquvvat, ruhan va ma'nan yetuk inson bo'lib ulg'ayishlari uchun katta e'tibor qaratilayotgani hammamizga ma'lum. Birinchi Prezidentimiz tashabbuslari bilan 2005 yil "Onalar va bolalar yili", 2008 yil "Yoshlar yili", 2010 yil esa "Barkamol avlod yili", 2021 yil "Yoshlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili" deb e'lon qilindi va Davlat dasturlari doirasida katta hajmdagi ishlar amalga oshirildi. 2017 yil 20 sentabr kuni bo'lib o'tgan BMT ning 72 sessiyasida Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev "bugungi dunyo yoshlari – son jihatidan butun insoniyat tarixidagi eng yirik avloddir, chunki ular 2 milliard kishini tashkil etmoqda. Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo'lib kamolga yetishi bilan bog'liq. Bizning asosiy vazifamiz – yoshlarning o'z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratish, zo'ravonlik g'oyasi "virusi" tarqalishining oldini olishdir. Buning uchun yosh avlodni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, uning huquq va manfaatlarini himoya qilish borasidagi ko'p tomonlama hamkorlikni rivojlantirish lozim, deb hisoblaymiz" deganda, butun dunyo hamjamiyati orasida birinchilardan bo'lib Xalqaro yoshlar konvensiyasini yaratish loyihasini ilgari surishlari ham muhim omildir.

Mamlakatimizning barcha hududlarida bolalarning, ayniqsa, o'smirlarning sog'lom o'sibulg'ayishi, ilm olishi, kasbhunar egallashi uchun katta e'tibor qaratilayotgani hammamizga ma'lum. Bu borada jamoat tashkilotlarining ham o'rni kattadir. Yoshlar ittifoqi, "Sog'lom

avlod uchun”, “Bolalar”, “Mehr nuri”, “Sen yolg‘iz emassan”, “O‘zbekiston bolalar sportini rivojlantirish”, “Mehrshafqat va salomatlik” hamda “Maktab ta’limi” kabi jamg‘armalarning sa’yharakatlari alohida tahsinga loyiq. Aynan davlatimizda rahbari tomonidan yuqoridagi g‘oyalarni hisobga olgan holda 2019 yil 20 martda “Yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish va ularning bo‘sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish bo‘yicha 5 ta muhim tashabbus” loyihasini ishlab chiqdilar. Prezident Sh.M.Mirziyoyev “turli ziddiyatlar kuchayib borayotgan bugungi dunyo manzaralarida yoshlarimizning ma’naviy immunitetini kuchaytirish, ularning bo‘sh vaqtini mazmunli o‘tkazish har qachongidan ham dolzarbroq ekanini zamonning o‘zi ko‘rsatib turibdi” deb ta’kidlaganlar.

Xulosa qilib aytish mumkinki, Maxdumi A’zamning “Sharhi Al-valadu sirru abiyhi” asaridagi farzandlar tarbiyasi uchun foydali asosiy g‘oyalar quyidagilardir:

Xojagiy Ahmad Kosoniyning fikricha, otaonaning vazifasi farzandini dunyoga keltirishdangina iborat emas, balki o‘z farzandlarini jismonan sog‘lom, eshushli, diyonatli, e’tiqodli, jamiyat va millatga foydasi tegadigan insonlar qilib tarbiyalashdir;

Maxdumi A’zamning fikricha, farzand-otasining siri ekanligi shundakim, ota undagi ilohiy fazilatlarni rivojlantirishi, shakllantirishi lozim;

Mutasavvif farzandlarimiz marziy xislatlar, ya’ni Alloh rozi bo‘ladigan ilohiy sifatlar ruhida tarbiyalash va nomurziy sifatlardan asrash kerakligini uqtiradi;

Maxdumi A’zam farzandlarning marziy sifatlarni egallashi uchun ichki imkoniyat, unga berilgan ruhiy va jismoniy quvvat asosida uni egallashning talabda bo‘lishi va tashqi imkoniyat yaxshilar bilan hamsuhbat bo‘lish kerakligini uqtiradi;

Maxdumi A’zam farzandlarimizni yomon hamsuhbatlar ta’siridan asrash lozimligini ta’kidlaydi. Bu g‘oyalar hozirgi kun uchun juda dolzarbdir;

Farzand tarbiyasi shunchaki, oddiy ko'rsatma va bilimlar jamlanmasi emas, balki o'z ichiga diniy-axloqiy bilimlar, tibbiyot, etika, psixologiya, pedagogika kabi sohalariga oid bilimlarni ham qamrab oladigan murakkab jarayondir.

Bugungi kunda oilaviy tarbiyaning qiyinlashuvi shundaki, birinchidan, jamiyat taraqqiy etib borgani sari har tomonlama yetuk insonni shakllantirish talablari ortib boraveradi. Bu esa oilada bolaga estetik, jismoniy tarbiya, axloqiy tarbiya berish sifati va ko'lamini oshirish talabini qo'yadi.

Uchinchi bob bo'yicha xulosalar

– Naqshbandiya tariqati oila farovonligi masalalarini ma'naviy-axloqiy kamolot bilan uyg'un holda talqin etib, oilani jamiyat barqarorligining asosiy poydevori sifatida ko'rsatadi;

– Mahdumi A'zamning "Asror un-nikoh" risolasi nikoh muqaddasligi, uning siru asrorlari, oila qurishning shar'iy va axloqiy talablarini yaxlit tizimda yoritib bergan birinchi mukammal asarlardan biridir;

– "Sharhi al-valadu sirru abiyhi" risolasida farzand tarbiyasi, ota-ona va bola o'rtasidagi munosabatlar marziy va nomarziy sifatlar asosida tahlil etilgan, bola tarbiyasining ma'naviy-axloqiy mohiyati ochib berilgan;

– "Risolai shaybiyya" asari oila a'zolarining bolalik, yoshlik va keksalik darajalaridagi o'ziga xos tomonlarini, ularning o'zaro hurmat va tushunish asosida yashashlari ekanligini ilmiy-falsafiy jihatdan asoslab beradi;

– "Mir'ot us-safo" risolasida qalb tushunchasi ilohiy go'zallikning ko'zgusi sifatida talqin etilib, qalb pokligi inson kamolotining asosiy mezoni ekanligi ko'rsatilgan;

– Mahdumi A'zam ma'naviy merosida nikoh, oila, farzand tarbiyasi, keksalarni e'zozlash, qalb pokligi kabi qadriyatlar bir-biri bilan uzviy bog'liq yagona tizim sifatida namoyon bo'lib, bu farovon oila konsepsiyasining mukammal namunasini tashkil etadi;

– Mutasavvifning oila farovonligiga oid g'oyalari bugungi kunda globallashuv sharoitidagi oilaviy munosabatlarni mustahkamlashda amaliy ahamiyatga molikdir.

IV BOB. YANGI O'ZBEKISTONDA OILA-NIKOH MUNOSABATLARINI RIVOJLANTIRISHDA TASAVVUFİY MEROSNING ROLI

§ 4.1. Yangi O'zbekistonda oila va nikoh munosabatlarini barqarorlashtirishga qaratilgan islohotlarning o'ziga xosligi

Mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab O'zbekistonda oila va nikoh munosabatlarini huquqiy, ijtimoiy va ma'naviy jihatdan mustahkamlashga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Yangi O'zbekiston sharoitida bu yo'nalishdagi davlat siyosati o'zining tizimliliigi, milliy qadriyatlarga asoslangan yondashuvi va xalqaro tajribadan samarali foydalanish bilan o'ziga xosdir.

Prezident Sh.M. Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Biz uchun muqaddas bo'lgan oila asoslarini yanada mustahkamlash, xonadonlarda tinchlik-xotirjamlik, ahillik va o'zaro hurmat muhitini yaratish, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni aniq mazmun bilan to'ldirishdan iborat bo'lmog'i zarur. Ayollar o'rtasida jinoyatchilik, oilalarda ajralishlar ko'paygani, yoshlarning turli diniy-ekstremistik oqimlar va terroristik tashkilotlar ta'siriga tushishi kabi xalqimizga xos bo'lmagan achchiq va noxush masalalar bilan bog'liq" – bu jihat hozirgi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlaridan birini belgilab beradi.

Yangi O'zbekiston sharoitida amalga oshirilayotgan islohotlarning o'ziga xos jihatlari quyidagilardir:

Birinchidan, oila huquqiy asoslarining mukammallashtirilishi. O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksi, "Mahalla va oila" ilmiy tadqiqot institutining tashkil etilishi, oilaviy munosabatlarni tartibga soluvchi qator qonun va qarorlar oilaning huquqiy himoyasini yangi darajaga olib chiqdi.

Ikkinchidan, ma'naviy-axloqiy tarbiya tizimining mustahkamlanishi. Buyuk allomalar va mutafakkirlarning ma'naviy merosini o'rganish, yoshlar tarbiyasiga singdirish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Bu jihatdan tasavvuf ta'limoti, jumladan Naqshbandiya tariqatining buyuk vakillari merosi alohida e'tiborga molikdir.

Uchinchidan, yoshlar siyosatining oila qadriyatlari bilan uyg'unligi. "Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish va ularning bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish bo'yicha 5 ta muhim tashabbus" loyihasi, Yoshlar ittifoqining faoliyati, "Sog'lom avlod uchun", "Mehr nuri", "Sen yolg'iz emassan" kabi jamg'armalarning sa'y-harakatlari oilani mustahkamlashga yo'naltirilgan.

To'rtinchidan, ayol va onaning ijtimoiy mavqei mustahkamlanishi. "Onalar va bolalar yili", "Yoshlar yili", "Barkamol avlod yili", "Yoshlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili" kabi tashabbuslar oila a'zolarining huquq va manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan.

Beshinchidan, mahalla institutining roli kuchaytirilishi. "Aholi muammolari bilan ishlashda mahalla institutining mavqeini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmon, "Keksalar maslahati" guruhlar mahalladagi oilaviy munosabatlarni mustahkamlash, kelishmovchiliklarni hal qilish, yoshlar tarbiyasini yo'lga qo'yishda muhim vazifalarni bajarmoqda.

Oltinchidan, xalqaro hamkorlik va tajriba almashuvi. Prezident Sh.M. Mirziyoyev BMT Bosh Assambleyasi minbaridan turib Xalqaro yoshlar konvensiyasini yaratish loyihasini, "Ma'rifat va diniy bag'rikenglik" rezolyusiyasini qabul qilish taklifini ilgari surganligi yoshlar va oila masalalarida xalqaro miqyosdagi faoliyatning yorqin namunasidir.

Yangi O'zbekistonning oila va nikoh sohasidagi islohotlari milliy-ma'naviy qadriyatlarni zamonaviy dunyoning talablari bilan uyg'un holda rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, bu yo'lda buyuk ajdodlarimizning ma'naviy merosi muhim metodologik asos bo'lib xizmat qilmoqda. Mahdumi A'zam, Bahouddin Naqshband, Xoja Ubaydulloh Ahror kabi mutasavvif allomalarning oila va nikoh masalalariga oid qarashlari bugungi davrda zamonaviy oilaviy muammolarning yechimida muhim manba bo'lib xizmat qilmoqda.

Bir tomondan, davlat tomonidan oila qadriyatlarini huquqiy va ijtimoiy himoya qilishga qaratilgan tizimli ishlar olib borilayotgan bo'lsa,

ikkinchi tomondan, ma'naviy-axloqiy tarbiya, yoshlarning g'oyaviy immunitetini mustahkamlash, oilaviy hayot to'g'risidagi ilmiy-amaliy bilimlarni jamiyatga yetkazish bo'yicha keng ko'lamli faoliyat yuritilmoqda. Bularning barchasi Yangi O'zbekistonning ijtimoiy taraqqiyot konsepsiyasidagi inson manfaati ustuvorligi tamoyilining amaldagi ifodasidir.

Mamlakatimizda 2017 yildan boshlab amalga oshirilayotgan "Harakatlar strategiyasi", keyinchalik qabul qilingan "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi" hujjatlarida oilani mustahkamlash, ayol-onalarning ijtimoiy faolligini ta'minlash, yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash masalalari ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Bu hujjatlar nafaqat huquqiy, balki g'oyaviy-falsafiy jihatdan ham ulug' ajdodlarimiz qoldirgan ma'naviy merosga tayanadi.

Shu o'rinda alohida ta'kidlash joizki, Yangi O'zbekistonda oila va nikoh sohasidagi islohotlar nafaqat ichki, balki tashqi siyosat doirasida ham muhim o'rin egallaydi. Markaziy Osiyo davlatlari bilan bu sohada hamkorlik, BMT va boshqa xalqaro tashkilotlar bilan birgalikda amalga oshirilayotgan loyihalar mintaqaviy barqarorlik va taraqqiyotga xizmat qilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, Yangi O'zbekistondagi oila va nikoh munosabatlarini barqarorlashtirishga qaratilgan islohotlar tizimli, milliy qadriyatlarga asoslangan, zamonaviy dunyo talablari bilan uyg'un, hamda buyuk ajdodlarimizning ma'naviy merosidan ijodiy foydalangan holda olib borilayotgan keng ko'lamli faoliyatdir. Bu faoliyatning muvaffaqiyatli amalga oshirilishida tasavvufiy merosning teran g'oyalari katta yordam ko'rsatmoqda.

§ 4.2. Oila-nikoh munosabatlarini yuksaltirishda tasavvufiy merosdan foydalanish imkoniyatlari

Oila va nikoh munosabatlarini bugungi kun talablariga muvofiq yuksaltirishda tasavvufiy merosdan foydalanish imkoniyatlari keng va rang-barangdir. Tasavvuf ta'limoti namoyandalarining ma'naviy merosi insoniyatning ko'p asrlik tajribasini, axloqiy hikmatlarini o'zida

mujassamlashtirgan bo‘lib, bu meros zamonaviy oilaviy munosabatlarni mustahkamlashda boy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Birinchidan, ma‘naviy-axloqiy tarbiya sohasi. Mahdumi A‘zam, Bahouddin Naqshband va boshqa mutasavviflarning oila a‘zolari o‘rtasidagi munosabatlar, mehr-muhabbat, sadoqat, vafodorlik haqidagi qarashlari ta‘lim muassasalarida, xususan oliy va o‘rta maxsus ta‘lim tizimida, oilaviy hayotga tayyorlash kurslari mazmuniga singdirilishi maqsadga muvofiqdir.

Ikkinchidan, yoshlar tarbiyasi yo‘nalishi. Mahdumi A‘zamning “Sharhi al-valadu sirru abiyhi” risolasidagi farzand tarbiyasiga oid g‘oyalari – marziy va nomarziy sifatlar tushunchasi, ota-onaning vazifasi bola tug‘ish bilan cheklanmasligi, balki uni ma‘naviy va jismoniy jihatdan komil shaxs qilib tarbiyalash zarurligi haqidagi qarashlari yoshlar bilan ishlash metodikalarida qo‘llanilishi lozim.

Uchinchidan, oilaviy munosabatlar madaniyati. “Asror un-nikoh” risolasidagi nikoh, oila qurish, er-xotin o‘rtasidagi munosabatlar bo‘yicha qoidalar, axloqiy talablar bugungi kun yoshlari uchun oilaviy hayotga tayyorlash dasturlarining ajralmas qismiga aylantirilishi mumkin.

To‘rtinchidan, keksalarni e‘zozlash madaniyati. Mahdumi A‘zamning “Risolai shaybiyya” asaridagi inson umrining bolalik, yoshlik va keksalik darajalari, ularning o‘ziga xos tomonlari, keksalarni e‘zozlash haqidagi g‘oyalari mahallalardagi “Keksalar maslahati” guruhlarida faoliyatida, oilaviy munosabatlarni mustahkamlash tadbirlarida qo‘llanilishi maqsadga muvofiqdir.

Beshinchidan, qalb pokligi va ma‘naviy-axloqiy poklanish. “Mir‘ot us-safo” risolasidagi qalb pokligi, ko‘ngilning ilohiy go‘zallik ko‘zgusi sifatida talqin etilishi, har qanday yomon ishlardan saqlanish g‘oyalari bugungi kunda yoshlar ongida g‘oyaviy immunitetni mustahkamlashga, oilaviy hayotda mehr-muhabbat va sadoqatni saqlashga xizmat qila oladi.

Oltinchidan, ayol-onaning oilaviy va ijtimoiy mavqei. Mahdumi A‘zamning “Erkak o‘zining xotini bilan xuddi go‘dakdek bo‘lishi lozim” – degan fikrida ayolga nisbatan g‘amxo‘rlik, hurmat, muomalada nazokatlikning eng yuqori namunasini ko‘ramiz. Bu g‘oya bugungi kun

ayollarning oilada va jamiyatda munosib o'rin egallashlariga, gender tengligini ta'minlashga ko'maklashadi.

Yettinchidan, ziyorat turizmi va ilmiy-tadqiqot ishlari. Dahbed qishlog'idagi Mahdumi A'zam ziyoratgohi, Buxorodagi Bahouddin Naqshband majmui, Samarqanddagi tasavvufiy yodgorliklar, Qashqadaryodagi Abu Muin Nasafiy markazi va boshqa tarixiy obidalar mahalliy va xorijiy ziyoratchilar uchun ma'naviy-ma'rifiy manba sifatida foydalaniladi.

Sakkizinchidan, kitobxonlik va kitob nashri. Tasavvuf allomalarining asarlarini o'zbek tiliga tarjima qilish, ilmiy izohlar bilan nashr etish, elektron katalogini yaratish, virtual olamda keng kitobxonlar ommasiga yetkazish bugungi kun olimlari oldida turgan muhim vazifalardan biridir.

To'qqizinchidan, ilmiy konferensiyalar va ilmiy maktablar. Mahdumi A'zam, Bahouddin Naqshband, Yusuf Hamadoniy, Abdulhaliq G'ijduvoniy va boshqa tasavvuf allomalari merosiga bag'ishlangan ilmiy anjumanlar, doktorlik va falsafa doktori dissertatsiyalari, monografik tadqiqotlar tasavvuf merosini yangidan o'rganish, uni amaliyotga tatbiq etish bo'yicha keng imkoniyatlar yaratadi.

O'ninchidan, ommaviy axborot vositalarining roli. Tele-radio ko'rsatuvlar, gazeta-jurnallar, ijtimoiy tarmoqlar va boshqa axborot vositalari orqali tasavvuf allomalarining oila va nikoh haqidagi qarashlari, ulardan zamonaviy hayotda foydalanish yo'llari keng targ'ib qilinishi maqsadga muvofiqdir.

Mahdumi A'zamning "Risolai vujudiya", "Mir'ot us-safo", "Asror un-nikoh", "Sharhi al-valadu sirru abiyhi", "Risolai shaybiyya" kabi asarlarida bayon etilgan oila farovonligi, farzand tarbiyasi, qalb pokligi, keksalarni e'zozlash to'g'risidagi qarashlar bugungi kun uchun beqiyos ahamiyatga molikdir.

Bu meros bilan ishlashda quyidagi yo'nalishlarda faoliyat yuritish samaraliroq natija berishi mumkin: tasavvuf ilmi maktablarini tashkil etish, mutaxassislar tayyorlash, mahalla muassasalarida oilaviy hayotga tayyorlash dasturlarini ishlab chiqish, oliy ta'lim muassasalarida

tasavvufiy merosga oid maxsus kurslar kiritish, virtual o'qish-o'rganish platformalarini yaratish.

Tasavvufiy merosning amaliy ahamiyati shundaki, u nazariy tushunchalardangina iborat bo'lib qolmasdan, balki har bir musulmonning, har bir oilaning kundalik hayotiga tatbiq qilinadigan amaliy yo'l-yo'riqlarni o'z ichiga oladi. Bu yo'l-yo'riqlar ma'naviy-axloqiy poklik, mehr-muhabbat, sadoqat, vafodorlik, ahillik, hurmat, kelishuv, bag'rikenglik kabi qadriyatlarni rivojlantirishga qaratilgan.

Naqshbandiya tariqatining "Dilba yor – dast ba kor" tamoyili oilaviy hayotda ham o'zining yorqin ifodasini topadi: dil bilan oilaning har bir a'zosini sevish, qo'l bilan esa oila uchun mehnat qilish, uning farovonligini ta'minlash. Bu tamoyil bugungi kunda oilaviy hayot madaniyatining asosini tashkil etishi mumkin.

Mutasavvifning "Qalb tanadagi barcha a'zolarning podshohi va yo'l boshchisidir. Agar qalb to'g'ri bo'lsa, boshqa a'zolar ham to'g'ri bo'ladi" – degan g'oyasi oilaviy hayotda ham qo'llanilishi mumkin: agar oilaning ma'naviy-axloqiy poydevori, ya'ni undagi muhabbat, hurmat va o'zaro tushunish mustahkam bo'lsa, oilaning barcha jihatlari, jumladan moddiy farovonligi ham yaxshi bo'ladi.

Bugungi kunda oila buzilishlari, ajralishlarning ko'payishi, yoshlarning g'oyaviy chalkashliklari kabi muammolarning yechimida tasavvufiy merosning g'oyalari katta yordam beradi. Mahdumi A'zamning fikrlari, uning oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solish bo'yicha tavsiyalari, farzand tarbiyasidagi tamoyillari bugungi kun oilaviy maslahatchilari, psixologlari, sotsiologlari uchun boy manba bo'lib xizmat qiladi.

Shu bilan birga, tasavvuf merosini bugungi kun talablariga moslashtirish, uni zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida qayta tushuntirish, yoshlarning idrokiga mos shaklda taqdim etish bo'yicha kompleks ishlar olib borilishi lozim. Bu o'rinda mutaxassislar – faylasuflar, tasavvufshunoslar, manbashunoslar, sharqshunoslar, tarixchilar, adabiyotshunoslar, sotsiologlar va psixologlarning birgalikdagi ishlari muhim natijalarga olib kelishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, oila va nikoh munosabatlarini yuksaltirishda tasavvufiy merosdan foydalanish imkoniyatlari tizimli, kompleks va izchil yondashuvni talab qiladi. Bu merosning teran ma'naviy-falsafiy mazmuni, axloqiy hikmati, amaliy yo'l-yo'riqlari Yangi O'zbekistonning oilaviy munosabatlardagi ma'naviy-axloqiy yuksalishi uchun beqiyos manbadir.

To'rtinchi bob bo'yicha xulosalar

– Yangi O'zbekistonda oila va nikoh munosabatlarini barqarorlashtirishga qaratilgan islohotlar tizimli, milliy qadriyatlarga asoslangan, zamonaviy dunyo talablari bilan uyg'un holda olib borilmoqda;

– Davlat siyosatida oila instituti, ayol-onaning ijtimoiy mavqei, yoshlar tarbiyasi, mahalla institutining roli kabi yo'nalishlarda amalga oshirilayotgan islohotlar buyuk ajdodlarimizning ma'naviy merosiga tayanmoqda;

– Tasavvufiy meros, jumladan Mahdumi A'zam, Bahouddin Naqshband va boshqa mutasavviflarning oila va nikoh masalalariga oid qarashlari Yangi O'zbekistonning ma'naviy-axloqiy taraqqiyot konsepsiyasida muhim manba sifatida qo'llanilmoqda;

– Oilaviy munosabatlarni yuksaltirishda tasavvufiy merosdan foydalanish imkoniyatlari keng – ta'lim-tarbiya tizimi, mahalla institutlari, ommaviy axborot vositalari, ilmiy-tadqiqot ishlari, kitobxonlik va boshqa sohalarda;

– “Mahalla va oila” ilmiy tadqiqot instituti, oliy ta'lim muassasalarida tasavvuf ilmi maktablari, ziyorat turizmi va boshqa yo'nalishlarda tasavvuf allomalari merosidan foydalanish imkoniyatlari mavjud;

– Mutasavvif allomalarning asarlarini elektron katalog shaklida yaratish, izohli lug'atlar tayyorlash, ilmiy nashrlar amalga oshirish bugungi kun olimlari oldida turgan muhim vazifalardir;

– Tasavvuf ta'limoti vakillarining oila farovonligi, farzand tarbiyasi, qalb pokligi haqidagi g'oyalari Yangi O'zbekistonning uchinchi

Renessansiga, jamiyatning ma'naviy-axloqiy yuksalishiga muhim hissa qo'shadi.

XULOSA

Bugungi zamonaviy ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning mislsiz shiddati ta'sirida odamzod asl ma'naviy-axloqiy qadriyatlardan, ba'zan ayrim insoniy sifatlardan uzoqlashib qolish ehtimolidan xavotirga tushmoqda. Bu muammolarni hal qilish uchun, dunyo xalqlari falsafasi tarixi, tasavvuf allomalarining ta'limotlari, jumladan, Naqshbandiya tariqati namoyandlari ayniqsa, Maxdumi A'zam merosini yangicha yondoshuvlar asosida o'rganish zarur. Chunonchi, naqshbandiya ma'naviy-axloqiy tarbiya maktabining tajribalari, insoniy jamiyat ma'naviy-axloqiy hayotining ajralmas qismi sifatida dunyo xalqlari ma'naviy chanqog'ini qondirib kelgan. Insonlarni halol mehnat qilishga, kasb-hunar egallashga, turli uzlatprastliklar, mutaassibliklarga murosasiz bo'lishga undab kelgan.

3. Bugungi kunda davlatimiz rahbarining ajdolar merosini o'rganishga qaratayotgan alohida e'tiborlari, tasavvufning ilg'or va bunyodkor g'oyalarini o'rganish, ularni hayotga tadbiq etishda biz olimlarning zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi. Xususan, Maxdumi A'zamning oila farovonligi va farzandlar tarbiyasiga oid qarashlarini chuqur o'rganish bugungi kunda zamonaviy oilaviy muammolar yechimida o'ziga ahamiyat kasb etadi.

4. Xojagiy Ahmad Kosoniy tasavvufiy qarashlaridagi inson hayotining mazmun-mohiyati, uning bolalik, yoshlik va keksalik davri har bir davrning fazilatlari, imkoniyatlari ulardan o'z vaqtida oqilona foydalanish, ularning hech biri ortga qaytmasligini anglash, shuningdek, bu inson uchun berilgan eng ulug' ne'matlar ekanligini bilish kabi g'oyalari o'z davri va keyingi davrlar uchun ham o'ziga xos ahamiyat kabs etib kelgan.

5. Xojagiy Ahmad Kosoniyning fikricha, ota-onaning vazifasi farzandini dunyoga keltirishdangina iborat emas, balki o'z farzandlarini aqlli, eshushli, jismonan sog'lom, diyonatli, e'tiqodli, jamiyat va millatga foydasi tegadigan insonlar qilib tarbiyalash hayot davomiyligi umrga mazmun berishdan iboratdir. farzandlarning marziy sifatlarni egallashi uchun ichki imkoniyat, unga berilgan ruhiy va jismoniy quvvat asosida

uni egallash talabida bo'lishi va tashqi imkoniyat yaxshilar bilan hamsuhbat bo'lishini ta'minlash zarur.

6. Mutasavvifning fikricha, keksalik bu inson xayotining donolik qismidir va hayot mazmunini anglash davridir hamda keksalarni e'zozlash va ularni avaylash qadriyatlarni kelajak avlodga yetkazishning asosiy vositasidir. Inson umri davomida o'rgangan ilmu-amalini keksalikda yurt ravnaqi va taraqqiyoti yo'lida sarflashi hamda "saodat sarmoyasiga" erishishi lozimdir.

7. Xojagiy Ahmad Kosoniy ta'limoti inson qalbi va ongiga ijobiy ta'sir etadigan hayotiy g'oyalar tizimini o'zida mujassam etgan bo'lib, insonparvarlik va umuminsoniy g'oyalar bilan sug'orilgan tasavvufiy qarashlari O'zbekistonda yashovchi barcha xalk, millat, elat, ijtimoiy katlam va din vakillarini tinch va totuv yashashiga ko'maklashadi, diniy mutaassiblik, ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashda, barkamol avlodni tarbiyalashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

8. Xojagiy Ahmad Kosoniyning ilmiy-irfoni, ijtimoiy-siyosiy va axloqiy merosini manbalar asosida o'rganish va yoshlarimiz ongiga singdirish manbashunos, sharqshunos, adabiyotshunos, tarixchi, xususan faylasuf olimlarimiz oldida turgan dolzarb masalalardan bo'lib, Prezidentimizning "Yoshlar ma'naviyatini yanada yuksaltirish va bo'sh vaqtlarini samarali tashkil etish bo'yicha 5 ta muhim tashabbuslari" doirasida yoshlarning musiqa, rassomlik, adabiyot, teatr va san'atning boshqa turlariga qiziqishlarini oshirishga, iste'dodini yuzaga chiqarishga xizmat qiladi.

9. Insonlar qalbiga yo'l topish, ma'naviy tahdidlardan asrash va O'zbekistonimiz taraqqiyotining mustahkam poydevoridir. Shuning uchun ham ulug' vazifalarni bajarishda madaniy merosimiz-Xojagiy Ahmad Kosoniyning qalb tarbiyasi g'oyalaridan foydalanish yaxshi samara beradi.

10. Xojagiy Ahmad Kosoniy ta'limoti inson qalbi va ongiga ijobiy ta'sir etadigan tushuncha va tuyg'ular, go'zal va hayotiy g'oyalar tizimini o'zida mujassam etgan bo'lib, millat, halq va jamiyatni birlashtiruvchi

kuch, yuksak ishonch-e'tiqod, ya'ni tom ma'noda so'z bilan ishni, nazariya bilan hayotni birlashtira oladi.

Yuqoridagi xulosalar, fikr-mulohazalar va tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, quyidagilarni amaliyotga taklif etishimiz mumkin:

1.Virtual olamda keng kitobxonlar ommasi uchun Maxdumi A'zam asarlarini elektron katalogini ishlab chiqish;

2.Ushbu asarlar asosida Oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimida ta'lim-tarbiya va kasb-hunar egallashning yangi tendensiyalarini ishlab chiqish;

3.Tasavvuf ilmi maktabi talabalari va mudarrisleri uchun tasavvuf istilohlariga oid manbalarni o'rganish bo'yicha maxsus kurs tashkil etish;

4.Tasavvuf lug'ati kitobini tayyorlash asosida Maxdumi A'zam asarlarining izohli lug'atini ishlab chiqish;

5.O'zbekistonda "Ziyorat turizm" ini rivojlantirish maqsadida Maxdumi A'zam asarlari asosida "Dahbed" Samarqand ziyoratchilari uchun qo'llanmalar tayyorlash va nashr ettirish.

6."Asror un-nikoh" asari asosida "Mahalla va oila" ilmiy tadqiqot isntitutida foydalanish uchun "Nikoh oila ustuni" urf-odat va qadriyatlarni aks ettiruvchi uslubiy qo'llanma tayyorlash.

7.Maxdumi A'zamning "Risolai shaybiya" asarida ilgari surilgan tarbiyaviy ahamiyatga ega g'oyalarini tarbiya fani mavzulariga singdirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I. Normativ-huquqiy hujjatlar va myetodologik ahamiyatga moliq nashrlar.

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. Toshkent: O‘zbekiston, 2023. -B.111.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi // Kuch–adolatda. O‘zbekiston Respublikasi sudining huquqiy gazetasi. 2018 yil 29 dekabr, №52-53(722). –B.3.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida / Rasmiy nashr/ O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. – Toshkent: «Adolat», 2018. B.25-26.

4. 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini “Faol tadbirkorlik, innovatsion g‘oyalar va texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlash yili”da amalga oshirishga oid davlat Dasturi to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni, 22 yanvar 2018 yil.

5. «Buyuk allomalar, adib va mutafakkirlarimiz ijodiy merosini keng o‘rganish va targ‘ib qilish maqsadida yoshlar o‘rtasida kitobxonlik tanlovlarini tashkil etish to‘g‘risida»gi Prezident Qarori / «Xalq so‘zi» gazetasi. 2018 yil, 15-may.

6. Mirziyoyev Sh.M. Tinchlik, ma‘rifat va bunyodkorlik yo‘lida hamkorlik // «Xalq so‘zi» gazetasi. 2016 yil, 19 oktabr.

7. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. – Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2017. – b.5.

8. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. – Toshkent: «O‘zbekiston» IMIU, 2018.

9. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. – Toshkent: «O‘zbekiston» IMIU, 2018.

10. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – Toshkent: «O'zbekiston» NMIU, 2018.

11. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 19 sentabr kuni Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida nutqi.

12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 yanvar kuni mamlakatimiz Parlamentiga murojaatnomasi.

13. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga bergan eng oliy bahodir. J-2. – Toshkent: NMIU, 2018 y.

14. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyatsiz kelajak yo'q: "Ma'naviyat va ma'rifat" respublika jamoatchilik markazi rahbariyati hamda boshqaruvi a'zolari bilan uchrashuvida so'zlagan nutq, 1996 yil 4 sentabr.- T.: O'zbekiston, 1997 - T.5 - B. 147-150.

15. Karimov I.A. Farzandlarimiz bizdan ko'ra kuchli, bilimli, dono va albatta baxtli bo'lishlari shart. Karimov I. Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. -T.: O'zbekiston, 1999 yil.

16. Karimov I.A. Milliy mafkura–davlatimiz va jamiyatimiz qurilishida biz ruhiy ma'naviy kuch-quvvat manbai. Karimov I. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot pirovard maqsadimiz. – T.: O'zbekiston, 2000 yil.

17. Karimov I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –T.: Ma'naviyat, 2008 yil.

18. O'zbekiston Respublikasi Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligi huzuridagi "Mahalla va oila" ilmiy tadqiqot instituti faoliyatini tashkil etish to'g'risida Vazirlar Mahkamsining 2020 yil 10 iyundagi № 367 sonli Qarori, 2020 yil 10 iyun. Toshkent.

II. Manbalar.

19. Abdurahim Hisoriy. Tuhfatul ansob. Qo'lyozma. O'z.R.FAShI, № 9652. – B 110.

20. Abul Bako ibn Baxovuddin. Jome'-ul-makomot. Qo'lyozma. O'z.RFAShI. № 7638.- B. 251.

21. Axmad Xojagiy Kosoniy. Asror-un-nikox. Qo'lyozma. O'z.R FASHI. № 501/I; - B 12.

22. Axmad Xojagiy Kosoniy. Risolai samo'iyia. Qo'lyozma. O'z.R FASHI. № 501 / II; - B 20.

23. Axmad Xojagiy Kosoniy. Risolai vujudiya. Qo'lyozma. O'z.R FASHI. № 501 /Sh; - B 17.

24. Axmad Xojagiy Kosoniy. Odobu-s-solikiyn. Qo'lyozma. O'z.R FASHI. № 501 / IV; - B 30.

25. Axmad Xojagiy Kosoniy. Odobu-s-siddikiyn. Qo'lyozma. O'z.R FASHI. № 501 / V; - B 8.

26. Axmad Xojagiy Kosoniy. Ganjnoma. Qo'lyozma. O'z.R FASHI. № 501 / VI; - B 13.

27. Axmad Xojagiy Kosoniy. Risolai bukoiiyya. Qo'lyozma. O'z.R FASHI. № 501 / VII; - B 16.

28. Axmad Xojagiy Kosoniy. Nasixatu-s-solikiyn. Qo'lyozma. O'z.R FASHI. № 501 / VIII; - B 13.

29. Axmad Xojagiy Kosoniy. Sharxi savodi-l-vajx. Qo'lyozma. O'z.R FASHI. № 501 / IX; - B 6.

30. Axmad Xojagiy Kosoniy. Sharxi al – valadu sirru abiyxi. Qo'lyozma. O'z.R FASHI. № 501 / X; - 10 b.

31. Axmad Xojagiy Kosoniy. Nafaxotu-s-solikiyn. Qo'lyozma. O'z.R FASHI. № 501 / XII; - B 12.

32. Axmad Xojagiy Kosoniy. Risolai zikr. Qo'lyozma. O'z.R FASHI. № 501 / XIII; - B 10.

33. Axmad Xojagiy Kosoniy. Risolai bayoni silsila. Qo'lyozma. O'z.R FASHI. № 501 / XV; -B 7.

34. Axmad Xojagiy Kosoniy. Risolai chaxor kalima. Qo'lyozma. O'z.R FASHI. № 501 / XVI; - B 3.

35. Axmad Xojagiy Kosoniy. Silsilai siddiqiyn. Qo'lyozma. O'z.R FASHI. № 501 / XVII; - B 11.

36. Axmad Xojagiy Kosoniy. Risolai battixiya. Qo'lyozma. O'z.R FASHI. № 501 / XVIII; - B 8.

37. Axmad Xojagiy Kosoniy. Mir'otu-s-safo. Qo'lyozma. O'z.R FAShI. № 501 / XIX; - B 5.

38. Axmad Xojagiy Kosoniy. Zubdatu-s-solikiyn va tanbexu-s-salotiyn. Qo'lyozma. O'z.R FAShI. № 501 / XX; - V 14.

39. Axmad Xojagiy Kosoniy. Guli Navruz. Qo'lyozma. O'z.RFAShI. № 501 / XX1; - B 9.

40. Axmad Xojagiy Kosoniy. Me'roju-l-oshiqiyn. Qo'lyozma. O'z.R.FAShI. № 501 / XXII; - B 27.

41. Axmad Xojagiy Kosoniy. Murshidu-s-solikiyn. Qo'lyozma. O'z.R.FAShI. № 501 / XXIII; - B 4.

42. Axmad Xojagiy Kosoniy. Voqelai haqqoniya. Qo'lyozma. O'z.R.FAShI. № 501 / XXIV; - B 6.

43. Axmad Xojagiy Kosoniy. Risolai boburiya. Qo'lyozma. O'z.R.FAShI. № 501 / XXV; -B 15.

44. Axmad Xojagiy Kosoniy. Tanbixu– l – ulamo. Qo'lyozma. O'z.R.FAShI. № 1443 / XXVII; - B 9.

45. Axmad Xojagiy Kosoniy. Risolai fanoiiyya. Qo'lyozma. O'z.R.FAShI. № 1443 / XXVIII; - B 7.

46. Axmad Xojagiy Kosoniy. Risolai shaybiyya. Qo'lyozma. O'z.R.FAShI. № 1443 / XXIX; - B 7.

47. Axmad Xojagiy Kosoniy. Risolai ilmiya. Qo'lyozma. O'z.R.FAShI. № 52391 / III. – B 16.

48. Ahmad Xojagiy Kosoniy. Dar Manoqibi Xoja Abdulxoliqi G'ijduvoni. O'z.R FAShI. № 10330 / I – B 288.

49. Ahmad ibn Abdulahad Sirhindiy. Maktubot. O'zR FAShI, № 5209.

50. Do'st Muhammad Folizkor. Silsilatu–s–siddiqiyn va anis ul - oshiqiyn. Qo'lyozma. O'z.RFAShI. № 2471 / 111.

51. Do'st Muhammad Folizkor. Tanbix ad–dollin. Qo'lyozma. O'z.RFAShI. № 3711 / III.

52. Qosim ibn Muhammad Shahr–i Safoiy. Anis at – tolibin. Qo'lyozma. O'z.RFAShI. № 3969.

53. Manqibih Xodja Ubaydulloh Ahror. Qo‘lyozma. O‘z.FAShI. Inv № 8237 / I, - B 92.

54. Muhammad Qozi. Silsilat ul – orifiyn. Qo‘lyozma. O‘z. R FAShI. № 11413. – B 276.

55. Muhammad Mufti Oxangaroniy. Manqibih Mavlono Lutfullo. Qo‘lyozma. O‘z. R FAShI. № 5785. –B. 234.

56. Muhammad Muso adDahbediy. Navodirulmaorif. Qo‘lyozma. O‘z.RFAShI. №629 - V.136

57. Muhammad Rahim. Sirojussolikiyn va latoifulorifin. Qo‘lyozma O‘z.RFAShI. №629. – B. 136

58. Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. «Qur’oni Karim» va o‘zbek tilidagi ma’nolari tarjimasi. T.:“HILOL NASHR”, 2017. 628 b.

59. Nasiriddin Hanafiy. Tuhfat az zoirin. Qo‘lyozma. O‘z.R.FAShI, № 209. – B. 64.

60. Xoja Muhammad Porso. Maqomati Xoja Bahouddin Naqshband. Qo‘lyozma. O‘z.RFAShI. № 2520./ I. – B. 52.

61. G‘ijduvoni Xoja Abdluxoliq. Vasiyatnoma. Ibn Sino nomidagi Buxoro viloyat kutubxonasi. Inv. № 3844.

III. Tarjima va tadqiq etilgan asarlar.

62. Abdulhakimi Samarqandiy. Qandiya // Tarj. Kattaev K. - Samarqand.: So‘g‘diyona, 1994. –B 85.

63. Abdulhakim Shar‘iy Jo‘zjoni. Tasavvuf va inson. -T.: Adolat. 2001.-B.191.

64. Abdulxoliq G‘ijduvoni. Maqomoti Yusuf Hamadoni // Tarj. Sayfiddin Sayfulloh, Nodirxon Hasan. -T.: Yangi asr avlodi. 2003. – B.87.

65. Abu Toxir Xo‘ja. Samariya. –T.: Kamalak. 1991. –B. 56.

66. Abdullaev I., Hikmatullaev H. Samarqandlik olimlar. – T.: Fan, 1969. – B. 104

67. Avliyoxon J., Sayyidlar kimlar, xo‘jalar-chi?// Zarafshon. 1993. 14 -sentabr.

-
68. Alouddin Mansur. Qur'oni karim // O'zbekcha izohli tarjima. - T.: Cho'lpon, 1992. –B. 672.
69. Axmedov B. Tarixdan saboqlar. -T.: O'qituvchi, 1994. –B. 428.
70. Ahror Xoja Ubaydullo. Risolai volidiya.- T., 1991. - B. 16.
71. Babadjanov B. O pogrebenii xodji Imkanagi //Adabiy meros. 1988, № 4, 72 – 75 b.
72. Babadjanov B. Politicheskaya deyatelnost shayxov naqshbandiya v Maverannaxre (1 polovina XVI v.): avtereferat diss. na sosikanie uch. stepeni kand. ist. nauk. -T., 1996. S.23.
73. Babadjanov B. Maxdumi A'zam // Islam na territorii byvshey Rossiyskoy imperii. Ensiklopedicheskiy slovar. Vypusk 1. –M., 1998. S.69.
74. Babajanov B. Islom, tasavvuf va hukmdorlarga nasihat masalasi // Islom, tarix va ma'naviyat. – T., 2000. – B.53.
75. Boboxonov Sh, Mansurov A. Naqshbandiya tariqatiga oid qo'lyozmalar fihristi. -T.: Movaronnnahr, 1993. –B.127
76. Boltaev M.N. Xo'ja Abdulxoliq G'ijduvoni - insondo'st hakim, rif'at shayx. – Buxoro., 1994. –B. 55.
77. Bo'riev O. Xoja Alouddin Attor // Muloqot. 1994. № 7. – B. 45.
78. Bo'riev O. Xoja Muxammad Porso // Muloqot. 1994. № 1 - 2. – B. 52.
79. Valixo'jaev B. Xoja Ahror tarixi. -T.:Yozuvchi,1993. - B .94.
80. Valixo'jaev B, K.Kattaev. Zubdat us-solikin va tonbiyat us-salotin. –Samarqand.:So'g'diyona, 1994. -B.75.
81. Valixo'jaev B. Orifiy ilm sohibi // Zarafshon, 1995 yil 3 iyun.
82. Valixo'jaev B. Hazrati Bahouddin va Navoiy // G'oyiblar xaylidan yongan chiroqlar. –T., 1994. – B.199.
83. Jahon mulkining nigohboni (Hazrat bahouddin Naqshband hayot yo'li, tariqatiga oid tezis va maqolalar).- Buxoro., 1993. –B.54.
84. Jabborov N. Maxdumi A'zam Dahbediy.-T.,1993. –B. 42.
85. Jabborov N. Nikoh tark aylabon // Imom al-Buxoriy. 2004. 2son. –B.123

86. Jalilov O. Sharqiy Turkiston xojalaridan Mahdumi A'zam avlodlari shajarasi // Turon tarixi. 1994. Avgust.
87. Jo'raev Z. G'oyiblar xaylidan yongan chiroqlar. -T., 1994. –B. 264
88. Jo'shon M.A. Islom tasavvuf va axloq. -T.: Istiqlol. –B. 41
89. Zohidiy A. Maxdumi A'zam // Siyrati va merosi. -T.: Adolat, 1996. –B.113.
90. Zoyirov E. Maxdumi A'zam ilmiy merosida vujud masalasi// T.2008
91. Ibrohim Mo'minov falsafiy o'qishlari // Respublika ilmiy-nazariy seminar materiallari. -Buxoro, 2004. –B. 225.
92. Idris shoh. Naqshbandiya tariqati.-T.: O'zbekiston.1993. –B. 62
93. Islom ensiklopediyasi. -T., 2004. – B.317.
94. Iskandarov B. O'rta Osiyoda falsafiy va ijtimoiy – siyosiy fikrning shakllanishi va rivojlanishi tarixidan lavhalar. –T., 1993. – B. 19 – 51.
95. Yo'ldoshev N. Bahouddin Naqshband. – Buxoro, 1993. – B. 20.
96. Yo'ldoshev N. Buxoro avliyolarining tarixi. - Buxoro, 1997. – B. 144.
97. Yo'ldosheva Hilola. Qutb nima? Aqtoblar kimlar? // Imom Buxoriy saboqlari. -T., 2002. 3-son. - B. 47 -49.
98. Kattaev K. Maxdumi A'zam va Dahbed. –Samarqand.: So'g'diyona, 1994. B. 94.
99. Kattaev K. Ulug' Hazrat shoiru sultonlar nazdida // Zarafshon, 1995. 3iyun.
100. Kattaev K. Mahdumi Xorazmiy va xonaqohi tarixi. – Samarqand., 2003. - B. 104.
101. Karomatov X.S. O'rta Osiyo va Xurosonda so'fizm ta'limotida hurfikrlilik // O'rta Osiyo xalqlari hurfikrligi tarixidan. –T.: Fan, 1990. – B.104
102. Komilov N. Tasavvuf yoki komil inson axloqi. - T.: Yozuvchi, 1996. - K 1. – B. 272

-
103. Komilov N. Tavhid asrori // Sirli olam. 1993. - N 8.- B.27-28.
104. Mahmud Mahkam. Ahli din. – T., 1997. – B. 311.
105. Mengliev B. Tasavvuf va bilish // Fan va turmush. 2001. 5-6sonlar
106. Mirzo Kenjabek. Murshidi komil hikmatlari. –T.: Yangi asr avlodi, 2004. – B.99.
107. Muminov I.M.Filosofskie vzglyady Mirzy Bedilya. –T.: Fan. 1957. S.110.
108. Munavvarov Z, Jabborov N. Mavlono Lutfulloh manoqibi. -T., 2002. – B. 140.
109. Nasafiy. Hazrat Baxouddin Naqshband // Tarj. Mahkam Mahmud Andijoniy. - T.: Fan, 1993. – B.48.
110. Nasafiy Aziziddin. Zubdat – ul – haqqoiq // Sadoi Sharq. 1991. № 12. – B. 113.
111. Navro‘zova G. Mumtoz tariqat // Fan va turmush. 2001. 5-6 sonlar.
112. Navro‘zova G.N. Naqshbandiya tasavvufiy ta’limoti va barkamol inson tarbiyasi. Falsafa fanlari doktori ilmiy darajasini olishi uchun tayyorlangan disertatsiya avtoreferati. -T., 2002. – B.50
113. Nazarov M. Xoja Axrori Valiy // Ishonch. 2004. 20 mart.
114. Olimov S. Naqshband va Navoiy. -T.: O‘qituvchi. 1996. – B. 216.
115. Sadriddin Salim Buxoriy. Bahouddin Naqshband yoki yetti pir. - T.: Yozuvchi, 1993. – B.16.
116. Sadriddin Salim Buxoriy. Dilda Yor (Hazrat Bahouddin Naqshband) - T.: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyoti va san’at nashriyoti, 1993. – B.80.
117. Sattorov T. Zamonasining yorqin mayog‘i // Zarafshon, 1995. 3 iyun.
118. Saydo al Jazoriy M.N. Tasavvuf sirlari. -T., 1999. –B. 37.
119. Safarova N. Xojagon tariqati. -T., 2003. – B.68.

120. Suvonqulov I. Buyuk siymoning kashf etilishi // Zarafshon, 1995. 3 iyun.
121. Samatov X. Maxdumi A'zam Kosoniyning ilmiy merosi va uning yoshlar tarbiyasiga ta'siri mavzusida falsafa doktori (phd) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiya. S.2017
122. Usmon O. G'ijduvoniylar ta'limoti. -T.: Fan. 2003. – B.23.
123. Usmon Turar. Tasavvuf tarixi. -T.: Istiqlol, 1999. – B. 17.
124. Falsafa qomusiy lug'at. –T.: Sharq, 2004. – B. 495.
125. Fayziev T. Mutasavvif hukmdor. – T., 1997. – B. 54 – 58.
126. Fayzullaev O. F. Alisher Navoiy mutasavvif – faylasuflar haqida // O'zbekistonda ijtimoiy fanlar. 1991. № 11. – B. 43 – 46.
127. Xayrullaev M. M. Uyg'onish davri va Sharq mutafakkiri. -T.: O'zbekiston, 1971. – B.114 -124.
119. Xayrullaev M. M. O'rta Osiyoda ilk uyg'onish davri madaniyati. – T.: Fan, 1994. – B. 80.
128. Xayrullaev M. M. Qadriyatlarimizning qadri // Fan va turmush. 1991. № 7. – B. 2.
129. Sharipova O. Luqmai halol // Fan va turmush. 2001. 5-6sonlar.
130. Sharofiddin Rokimiy. Tarixi Sayyid Roqim. O'z.R.FAShI. № 9268. – B. 240. Bu asar H. Bobobekov va N.Norqulov tomonidan tarjima qilinib, 1998 yilda "Tarixi tom" nomi bilan nashr etilgan. T.: Ma'naviyat 1998. –B. 9495.
131. G'aniev D. To'raev P. Islom: bag'rikenglik va mutaassiblik. -T., 1998. – B. 128.
132. G'oziev S. Podshoxoqa qarashlarida ijtimoiy axloq masalalari. -T.: Qodiriy. 1999. –B. 116.
133. G'oziev S. Nafsni tark aylabon // Moziydan sado. 2004. 1 son.
134. Qayumov A. Bu ohang ila bo'lg'aysen Naqshband. –T.: O'zbekiston, 1993. –B. 27.
135. Qosimov U. Xoja Abduxoliq G'ijduvoniylar. – Buxoro, 2002. – B. 83.

136. Hasanxoja Nisoriy. Muzakkiri ahbob. Fors tilidan Ismoil Bekjon tarjimasi. -T.: A.Qodiriy, 1993. – B. 342.

137. Hasaniy M. Razzoqova M. G'ijduvoni haqidagi risola va maqolalar. –T.: Fan. 2003. – B. 21.

138. Haqqul I. Bektosh A. Tasavvufiy hayot. - T.: Movarounnahr, 2004. -B. 263.

139. Homidiy H. Ko'hna Sharq darg'alari. – T.: Sharq, 1999. – B. 346.

140. Homidiy H. Tasavvuf allomalari. - T.: Sharq, 2004. – B.205.

IV. Xorijiy tildagi manbalar.

141. Arabskie rukopisi instituta vostokovedeniya. Kratkiy katalog. Pod red. A.B. Xalidova. – M.: Nauka, 1986.- ch.1

142. Bartold V.V. Sochineniya. Tom VIII. – M., 1973. S. 152.

143. Babajanob B. Mabloni Lutfulloh Chusti. P. 252 – 267.

144. Veselovskiy N. Dagbit. ZVO. Tom – III.

145. Yesenbeke To'g'on. Sharqiy Turkiston xojalari. London, 1992

146. Zarrinko'b A. Chustuchu dar tasavvufi Eron. -Dushanbe.: Irfon, 1992. – B. 391.

147. Кыш A.D. Tasavvuf // Islam. Ensiklopedicheskiy slovar.- M.: Nauka, 1991. S. 225-231.

148. Muxammadxodjaev A. Ideologiya naqshbandizma. - Dushanbe.: Donish, 1991, S. 232.

149. Akimushkin O.F. Mudrost sufiev. - Sankt Peterburg.: Azbuka, 2001. S. 187.

150. Perechen vostochnykh rukopisey V. L. Vyatkina v Gosudarstvennoy publichnoy biblioteke. UzSSR, Tom.II –T., 1935, № 73

151. Semyonov A.A. Unikalniy pamyatnik agiograficheskoy sredneaziatskoy literatury XVII veka // Izvestiya uzbekistanskogo filiala Akademii nauk SSSR, 1940. №12, S. 4152 (pervaya chast) 1941, №3, S 3738

152. Sufii. Sobranie pritch i aforizmov. –M.: EKSMO, press, 2001. S. 640.
153. Trimengem Dj.S. Sufiyskie ordeny v islame. – M.: Nauka, 1989. S.328.
154. Ernet Karl. Sufizm // Perevod s angliyskogo M. Gorkogo. – M.,FAIR – PRESS. 1997. S. 311.
155. Buehler Arthur F. 1998. Sufi Heirs of the Prophe:. The Indian Naqshbandiya and the Rise of the Mediating Sufi Shaykh. Columbia: University of South Carolina Press.
156. Deweese, Devin. 1996. «The Mashaikh-i Turk and the Khojagan: Rethinking the Links between the Yasavi and Naqshbandi Sufi Traditions», *Journal of Islamic Studies*, 7 (2), pp. 180-207.
157. Farah, Caesar E. 1974. «Rules governing the Shayh-Murshid's conduct» *Numen*, 21 (2), pp. 81-96.
158. Feuillebois-Pierunek, Eve. 2007. Heyberger eds., *Le corps et le sacré en Orient musulman*. Special issue of the *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée* 113—114, Aix-en Provence: Edisud. pp. 91-107.
159. Meier, Fritz. 1994. *Zwei Abhandlungen über Die Naqšbandiyya*. Istanbul: Franz Steiner Verlag. 1999. «A Book of etiquette for Sufis», in *Essays on Islamic Piety and Mysticism*, tr. J.O'Kane, Leiden & Boston & Cologne: Brill. pp. 49-92.
160. Papas, Alexandre. 2008. “Refonder plutôt que reformer: La Naqshbandiya non-mujaddiya dans le monde turc. Lecture of the three text patterns nakhbandî makhdûmî” in R. Chih, D.Grîl, C. Maeur-Jaouen eds., *Le soufisme en Egypte et dans le monde musulmane à l'époque ottomane*. Cairo: IFAO. (upcoming)
161. Paul, Jürgen. 1991. *Die politische und soziale Bedeutung der Naqšbandiyya in Mittelasien in 15.Jahrundert*. Berlin & New York: Walter de Gruyter. 1998. *Doctrine and Organization: The Khwajagan / Naqshbandiya in the First Generation after Baha'uddin*. Berlin: *Das Arabische Buch*.

162. Reynolds, Gabriel Said. 2000. The Sufi Approach to Food: A Case Study of Adab, *Muslim World*, 90 (1/2), pp. 198-217.

163. Schimmel, Annemaire. 1972. «Nur ein störrisches Pferd...» in *Ex Orbe Religionum: Festschrift für Geo Widengren*, Leiden: Brill. vol. 2, pp. 98-107.

164. Tosun Necdet. 2002. *Bahaeddin Naqshbend: Life, Meetings, Tariqat*. Istanbul: İnsan Yayınları.

165. *Encyclopaedia Iranica*. J. Fletcher, «Ahmad Kasani,» *Encyclopaedia Iranica*, Online Edition, 1982

V. Internet materiallari.

hidoyat.uz

muslim.uz

orifon.uz

MUNDARIJA

Kirish	3
I bob. Tasavvuf ta'limotida oila-nikoh muammolarini o'rganishning nazariy va uslubiy zaminlari	8
§ 1.1. Oila-nikoh munosabatlari yuzasidan olib borilgan ilmiy izlanishlarning qiyosiy tahlili	8
§ 1.2. Oila va nikohning kelib chiqishi hamda falsafiy turkumlanishi.....	16
§ 1.3. Oila va nikoh tushunchalarining ijtimoiy-axloqiy mohiyati va o'ziga xos jihatlari	21
Birinchi bob bo'yicha xulosalar	23
II bob. Oila va nikoh haqidagi irfoniy-falsafiy qarashlarning tasavvufiy nuqtai nazardan o'rganilishi	25
§ 2.1. Dastlabki tasavvufiy tariqatlarda oila, nikoh va farzand kamoloti masalasi	25
§ 2.2. Uyg'onish davri so'fiylari nazarida oila-nikoh muammolarining sharhi.....	36
§ 2.3. Tariqat vakillarining oila-nikoh munosabatlariga oid yondashuvlarining ijtimoiy mohiyati	44
Ikkinchi bob bo'yicha xulosalar	65
III bob. Naqshbandiya ta'limotida oila-nikoh masalalariga doir axloqiy tamoyillar	67
§ 3.1. Naqshbandiya tariqati namoyondalari nazdida oila farovonligi muammolari.....	67
§ 3.2. Farovon oila tushunchasini barqarorlashtirishda Mahdumi A'zam ma'naviy merosining ahamiyati	81
Uchinchi bob bo'yicha xulosalar.....	113
IV bob. Yangi o'zbekistonda oila-nikoh munosabatlarini rivojlantirishda tasavvufiy merosning roli	115
§ 4.1. Yangi O'zbekistonda oila va nikoh munosabatlarini barqarorlashtirishga qaratilgan islohotlarning o'ziga xosligi	115
§ 4.2. Oila-nikoh munosabatlarini yuksaltirishda tasavvufiy merosdan foydalanish imkoniyatlari	117
To'rtinchi bob bo'yicha xulosalar	121
Xulosa	123
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati	126

D.O.Gʻafurov

TASAVVUF TAʼLIMOTIDA OILA VA NIKOH ORQALI KOMIL INSONNI SHAKLLANTIRISHNING FALSAFIY ASOSLARI

Monografiya

Muharrir: F.Usmonov
Texnik muharrir: B.Ashurov
Musahhih: M.Kuziyeva
Sahifalovchi: X.Axrоров

Nashriyot litsenziyasi № 040075. 23.09.2022. Original-maketdan bosishga ruxsat etildi: 25.04.2026. Bichimi 60x84. Kegli 16 shponli. “Times New Roman” garn. Ofset bosma usulida bosildi. Ofset bosma qogʻози. Bosma tobogʻi 8,7. Adadi 100. Buyurtma № 153/8.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi
Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi
“BUKHARA HAMD PRINT” nashriyoti. Buxoro shahri Hofiz Tanish
Buxoriy koʻchasi, 190-B uy. Tel: (97) 736-20-11.
Bahosi kelishilgan narxda.

“BUKHARA HAMD PRINT” MChJ bosmaxonasida chop etildi.
Buxoro shahri Qayum Murtazoyev koʻchasi, 344-uy